

- บุตรขาดการศึกษา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการขาดโอกาสหรือสภาพของการด้อยโอกาส
- เจ็บป่วยไม่ได้รับการดูแลรักษา นี่ก็สะท้อนให้เห็นถึงภาวะของความด้อยโอกาส ความ

เจ็บป่วยนี้หมายรวมไปถึงความชราและความทุพพลภาพด้วย

เพราะฉะนั้น ใครก็ตามที่มีอาการตามที่กล่าวมานี้ ในงานวิจัยนี้ถือว่าเป็นคนจนคนด้อยโอกาส จากการเก็บตัวอย่าง 10,099 ตัวอย่าง ที่คาดว่าจะเป็กลุ่มคนที่มีอาการดังกล่าว พบว่ามีถึง 8,206 คน หรือร้อยละ 81.26 มีอาการของความจนและความด้อยโอกาส นั่นก็หมายความว่า การเก็บข้อมูลในการวิจัยนี้สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ในระดับสูง

และเมื่อเจาะลงไปในรายละเอียดก็พบว่า ครอบครัวยากจนด้อยโอกาสมีสมาชิกในครอบครัว 4.46 คน มีบุตร 2.59 คน รายได้เฉลี่ยต่อวันต่อครอบครัวคือ 114.55 บาท หรือ 2,748 บาทต่อเดือน เทียบกับครอบครัวที่มองตัวเองว่าไม่จน มีรายได้วันละ 523 บาทต่อครอบครัว หรือเดือนละ 11,024 บาทต่อครอบครัว และก็เป็ธรรมดาที่คนจนมักจะต้องเป็นหนี้เป็นสินเพราะต้องหยิบยืมเงินมาเลี้ยงชีพ ปรากฏว่าครัวเรือนยากจนด้อยโอกาสมีหนี้สินเฉลี่ย 25,783 บาทต่อครัวเรือน ขณะที่ครัวเรือนที่ไม่ยากจนมีหนี้สินประมาณ 86,443 บาทต่อครัวเรือน เหตุเพราะมีความสามารถในการชำระหนี้สูงกว่าและโอกาสที่จะเข้าถึงแหล่งเงินกู้มีมากกว่า เนื่องจากมีฐานะดีกว่า เป็นที่น่าเชื่อถือของแหล่งเงินกู้มากกว่า

3.1.2 การถือครองทรัพย์สิน

ในด้านทรัพย์สิน ครอบครัวคนจนคนด้อยโอกาสถือครองที่ดินเฉลี่ย 1,289.34 ตารางวา หรือประมาณ 3.2 ไร่ ค่าเฉลี่ยนี้เป็นค่าเฉลี่ยของคนทุกอาชีพ (กรรมกร เกษตรกร อาชีพอิสระ ฯลฯ) ดังนั้น กลุ่มเกษตรกรจะมีที่ดินมากกว่ากลุ่มอาชีพอิสระ และถ้าเป็นกลุ่มกรรมกรก็มักจะไม่มืที่ดินของตนเองเลย เป็นต้น

คนจนคนด้อยโอกาสตามที่กล่าวมานี้ จากตัวอย่างที่เก็บได้ มีถึง 5,758 ราย หรือร้อยละ 57 ของตัวอย่าง ที่เฉลี่ยกันแล้วมีรายได้เพียงวันละ 74 บาท รายได้ทั้งเดือนเพียงเดือนละ 1,369 บาท ถ้าพิจารณาจากตัวอย่างที่เก็บ ครอบครัวหนึ่งมีประมาณ 4.46 คน หรือคิดหยาบๆประมาณ 5 คน รายได้ต่อคนจะมีเพียงวันละ 14.80 บาทเท่านั้น ถ้าในความหมายของ ความจนสัมบูรณ์ หรือความจนที่รายได้อยู่ต่ำกว่าเส้นความยากจน คนจนกลุ่มนี้ก็ต้องเรียกว่า จนสุดๆ หรือ ultra poor เพราะต่ำกว่าเส้นความยากจนของสังคมไทย (วันละ 30 บาท) มาก ถ้ายังเทียบกับเส้นความยากจนของธนาคารโลก (วันละ 1 ดอลลาร์) ก็จะยิ่งต่ำกว่ามากขึ้นไปอีก (ดูรายละเอียดการสำรวจข้อมูล

เศรษฐกิจสังคมของคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย บทที่ 4)

ถ้าให้คนจนคนด้อยโอกาสประเมินตนเอง พบว่า ร้อยละ 35.8 (ของกลุ่มคนทำงานวิจัยนี้เห็นว่าเป็นคนจนและด้อยโอกาส) ตอบว่า ตัวเองยากจน ความเป็นอยู่ขาดแคลน แต่อีกร้อยละ 63.2 มองตนเองว่าพอกินพอใช้ นี่ก็หมายความว่า แม้คนภายนอก (เช่นที่ทีมงานวิจัย) มองว่า พวกเขาเป็นคนจนคนด้อยโอกาส แต่พวกเขามองตัวเองว่ายังไม่ถึงกับจนและด้อยโอกาส ยังพอกินพอใช้ ประเด็นข้อค้นพบนี้จึงน่าสนใจมาก เพราะมันเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับนโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจน ความต้องการหลักและความต้องการรองของคนจนทั่วประเทศ

คำว่า “พอกินพอใช้” ก็หมายความว่า ในวิถีการดำรงชีพของพวกเขาเห็นว่า ยังไม่ถึงกับขาดแคลนอดอยาก แต่พวกเขาอาจจะมีความอึดอัดขัดข้องในเรื่องอื่นๆมากกว่า โดยเฉพาะความอึดอัดขัดข้องทางสังคมและการเมือง ซึ่งจะได้วิเคราะห์เจาะลึกเป็นลำดับไป

3.1.3 หนี้สิน

ในด้านหนี้สิน พบว่า มีประมาณร้อยละ 46.2 ของคนจนที่ต้องกู้หนี้ยืมสิน โดยมีหนี้สินเฉลี่ยครอบครัวละ 25,783 บาท เทียบกับครอบครัวไม่จน 86,443 บาท อีกร้อยละ 53.8 ไม่มีหนี้สิน ตัวเลขที่ค้นพบไม่ได้จำแนกไว้ว่าที่ไม่กู้ยืมนั้นเพราะอะไร แต่พอจะวิเคราะห์ได้ว่า ส่วนหนึ่งไม่ต้องการเป็นหนี้ ขณะที่อีกส่วนหนึ่งไม่สามารถกู้ยืมได้ เพราะไม่มีเจ้าหน้าที่ยอมให้กู้ เนื่องจากเกรงว่าจะเกิดหนี้สูญ

สำหรับผู้กู้ พบว่า ร้อยละ 36.5 กู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ร้อยละ 17.9 กู้จากนายทุนท้องถิ่น ร้อยละ 12.3 กู้จากญาติพี่น้อง และร้อยละ 14.3 กู้จากกลุ่มออมทรัพย์ของชาวบ้านเอง

ถ้าเปรียบเทียบระดับรายได้ของคนจนกลุ่มใหญ่ (ร้อยละ 57 ของกลุ่มตัวอย่าง) ที่มีรายได้เพียงเดือนละ 1,369 บาท กับภาระหนี้ 25,783 บาท ก็จะเห็นความยากจนที่รุนแรงอันเกิดจากการซ้ำเติมของภาระหนี้

กลุ่มเกษตรกร เป็นกลุ่มที่มีปัญหาทางรายได้มากที่สุด จากตัวเลขสำรวจพบว่า ร้อยละ 82.6 ของผู้มีอาชีพเกษตรกรมีความไม่สม่ำเสมอของรายได้และเกิดความเสี่ยงต่อความทุกข์ยากลำบากมากกว่ากลุ่มอาชีพอื่นๆ แต่มีเพียงร้อยละ 58.6 ที่บอกว่ารายได้ไม่แน่นอนและเสี่ยงต่อการเกิดความทุกข์ยากลำบากต่างๆ ถ้าดูค่าเฉลี่ยของตัวเลขก็จะพบว่า ประชากรร้อยละ 70.2 ของคนจนคนด้อยโอกาสที่มีรายได้ไม่แน่นอน มีความเสี่ยงต่อการมีงานทำหรือมีงานทำไม่สม่ำเสมอ จาก

ตัวเลขที่ค้นพบนี้ การทำให้คนจนมีอาชีพที่ถาวรต่อเนื่องเป็นมาตรการที่สำคัญอย่างหนึ่งที่จะแก้ปัญหาความยากจน

3.1.4 บริการสังคม

พิจารณาด้านบริการสาธารณะในสังคมไทยที่มีให้แก่คนจน พบว่า ร้อยละ 65.2 ของกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสจบการศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น (ป.4 ป.7 ม.3) และมีถึงร้อยละ 14.4 ที่ไม่ได้รับการศึกษาเลย

สำหรับการศึกษาของบุตรคนจน พบว่า บุตรคนแรกของกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสที่ทำการสำรวจ ร้อยละ 51 จบประถมศึกษา ร้อยละ 18.3 จบมัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 16.2 จบมัธยมศึกษาตอนปลาย ร้อยละ 5.7 จบระดับอนุปริญญา ร้อยละ 18.6 จบระดับปริญญาตรี และร้อยละ 1 จบระดับปริญญาโท

อย่างไรก็ตาม เมื่อสำรวจตัวเลขการศึกษาของบุตรคนสุดท้าย พบว่า โอกาสทางการศึกษาของบุตรคนสุดท้ายดีขึ้นมาก นั่นคือ ร้อยละ 52.3 ของบุตรคนสุดท้ายของครอบครัวคนจนสามารถเรียนจบการศึกษาระดับอุดมศึกษา ร้อยละ 12.9 จบการศึกษาระดับมัธยมปลาย ร้อยละ 8.4 จบระดับมัธยมต้น และมีเพียงร้อยละ 13.8 ที่ยังคงได้รับการศึกษาเพียงระดับประถมศึกษา เหตุที่บุตรคนสุดท้ายได้รับการศึกษาดีขึ้น มาจากสองปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยแรก บริการด้านการศึกษาของรัฐในช่วงหลังได้แผ่กระจายทั่วถึงมากขึ้น ทำให้คนจนมีโอกาสเข้าถึงการศึกษาได้มากขึ้น ประการที่สอง บุตรคนสุดท้ายมีโอกาสได้รับการศึกษาดีกว่าบุตรคนแรกก็เพราะบุตรคนแรกและคนรองๆ เข้าสู่ตลาดแรงงาน และนำรายได้ไปช่วยเหลือการศึกษาของบุตรคนสุดท้าย ปรากฏการณ์ดังกล่าวมักจะเห็นได้ทั่วไปในภาคใต้ ภาคเหนือ และภาคอีสาน

ในด้านสาธารณสุข ในกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสที่ทำการสำรวจ พบว่า ร้อยละ 61.7 เห็นว่าบริการสาธารณสุขพอเพียง เข้าถึงได้ แต่อีกร้อยละ 38.3 เห็นว่ายังไม่พอเพียง เข้าถึงได้ยาก คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในที่ห่างไกล ทางคมนาคมไม่สะดวก ยังขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานต่างๆ ทั้งทางคมนาคม ระบบติดต่อสื่อสาร โรงพยาบาล และโรงเรียน

ในขณะที่สังคมไทยมีประชากรผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ปัญหาการดูแลคนชราก็เพิ่มขึ้น แต่จากการสำรวจตัวเลขกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสพบว่า ร้อยละ 81.8 ของคนชรา อาศัยอยู่กับลูกหลาน ดังนั้นครอบครัวคนจน นอกจากต้องรับผิดชอบการเลี้ยงชีพของตนเองและบุตรแล้ว ยังต้องรับผิดชอบดูแลพ่อแม่ผู้แก่เฒ่าอีกด้วย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะลำบากยากจน แต่การยังมีลูกหลาน

คอยดูแลก็ถือว่ายังมีระบบ social safety net ของครอบครัวคอยประคับประคองดำรงชีพ แต่คนชราจากครอบครัวยากจนตัวอย่างร้อยละ 5.5 ต้องอยู่คนเดียว นี่คือสภาพการณ์ที่น่าเวทนา ที่มักจะปรากฏให้เห็นทางหน้าจอทีวีอยู่บ่อยๆ ดึกว่าขึ้นมาหน่อยคือ ร้อยละ 8.4 อยู่ร่วมกันเอง ช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามมีตามเกิด สองตายาย หรือสามสี่ตายาย และมีเพียงร้อยละ 4.2 เท่านั้นที่อาศัยบริการของรัฐ

ในเรื่องบริการสาธารณสุข สิ่งที่คนจนคนด้อยโอกาสอยากจะได้จากรัฐคือ ร้อยละ 21.1 อยากได้บัตรสุขภาพ ร้อยละ 21.9 อยากได้บัตรผู้สูงอายุ ร้อยละ 13.9 อยากได้บัตรผู้มีรายได้ต่ำ ร้อยละ 28.7 อยากได้บัตรทอง 30 บาทรักษาทุกโรค ร้อยละ 12.7 อยากได้บัตรสงเคราะห์ และร้อยละ 1.7 อยากได้บัตรประกันสังคม

3.1.5 สาธารณูปโภคพื้นฐาน

ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำดื่ม น้ำใช้ พบว่า ร้อยละ 69.5 ของคนจนคนด้อยโอกาสเข้าถึงระบบน้ำประปา แต่เมื่อเทียบกับกลุ่มคนที่ไม่จน มีถึงร้อยละ 83.6 ที่เข้าถึงระบบน้ำประปา และพบว่าในกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสมีถึงร้อยละ 29.7 ที่อยู่กับภาวะเสี่ยงต่อการขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้ เพราะต้องอาศัยน้ำจากบ่อที่มีน้ำน้อย

ส่วนด้านถนนและไฟฟ้า พบว่า ร้อยละ 74.8 ของคนจนคนด้อยโอกาสเห็นว่าได้รับการพอเพียงในด้านนี้ อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสร้อยละ 29.2 เห็นว่า ไม่มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน หรือมีไม่พอเพียง เพราะเห็นว่าแสงสว่างในทางสาธารณะมีน้อย คือร้อยละ 59.3 เห็นว่าแสงสว่างในทางสาธารณะมีไม่พอ นอกจากนี้ ร้อยละ 56.5 ยังเห็นว่าโทรศัพท์และไปรษณีย์มีไม่พอด้วย

ปัจจัยพื้นฐานอีกอย่างหนึ่งของสังคมปัจจุบันคือ ข่าวสารข้อมูล พบว่า ร้อยละ 36.8 ของกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสได้รับข่าวสารด้านการทำมาหากินและอาชีพไม่พอ หรือได้รับน้อย และมีถึงร้อยละ 34 ที่บอกว่าไม่ได้รับเลย แม้แต่ข่าวสารด้านสาธารณสุขก็พบว่า ร้อยละ 45 ของกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสได้รับน้อย และร้อยละ 16.5 ไม่ได้รับเลย

เมื่อให้กลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสประเมินตนเองว่า เป็นผู้ด้อยโอกาสด้านการเรียนรู้และรู้การเปลี่ยนแปลงของสังคมหรือไม่ ร้อยละ 47.9 ยอมรับว่าตนเองยังด้อยด้านการเรียนรู้และด้านการรับรู้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่อีกร้อยละ 52.1 เห็นว่าตนเองไม่ได้ด้อยโอกาสในเรื่องเหล่านี้ ตัวเลขนี้แสดงให้เห็นนัยแห่งความซับซ้อนของทัศนะของคนจนคนด้อยโอกาส กล่าวคือ คนที่ยอมรับว่าตนเองด้อยโอกาสนั้น ถ้าพร้อมจะแสวงหาโอกาส โอกาสที่จะได้รับการเรียนรู้ก็ย่อมมีความเป็นไปได้

มาก ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้ผ่านระบบข่าวสารข้อมูล และเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือจากการให้บริการของหน่วยงานต่างๆทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ส่วนกลุ่มคนที่คิดว่าไม่ด้อย ถ้ามีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องก็มีโอกาสแก้ปัญหาให้แก่ตนเองได้ดีขึ้น แต่ถ้าคิดว่า “ไม่ด้อย” แล้วไม่แสวงหาโอกาสเพิ่มเติม ก็จะกลายเป็นกลุ่มคนที่ต้องจมอยู่กับ “สภาพปัญหาที่ซ้ำซาก” ยากที่จะแก้ไขได้เช่นเดียวกัน

3.1.6 ความต้องการสวัสดิการจากรัฐ

มีคนจำนวนหนึ่งที่มักจะมองว่าพวกคนจนเป็นพวก ไล่ จน เจ็บ ซี้เกียจ แต่จากการสำรวจความต้องการของกลุ่มคนจนและคนด้อยโอกาสเกี่ยวกับการเรียกร้องความช่วยเหลือจากรัฐ ส่วนใหญ่เป็นการเรียกร้องให้รัฐช่วยให้พวกเขาช่วยเหลือตัวเองได้ นั่นคือ ร้อยละ 56.3 ต้องการให้ “สนับสนุนการสร้างอาชีพหรือรับนอกฤดูกาลและมีอาชีพอื่นรองรับเมื่อตกงาน” นี่ก็หมายความว่าพวกเขาต้องการมีงานทำที่มั่นคงต่อเนื่อง ไม่ต้องการนั่งอมมือขอความช่วยเหลือใคร

คนจนคนด้อยโอกาสไม่ต้องการให้บุตรหลานยากจนด้อยโอกาสเหมือนตนเอง และเห็นว่า การศึกษา เป็นเครื่องมือที่จะทำให้บุตรหลานของตนพ้นสภาพจากความจนและความด้อยโอกาส ร้อยละ 64 จึงอยากให้รัฐจัดสวัสดิการให้ “บุตรและธิดาของคนจนคนด้อยโอกาสได้เรียนต่อในระดับสูงๆ”

เนื่องจากว่าครอบครัวของคนจนคนด้อยโอกาสจำนวนมากต้องเลี้ยงดูพ่อแม่เฒ่าวัยชราที่ทำงานไม่ค่อยได้แล้ว เป็นภาระแก่ครอบครัวมาก ร้อยละ 54.3 จึงอยากให้รัฐ “มีระบบจัดการให้คนชราได้รับการดูแลจากรัฐตามสมควร” คำว่า ตามสมควร มิได้หมายความว่าพวกเขาจะทอดทิ้งหรือผลักภาระไปให้รัฐบาลทั้งหมด แต่ต้องการให้รัฐสร้างระบบดูแลบ้าง เช่น เงินช่วยเหลือ บริการสาธารณสุข (การตรวจร่างกาย) บริการอาหารและเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น กล่าวโดยสรุป สวัสดิการที่คนจนต้องการจากรัฐบาลมากที่สุดสามประเภทคือ การสร้างอาชีพ/การมีงานทำ การศึกษาของบุตรธิดา และการดูแลคนชรา

ส่วนความต้องการอื่นๆ เป็นเรื่องรองๆลงมา เพราะคนส่วนหนึ่งได้รับในระดับพอเพียงแล้ว เรื่องเหล่านี้คือ กลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสร้อยละ 23.5 ต้องการให้มีการดูแลคนป่วยเรื้อรัง (โดยเฉพาะเอดส์) ร้อยละ 41.1 ต้องการให้มีการประกันสังคมผู้มีอาชีพอิสระ ร้อยละ 44.9 ต้องการให้มีไฟฟ้า ประปา อย่างทั่วถึงทุกครัวเรือน ร้อยละ 36.2 ต้องการความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ร้อยละ 41.6 ต้องการให้มีสถานพยาบาลอย่างพอเพียง ร้อยละ 23.6 ต้องการให้มีเสรีภาพมากขึ้น และร้อยละ 7.8 ต้องการได้สวนสาธารณะและสนามกีฬา

ในการสำรวจสอบถามครั้งนี้ คณะวิจัยได้พยายามแยกกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสกลุ่มพิเศษออกมา 4 กลุ่ม คือ ผู้พิการ คนชรา สตรีหม้าย และชนกลุ่มน้อย เพื่อศึกษาว่าพวกเขาต้องการความช่วยเหลือด้านใดมากที่สุด ข้อมูลที่พบเป็นดังนี้

ตารางที่ 3.1 สิ่งที่คนจนและคนด้อยโอกาสต้องการ

หน่วย : ร้อยละ

ความต้องการ	ผู้ที่มีความเสี่ยงด้านต่าง ๆ			
	ผู้พิการ	คนชรา	สตรีหย่าร้าง	ชนกลุ่มน้อย
การศึกษา	9.9	4.7	3.0	13.0
ที่อยู่อาศัย	8.4	13.0	10.8	15.9
อาหารการกิน	14.8	23.3	13.3	2.0
ทำมาหากิน	25.5	31.6	42.2	33.9
อยู่ร่วมกันในสังคม	7.2	7.8	10.2	14.0
สาธารณสุข	25.9	7.8	20.5	15.8
สาธารณูปโภค/สวัสดิการ/ เงินอุดหนุน/อื่นๆ	8.4	11.8	0	5.5

ที่มา : แบบสำรวจ

หมายเหตุ ตารางนี้เป็นการประมวลผลจากการตอบแบบสอบถามแบบ multiple response เพื่อต้องการแสดงว่ากลุ่มคนผู้มีความเสี่ยงในด้านต่างๆมีความต้องการให้รัฐช่วยเหลือมากน้อยเพียงไร เมื่อให้ความต้องการทุกด้านรวมกันเป็น 100

จากตารางดังกล่าว ก็สอดคล้องกับคนจนคนด้อยโอกาสกลุ่มอื่นๆ คือ ต้องการการมีอาชีพมีงานทำ แม้แต่คนพิการและคนชรา ก็ยังต้องการอาชีพเพื่อทำมาหากิน กล่าวคือ ร้อยละ 25.5 ของคนพิการ และร้อยละ 31.6 ของคนชรา ต้องการอาชีพทำมาหากิน แต่กลุ่มที่มีปัญหาเรื่องทำมาหากินมากที่สุดกลับเป็นกลุ่มสตรีหม้าย ร้อยละ 42.2 ของคนกลุ่มนี้ต้องการเรื่องทำมาหากินมากที่สุด เนื่องจากต้องเลี้ยงบุตรและธิดา บางคนยังต้องดูแลพ่อแม่ที่แก่เฒ่าอีกด้วย ชนกลุ่มน้อยที่เป็นชาวเขาชาวดอย คนที่มีสัญชาติไม่แน่นอน เป็นกลุ่มรองลงมาที่มีปัญหาเรื่องการทำมาหากิน เพราะสถานะภาพของความเป็นประชาชนในสังคมไทยไม่ชัดเจน จึงมีปัญหาในการทำมาหากิน พวกเขาจึงต้องการให้สังคมให้หลักประกันที่แน่นอนในการทำมาหากินเพื่อเลี้ยงชีพของตนเองและครอบครัว

จากการสำรวจข้อมูลแบบสอบถามของคณะวิจัย หากพิจารณา “ความจน” ที่เน้นระดับรายได้และทรัพย์สิน ก็พบว่า กลุ่มคนจนกลุ่มนี้จะอยู่ในเขตอีสานมากที่สุด แต่ถ้าพิจารณาความจนและความด้อยโอกาสรวมๆกัน หมายความว่า คนบางกลุ่มอาจจะมีรายได้และทรัพย์สินเกินเส้นความยากจน แต่กลับไปได้ด้อยโอกาสด้านอื่นๆ เช่น ด้านการศึกษา สาธารณสุข การได้รับข้อมูลข่าวสารและบริการสาธารณะ กลับพบว่า กลุ่มคนจนและคนด้อยโอกาสประเภทนี้ ในภาคเหนือมีอยู่หนาแน่นมากกว่าภาคอีสาน คงเป็นเพราะว่าทางเหนือมีกลุ่มชาติพันธุ์หรือชนกลุ่มน้อยมาก ทางคมนาคมก็ไม่สะดวกเท่าภาคอีสาน สภาพชุมชนอยู่ในป่าในเขาติดต่อกันได้ยากลำบากกว่า ขณะที่ทางภาคอีสานเป็นที่ราบสูง คมนาคมสะดวกถึงกัน และไม่ค่อยมีชนกลุ่มน้อยที่มีปัญหาเรื่องเชื้อชาติและสัญชาติ

ข้อสังเกตเพิ่มเติมจากการสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณก็คือ กลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสที่กำลังตกอยู่ในภาวะที่ต้องรีบแก้ไขด่วนคือ กลุ่มสตรีหม้ายที่มีบุตร-ธิดาและพ่อแม่แก่เฒ่า คนพิการ คนชรา เด็ก ในครอบครัวยากจน ชนกลุ่มน้อยที่มีปัญหาเรื่องสัญชาติ และคนตกงานเรื้อรัง โดยสวัสดิการที่จำเป็นที่สุดคือ การทำให้ครอบครัวคนจนเหล่านี้ “มีงานทำที่ถาวรต่อเนื่อง” และเสริมด้วยสวัสดิการเชิงสงเคราะห์ เช่น เงินช่วยเหลือคนพิการ คนชรา และทุนการศึกษาบุตรหลานของคนจนคนด้อยโอกาส สิ่งเหล่านี้อาจจัดโดยภาครัฐหรือภาคเอกชนก็ได้ แต่รัฐน่าจะเป็นด้านหลักในการจัดการให้เกิดขึ้น

3.2 มิติของความจนและความด้อยโอกาสของคนจนกลุ่มต่าง ๆ

ในงานวิจัยนี้ได้จำแนกความยากจนความด้อยโอกาสเป็น 4 มิติ คือ จนทรัพย์สิน จนโอกาส จนอำนาจ และจนศักดิ์ศรี กลุ่มคนจนบางกลุ่มอาจจะมีมิติความยากจนและความด้อยโอกาสเพียงมิติเดียว แต่คนจนบางกลุ่มอาจจะมีมิติแห่งความยากจนความด้อยโอกาสทั้ง 4 มิติทับซ้อนกันอยู่ ซึ่งจะวิเคราะห์ให้เห็นดังต่อไปนี้

3.2.1 กลุ่มเกษตรกร

ดังกล่าวแล้วในหัวข้อ 1.5.1 คนจนส่วนใหญ่กำเนิดมาจากภาคชนบทหรือภาคเกษตรกรรม หรืออาจกล่าวได้ว่า คนจนส่วนใหญ่เคยมีภูมิหลังเป็นเกษตรกรมาก่อน กลุ่มคนที่ยังดำรงชีพเป็นเกษตรกรบางกลุ่มก็มีความยากจนในทุกมิติ บางกลุ่มอาจจะหลุดพ้นจากความยากจนในบางมิติแต่ยังคงประสบความยากจนในบางมิติ

ในการสรุปวิเคราะห์ของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง สุภา ไยเมือง และ บัญชร แก้วสอง (2546: 17) โดยใช้ตัวเลขของสำนักงานสถิติแห่งชาติและสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเมื่อปี 2543 พบว่า จำนวนประชากรที่มีรายได้อยู่ใต้เส้นความยากจน (สัมบูรณ์) มีทั้งสิ้นประมาณ 9.34 ล้านคน ในจำนวนนี้เป็นผู้ที่อยู่ในชนบท 8.66 ล้านคน อยู่ในเขตเทศบาลและสุขาภิบาลเพียง 0.68 ล้านคนเท่านั้น และยังพบว่า ในจำนวน 8.66 ล้านคนนั้น เป็นเกษตรกรถึง 5.1 ล้านคน เป็นลูกจ้างภาคเกษตรอีกประมาณ 1 ล้านคน

คนเหล่านี้คือคนจนในมิติ "ทรัพย์สิน" คือ ขาดเงิน ขาดรายได้ ขาดทุนทรัพย์ ขาดปัจจัยการผลิต ซึ่งนำไปสู่ความจนในมิติอื่นๆ คือ จนโอกาส ขาดโอกาสในการศึกษา ทั้งตนเองและบุตรธิดา มีมิติของความจนอำนาจ คือ ไม่มีอำนาจต่อรองในตลาด ไม่มีอำนาจต่อรองทางการเมือง ด้อยสิทธิ ด้อยเสียง เป็นกลุ่มคนที่มักถูกมองว่า ไร้ จน ขาดความสามารถ ซึ่งนำไปสู่ความจนในมิติของศักดิ์ศรี ถูกมองเป็นคนด้อยค่า ด้อยศักดิ์ศรี

อาจกล่าวได้ว่า คนจน "ทรัพย์สิน" ประเภทนี้ จำนวนหนึ่งตกอยู่ภายใต้ความยากจนทั้ง 4 มิติ อย่างไรก็ตาม บางกลุ่มที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน พวกเขาได้ประเมินตนเองว่าเป็นคนประเภทสิ้นไร้ทรัพย์สิน จากงานเชิงปริมาณของโครงการนี้พบว่า ร้อยละ 63.12 ของกลุ่มคนที่นักวิชาการเรียกว่า "คนจน" นั้น มองตนเองว่า พวกเขาไม่ได้ยากจน แต่มีพอกินพอใช้ คือไม่อดอยาก ขาดแคลน ทั้งนี้เพราะพวกเขาได้พึ่งรายได้เป็นตัวแทนเท่านั้น แต่การที่พวกเขาสามารถเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งมีชีวิต อยู่กับวิถียังชีพ ผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ในครัวเรือน ทำให้พวกเขาไม่อดอยาก

กรณีตัวอย่างที่ผู้วิจัยไปร่วมกลุ่มเสวนากับชาวกะเหรี่ยงปกากะญอ เมื่อ 14 มีนาคม 2545 ที่จังหวัดเชียงใหม่ คนเหล่านี้มีรายได้ไม่เกินเดือนละ 800 บาท ซึ่งเป็นระดับที่ต่ำกว่าเส้นความยากจนในชนบท (ปี 2543 คือ 892 บาทต่อเดือน) แต่พวกเขากลับเห็นว่าพวกเขาไม่ได้ยากจน อดอยาก ขาดแคลน เพราะมีป่า มีน้ำ ที่เป็นแหล่งดำรงชีวิต ทำให้พวกเขาอยู่ได้อย่างปกติ แต่สิ่งที่พวกเขาเห็นว่าขาดแคลนมากคือ โรงเรียน โรงพยาบาล ไฟฟ้า หรือเรียกว่า "ขาดโอกาส" ที่จะได้รับบริการสังคม

นอกจากนั้น การที่พวกเขาไม่มีทะเบียนบ้าน ไม่มีสัญชาติเป็นคนไทย ทำให้ฐานะและศักดิ์ศรีของพวกเขาไม่เท่าเทียมกับคนไทย จึงสรุปได้ว่า แม้พวกเขาเห็นว่า พวกเขา "ไม่จนทรัพย์สิน" แต่พวกเขาจนโอกาส จนอำนาจ และจนศักดิ์ศรี

การที่สามารถพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สามารถทำให้ผู้ที่ขาด

ปัจจัยการผลิตของตัวเองสามารถดำรงชีพอยู่ได้ ผลผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ในครัวเรือนได้ โดยไม่ต้องพึ่งรายได้เป็นตัวเงินมากนัก (ดู ประภาส, สุภา และบัญญัติ, 2546: 43) แต่ถ้าเมื่อใดทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมหมดสิ้น หรือพวกเขาถูกจำกัดการเข้าถึงทรัพยากร ความอดอยากขาดแคลนจะเกิดขึ้นทันที

ในการศึกษาสภาพความยากจนของเกษตรกร ประภาส สุภา และบัญญัติ ได้แบ่งกลุ่มเกษตรกรที่ทำการศึกษาดูตามฐานอาชีพหรือวิถียังชีพ ได้แก่ ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ หรืออาจเรียกรวมกันว่า กลุ่มกสิกรหรือกลุ่มเพาะปลูก อีกสองกลุ่มคือ ประมงพื้นบ้าน และเกษตรกรรับจ้าง

1. กลุ่มกสิกร

ในสังคมไทยมีคำพูดว่า ชาวนาคือกระดูกสันหลังของชาติ เปรียบได้กับ การเป็นโครงสร้างหลักของร่างกายมนุษย์ หรือชาวนาคือโครงสร้างหลักที่ทำให้สังคมไทยดำรงอยู่และเติบโตเป็นสังคมไทยได้ เพราะข้าวไม่เป็นเพียงอาหารหลักของคนไทยเท่านั้น ตั้งแต่อดีตอันยาวนานข้าวคือสินค้าส่งออกหลักของประเทศ ปัจจุบันข้าวยังคงเป็นสินค้าส่งออกอันดับต้นๆของไทย ในปี 2545 ก็มีมูลค่าส่งออกถึง 70,004 ล้านบาท ด้วยปริมาณส่งออก 7.33 ล้านตัน

แต่ภาพรวมของชาวนาสวนใหญ่คือ ผลผลิตต่อไร่น้อย ข้าวราคาต่ำ ต้นทุนการผลิตสูง เพราะค่าปุ๋ยค่ายาแพง ขาดอำนาจต่อรองในตลาด มีหนี้สินมาก ดังนั้น แม้จะมีรายได้สูงกว่าระดับเส้นความยากจน แต่รายได้เหล่านี้ก็ไม่พอกับรายจ่าย เพราะต้องชดเชยหนี้สิน รายได้ที่เกินเส้นความยากจนของชาวนาที่มีหนี้สินจึงมิได้หมายความว่า “ไม่จน” ตรงข้าม มันอาจมีไม่พอชำระหนี้ หรือถ้าแบ่งชำระหนี้ไปแล้วส่วนที่เหลือก็ไม่พอยังชีพ ต่ำกว่าระดับเส้นความยากจน การจัดรายได้ของชาวนาว่า “จนสัมบูรณ์” หรือไม่ จึงต้องดูภาระหนี้สินควบคู่กันไป ตัวเลขของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรเมื่อปี 2541/42 บอกว่า ครัวเรือนเกษตรกรร้อยละ 55 หรือจำนวน 3.05 ล้านครัวเรือน มีหนี้สิน โดยเฉลี่ยเกษตรกรมีหนี้สิน 37,019 บาทต่อครัวเรือน ถ้าครัวเรือนหนึ่งมีประมาณ 5 คน ก็เท่ากับว่ามีหนี้สินคนละ 7,404 บาท เส้นความยากจนในปี 2542 ประมาณคนละ 886 บาทต่อเดือน ปีหนึ่งก็เท่ากับ 10,632 บาท ถ้าหักภาระหนี้ที่ต้องจ่ายไป 7,404 บาท ก็จะเหลือที่ใช้จ่ายได้เพียงปีละ 3,228 บาท หรือเดือนละ 269 บาท เท่านั้น

สถิติจากหน่วยงานเดียวกัน พบว่า ในปี 2545 หนี้สินของคนไทยเพิ่มขึ้นเป็นครัวเรือนละ 82,485 บาท เทียบกับ 68,405 บาท ในปี 2543 แต่เมื่อพิจารณาด้านรายได้ พบว่า รายได้ต่อครัวเรือนในภาคกลางเป็น 14,128 บาท ภาคใต้ 12,847 บาท ภาคเหนือ 9,530 บาท และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 9,279 บาท เมื่อเทียบกับหนี้สินต่อครัวเรือนรายภาคในปี 2545 พบว่า ครัวเรือนภาค

กลางมีหนี้สิน 76,278 บาท ภาคใต้ 76,124 บาท ภาคเหนือ 57,535 บาท และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 66,034 บาท (ดู โสภณ ทองปาน, มติชน 14 ส.ค. 2546: 7)

ตารางที่ 3.2 รายได้และหนี้สินของครัวเรือน ปี 2545

ภาค	รายได้ (บาท)	หนี้สิน (บาท)
กลาง	14,128	76,278
ใต้	12,847	76,124
เหนือ	9,530	57,535
ตะวันออกเฉียงเหนือ	9,279	66,034

ที่มา : ดัดแปลงจากบทความของ โสภณ ทองปาน มติชน สิงหาคม 2546, หน้า 7.

ตัวเลขของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี 2539 พบว่า ผู้ชายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือคนหนึ่งต้องใช้เงินประมาณวันละ 18.50 บาท ถึงจะได้สารอาหารพอเพียงพ้นระดับความอดอยากขาดแคลน นั่นก็หมายความว่า เดือนหนึ่งต้องใช้เงินประมาณ 555 บาท จึงจะได้สารอาหารพอเพียง ดังนั้น ด้วยรายได้หลังชำระหนี้แล้วเพียง 269 บาท ก็ไม่พอเพียงที่จะบริโภคได้สารอาหารตามความจำเป็น

นี่คือความยากจนสัมบูรณ์ “ภายใต้ภาวะหนี้สิน” ของชาวนาไทย ที่ไม่ทำให้พ้นความยากจน ตรงข้าม จะทำให้จนยิ่งขึ้น เพราะต้องไปกู้หนี้ยืมสินมาใช้จ่ายในครัวเรือน หนี้พอกพูนต่อไป เป็นวัฏจักรของความจนภายใต้ภาวะหนี้สิน

พิจารณาในแง่นี้ การพอกหนี้เกษตรกรไว้ก่อนก็ย่อมถือได้ว่าเป็นการบรรเทาความยากจนได้บางส่วน อย่างน้อยก็ทำให้รายได้นี้ยังคงอยู่ในมือสำหรับใช้จ่ายเพื่อกินเพื่ออยู่ ไม่ต้องกู้หนี้ยืมสินใหม่ และถ้าชาวนาเหล่านี้สามารถนำรายได้ที่อยู่ในมือไปลงทุนทำการผลิตให้ได้ผลดีขึ้น โอกาสในการชำระหนี้ในปีถัดไปก็น่าจะดีขึ้น อย่างไรก็ตาม พบว่าเกษตรกรที่เข้าโครงการพอกหนี้มีร้อยละ 21.4 และอีกร้อยละ 19.6 ขอลดภาระหนี้ (แต่ไม่เข้าโครงการพอกหนี้) ส่วนใหญ่ที่เหลือขอชำระหนี้ตามปกติ เพราะได้สิทธิพิเศษบางประการ เช่น ได้ลดดอกเบี้ย ได้กู้เพิ่มขึ้น เพราะเป็นลูกหนี้ชั้นดี (ดู ประภาส, สุภา และบุญชร, 2546: 30)

วัฏจักรความจนภายใต้ภาวะหนี้สินทำให้เส้นความยากจนไม่มีความหมาย เพราะ “รายรับ” ของครัวเรือนเกษตรกรยากจนมิได้เกิดจาก “รายได้” ทั้งหมด แต่เกิดจากการกู้ยืมด้วย รายได้ที่สูงกว่า

เส้นความยากจนเป็นภาพลวงตา เพราะเป็นรายได้ที่ไม่สามารถนำมาใช้จ่ายเพื่อการดำรงชีวิตได้ทั้งหมด แต่รายได้ส่วนหนึ่ง (ซึ่งบางรายอาจเป็นส่วนใหญ่) ถูกนำไปชำระหนี้ การพิจารณาความยากจนจากเส้นความยากจนเพียงอย่างเดียวจึงไม่สามารถทำให้เห็นภาพ “ความยากจน” ของเกษตรกรอย่างทั่วด้านได้ จำนวนคนจนที่พิจารณาจากเส้นความยากจนจึงไม่สามารถบอกจำนวนคนจนได้อย่างแท้จริง เพราะคนที่มีรายได้สูงกว่าเส้นความยากจนแต่เป็นหนี้มากอาจจะมี “อาการความจน” มากกว่าคนที่มียาได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนแต่ไม่เป็นหนี้ (เช่นกรณีชาวเขา ชาวกระเหรี่ยง เป็นต้น)

กลุ่มกสิกรต้องอาศัยปัจจัยการผลิตหลักคือ “ที่ดิน” จากตัวเลขของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พบว่า ในช่วงระหว่างการสำรวจปี 2541-2545 ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกินมีทั้งหมด 811,871 ครัวเรือน จากครัวเรือนทั้งหมด 7,507,716 ครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 10.81

กสิกรที่ถือครองที่ดินต่ำกว่า 10 ไร่ มีประมาณร้อยละ 30.5 ส่วนใหญ่ของกสิกรไทยเป็นกสิกรรายย่อยที่ถือครองที่ดินน้อยกว่า 20 ไร่ กสิกรเหล่านี้มีสัดส่วนเป็นร้อยละ 50.9

การครอบครองที่ดินขนาดเล็ก ประกอบกับผลผลิตต่อไร่ต่ำ ราคาในตลาดต่ำ ขาดอำนาจต่อรอง เป็นหนี้สินมาก ปัจจัยการผลิตอื่นๆ เช่น ปุ๋ย ยา ราคาแพง คือองค์ประกอบหลักของความยากจนของกสิกรรายย่อยเหล่านี้

กสิกรไร้ที่ทำกิน ส่วนหนึ่งกลายเป็นกสิกรเช่าที่ดิน อีกส่วนหนึ่งเป็นกสิกรรับจ้าง ปัญหาหลักของกสิกรรับจ้างคือ การมีงานทำตามฤดูกาล รายได้ไม่แน่นอน แม้ว่ากสิกรประเภทนี้ไม่ประสบภาวะขาดทุน เพราะไม่ได้ลงทุนเพาะปลูกด้วยตนเอง แต่การที่ได้รับค่าจ้างต่ำ (โดยทั่วไปต่ำกว่าค่าจ้างขั้นต่ำ) และมีงานทำไม่แน่นอน รายได้ไม่แน่นอน นำไปสู่ภาวะหนี้สินนอกระบบ ที่ต้องจ่ายดอกเบี้ยแพง ในอัตราร้อยละ 5-10 ต่อเดือน ทำให้รายได้ไม่พอค่าใช้จ่าย โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายในการชำระหนี้ กสิกรรับจ้างมีโอกาสเข้าถึงแหล่งทุนหรือแหล่งเงินกู้้น้อยกว่ากสิกรที่มีที่ดิน เพราะกสิกรที่มีที่ดินทำกินของตนเองสามารถกู้เงินในระบบด้วยอัตราดอกเบี้ยต่ำกว่า แต่กสิกรรับจ้างที่ไม่มีที่ดินของตนเองไม่สามารถกู้เงินในระบบได้ จึงกล่าวได้ว่า กสิกรรับจ้าง “จนโอกาส” มากกว่ากสิกรที่มีที่ดินทำกินของตนเอง

ถ้าจะวิเคราะห์สรุป มิติแห่งความยากจนของกสิกร คงสรุปได้ดังนี้

ในมิติของ จนทรัพย์สิน กล่าวได้ว่า ส่วนใหญ่จนทรัพย์สิน มีตั้งแต่ ไร้ที่ดินทำกิน ที่ดินทำกินไม่เพียงพอ มีรายได้ต่ำกว่าระดับเส้นความยากจน ส่วนที่มีรายได้สูงกว่าเส้นความยากจนก็มีหนี้สิน หลังจากชำระหนี้สินแล้วรายได้ที่เหลือก็ต่ำกว่าเส้นความยากจน นี่คือภาพทั่วไปของภาวะจนทรัพย์สินของเกษตรกร

ในมิติของ จนโอกาส ครอบครัวกสิกรยากจนขาดโอกาสที่จะได้รับการศึกษา ในงานวิจัยเชิงปริมาณของโครงการวิจัยนี้ พบว่า ร้อยละ 51 ของกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสมีการศึกษาระดับประถมศึกษา และมีถึงร้อยละ 14.4 ที่ไม่ได้รับการศึกษาเลย และคนส่วนใหญ่ของตัวอย่างที่ทำการสำรวจคือผู้ที่มียาชีพทำการกสิกรรมหรือทำไร่นา

ภาพตัวอย่างที่ชัดเจนจากการประชุมกลุ่มเฉพาะ (focus groups) 14 มีนาคม 2545 พบว่า กลุ่มคนชายขอบที่เป็นชาวเขา แม้พวกเขาจะบอกว่า ไม่ขาดแคลนทรัพยากรเพื่อการยังชีพ เพราะพึ่งพิงธรรมชาติได้ แต่พวกเขาขาดโอกาสที่จะได้รับการศึกษา ขาดโอกาสที่จะได้รับบริการสาธารณสุขจากรัฐ

ในมิติของ จนอำนาจ ที่เข้าใจกันได้โดยทั่วไป โดยไม่ต้องอาศัยงานวิจัย คือ การขาด "อำนาจต่อรอง" ในตลาดทุนนิยม กสิกรที่อยู่ใต้ระบบพันธะสัญญาการเพาะปลูก (contract farming) ขาดอำนาจต่อรองในการเจรจาทำสัญญา ด้านการเข้าถึงทรัพยากร ขาดอำนาจต่อรองในการช่วงชิงทรัพยากร เช่น กรณีโครงการสร้างเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้าบริการภาคอุตสาหกรรมและสังคมเมือง เป็นการแย่งชิงทรัพยากรน้ำและป่าไปจากกสิกรและเกษตรกรรายอื่น ๆ (เช่น ประมง เลี้ยงสัตว์) งานกรณีศึกษาของ สุภาวดี บุญเจือ เรื่อง "คนจนอำนาจ จนโอกาส บ้านบากชุม: ผลกระทบโครงการพัฒนาของรัฐกรณีเขื่อนสิรินธร (ดูใน ณรงค์ บก., 2545: 125-161) เป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นภาวะ "จนอำนาจ" ขาดการมีส่วนร่วมของกสิกรรายย่อยได้อย่างชัดเจน คนกลุ่มนี้บางส่วนมีรายได้เกินเส้นความยากจน แต่การที่พวกเขาถูกแย่งชิงทรัพยากรและขาดอำนาจต่อสู้และต่อรอง ทำให้ชีวิตของพวกเขาเดือดร้อนกว่าเดิม หรือถูกทำให้ "จนลง" กว่าเดิม

ในมิติของ จนศักดิ์ศรี กสิกรยากจนขาดความรู้ ขาดฐานะทางสังคม มักจะได้รับการปฏิบัติจากข้าราชการและกลุ่มคนที่สูงกว่าในลักษณะที่ถูกกีดกัน ถูกดูแคลน ได้รับการปฏิบัติเยี่ยงผู้ด้อย ซึ่งยังคงเห็นได้ทั่วไปในปฏิสัมพันธ์ระหว่าง "ราชการกับคนจน" คนรวยกับคนจน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กสิกรยากจนที่เป็นกลุ่มคนชายขอบ จะยิ่งถูกเอาเปรียบและดูแคลนจากคนกลุ่มอื่น ไร้ทั้งสิทธิและศักดิ์ศรี

กล่าวโดยสรุป กลุ่มกสิกรยากจนมีมติแห่งความยากจนทั้งสี่มิติ บางคนอาจจะหนักมิติหนึ่ง เบาอีกมิติหนึ่ง แตกต่างกันไปในเรื่องหนักเบา แต่น่าจะกล่าวได้ว่า กสิกรยากจนแต่ละคนมีมิติแห่งความยากจน "ครบทั้งสี่มิติ" หรือสมบูรณ์ไปด้วย "ความยากจน"

2. เกษตรกรประมงพื้นบ้าน

ประเทศไทยแม้จะไม่ใช่เกาะและมีเกาะในทะเลไม่มากนัก แต่การที่พื้นที่เป็นลักษณะแหลม

ยื่นลงไปในคาบสมุทร ทำให้ประเทศไทยมีฝั่งทะเลที่ยาวยื่นออกไปในสองมหาสมุทร คือ มหาสมุทรแปซิฟิกในฝั่งอ่าวไทยหรือฝั่งตะวันออก และมหาสมุทรอินเดียในฝั่งอันดามันหรือฝั่งตะวันตก จากข้อมูลของกรมประมง ประเทศไทยมีชายฝั่งทะเลตะวันออกยาว 1,837 กิโลเมตร ชายฝั่งทะเลตะวันตกยาว 937 กิโลเมตร รวมกันแล้วยาว 2,774 กิโลเมตร ในอดีตที่ผ่านมา อ่าวไทยได้รับการยอมรับว่าเป็นบริเวณที่มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก

จากตัวเลขของสำนักงานสถิติและกรมประมง ในปี 2510 ผู้ที่มีอาชีพทำการประมงทุกประเภท ทั้งประมงพื้นบ้านและประมงพาณิชย์ มีจำนวนประมาณ 39,780 ครัวเรือน และเพิ่มเป็น 50,176 ครัวเรือน ในปี 2538 ชาวประมงเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นชาวประมงขนาดเล็ก หรือคิดเป็นประมาณร้อยละ 70 ของชาวประมงทั้งหมด ชาวประมงขนาดเล็กเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ทางภาคใต้ ซึ่งคิดเป็นประมาณร้อยละ 70 ของชาวประมงขนาดเล็กทั่วประเทศ จาก 2,500 หมู่บ้าน ใน 24 จังหวัด เป็นจังหวัดภาคกลาง 11 จังหวัด และภาคใต้ 13 จังหวัด

การประมงและผลผลิตจากการประมง นับว่าเป็นผลผลิตหลักอย่างหนึ่งของเศรษฐกิจไทย ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งดำรงชีพของชุมชน แหล่งจ้างงาน และเป็นที่มาของรายได้ของประเทศปีละประมาณ 80,000-90,000 ล้านบาท ชุมชนประมงยังก่อให้เกิดประเพณี วัฒนธรรม และอารยธรรมชายฝั่ง มาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล

ผู้ที่ดำรงชีพด้านการประมงอาจแบ่งได้เป็นสี่กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มธุรกิจแปปลาและห้องเย็น กลุ่มธุรกิจเรือประมง กลุ่มลูกเรือประมง และกลุ่มประมงพื้นบ้าน ทั้งนี้กลุ่มที่มีลักษณะเป็นเกษตรกรรายย่อยคือ กลุ่มประมงพื้นบ้านที่เป็นเจ้าของเรือประมงขนาดเล็ก จับปลาเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน และเพื่อขายนำเงินมาใช้จ่ายในครัวเรือน ส่วนลูกเรือประมงคือผู้ขายแรงงาน ได้รับผลตอบแทนเป็นค่าจ้างเงินเดือน เป็นกรรมกรประมง คนกลุ่มนี้อาจแบ่งได้เป็นสองกลุ่มคือ กรรมกรประมงในเรือขนาดเล็กที่นายจ้างมีคนงานไม่เกิน 20 คน กับกรรมกรประมงที่ทำงานกับนายจ้างที่จ้างคนงานประมงเกิน 20 คน กลุ่มแรกไม่อยู่ภายใต้กฎหมายคุ้มครองแรงงาน แต่กลุ่มหลังอยู่ภายใต้กฎหมายคุ้มครองแรงงาน

3. กลุ่มเกษตรกรรับจ้าง

ยังไม่มีสถิติที่แน่นอนที่ระบุว่า กลุ่มเกษตรกรรับจ้างมีจำนวนมากน้อยเท่าไร เนื่องจากยังมีความสับสนเกี่ยวกับคำจำกัดความและสถานภาพ เช่น คนรับจ้างเกี่ยวข้าวตามฤดูกาลจะนับอยู่ในจำนวนเกษตรกรรับจ้างหรือไม่ คนรับจ้างชุดมันของชาวไร่รายเล็กกรายย่อยจะนับว่าเป็นเกษตรกรรับจ้างหรือไม่ ที่ต้องถามว่า “หรือไม่” ก็เพราะว่าสถานภาพรับจ้างเป็นช่วงสั้นๆตามฤดูกาล หลังจาก

นั้นไม่มีใครบอกได้ว่า พวกเขา พวกเขา ยังคงทำงานรับจ้างในภาคเกษตร หรือทำหน้าที่เป็นเกษตรกรเสียเอง หรือไปขายแรงงานชั่วคราวในเมือง อย่างไรก็ตาม ก็พอจะกล่าวได้ว่า เกษตรกรรับจ้างยุคปัจจุบันนี้มีจำนวนหลายล้านคน

เนื่องจากเกษตรกรรับจ้างมีสถานภาพที่สับสน จึงทำให้พวกเขากลายเป็นกลุ่มคนชายขอบ หากพิจารณาจากกลุ่มลูกจ้างหรือกรรมกร ก็ต้องเรียกว่า “กรรมกรชายขอบ” คือ ไม่ถูกยอมรับอย่างเป็นทางการว่าเป็นกรรมกรหรือลูกจ้างจริงๆ หากพิจารณาจากความเป็นเกษตรกรก็เป็นเกษตรกรชายขอบหรือไม่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการว่าเป็น เกษตรกรจริงๆ คนกลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มคนที่มักจะขาดโอกาส อาทิเช่น เกษตรกรจริงๆ มีโอกาสกู้เงิน เพราะมีที่ดินหรือมีพืชผลเป็นหลักประกันเงินกู้ได้ และถ้ากู้ ธกส. ก็สามารถกู้ได้ในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำกว่าเงินนอกระบบ แต่เกษตรกรรับจ้างไม่ว่าจะเป็นลูกจ้างในไร่นา ในสวนยาง ในเรือประมง ในฟาร์มเลี้ยงสัตว์ ไม่อาจเข้าถึงแหล่งเงินกู้ที่เป็นทางการ (ธกส.) ได้

ขณะที่กลุ่มกรรมกรที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการว่าเป็นกรรมกร เป็นลูกจ้างเต็มตัว มีโอกาสตามกฎหมายคุ้มครองแรงงาน กฎหมายประกันสังคม กฎหมายกองทุนเงินทดแทน เพราะกรรมกรเหล่านี้สามารถที่จะได้รับค่าล่วงเวลา ค่ารักษาพยาบาล ค่าชดเชยเมื่อถูกปลดออกจากงาน เงินทดแทนเมื่อสูญเสียอวัยวะอันเกิดจากการทำงาน ยามเจ็บป่วย แก่ชรา ทุพพลภาพ คลอดบุตร ก็มีสิทธิได้รับเงินช่วยเหลือจากโครงการประกันสังคม แต่ลูกจ้างภาคเกษตร ไม่ว่าจะเป็นในไร่นา ในสวนยาง ในสวนปาล์ม ในเรือประมงขนาดเล็ก ในคอกสัตว์ บ่อเลี้ยงปลา ในไร่อ้อย ล้วนแต่ไม่มีโอกาสได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายแรงงาน ไม่มีโอกาสที่จะเข้าถึงโครงการประกันสังคมและกองทุนเงินทดแทน เป็นลูกจ้างชายขอบที่เสียเปรียบในสภาพการจ้างตลอดเวลา

ลูกเรือประมงที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในระยะแรกย่อมไม่เคยชินกับสภาพการดำรงอยู่ในทะเล มีความเสี่ยงในสภาพการทำงาน เมื่อเรือล่ม ตกน้ำ ได้รับอันตรายจากการทำงาน การจะได้รับการชดเชยหรือได้รับการดูแลหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับความกรุณาของนายจ้างเท่านั้น ไม่มีกฎหมาย ไม่มีกฎระเบียบ ที่จะบังคับให้นายจ้างต้องปฏิบัติ เพราะถือว่า นี่คือนาน เกษตรกรรม ซึ่งไม่อยู่ภายใต้กฎหมายคุ้มครองแรงงาน

นอกจากนี้ รายได้และการทำงานของลูกจ้างประเภทนี้ไม่แน่นอน มีงานทำตามฤดูกาล สิ้นฤดูกาลหมดงานทำก็หมดรายได้ ในช่วงที่มีงานทำ ค่าจ้างก็ต่ำ เพราะไม่ได้อยู่ภายใต้กฎหมายค่าจ้างขั้นต่ำ จะจ่ายเท่าไรขึ้นอยู่กับการกำหนดของนายจ้างเท่านั้น

ในจำนวนกลุ่มลูกจ้างเหล่านี้ ตามการวิเคราะห์ของผู้วิจัยเห็นว่า “ลูกจ้างกึ่งิตถาย” น่าจะ

อยู่ในฐานะที่ต่ำกว่าลูกจ้างเกษตรอื่นๆ โดยเฉพาะลูกจ้างกรีดยางในภาคใต้ เพราะโดยประเพณีของชาวสวนยางภาคใต้ จะจ้างลูกจ้างกรีดยางในอัตรา 60:40 หรือบางกรณี 50:50 หมายความว่า เมื่อนำยางไปขายได้เงินมาแล้ว แบ่งครึ่งกันระหว่างคนกรีดยางและเจ้าของสวนยาง ถ้าเป็นกรณี 60:40 เจ้าของสวนยางเอาไป 60 คนกรีดยางได้ไป 40 สมมติชาวสวนกรีดยางได้วันละ 30 กิโลกรัม ช่วงที่ราคายางกิโลกรัมละ 40 บาท ก็ได้เงิน 1,200 บาท คนกรีดยางก็จะได้ไปวันละ 600 บาท หรือ 480 บาท (แล้วแต่กรณี) ในช่วงที่ยางราคาต่ำ เหลือกิโลกรัมละ 20 บาท รายได้รวมก็เท่ากับ 600 บาท คนกรีดยางก็ยังได้ถึงวันละ 300 บาท หรือ 240 บาท ชั่วโมงทำงานก็ไม่เกินวันละ 4-5 ชั่วโมง โดยเริ่มทำงานตั้งแต่เวลาประมาณ 4 นาฬิกาของแต่ละวัน หรือเริ่มงานช่วงที่ยังเป็นกลางคืน อย่างไรก็ตาม การกรีดยางในภาคใต้ก็มีฤดูกาล ช่วงที่เป็นฤดูฝนกรีดยางไม่ได้ ก็ไม่มีงานทำ ไม่มีรายได้ ช่วงฤดูยางผลัดใบ (ต้นปีใหม่) ก็กรีดยางไม่ค่อยได้เช่นเดียวกัน

ส่วนลูกจ้างประมง นอกจากจะมีความเสี่ยงจากการทำงานสูงกว่าลูกจ้างบนบกแล้ว หน้ามรสุม (ตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงเหนือ) เรือประมงไม่ออกทะเล คนงานก็จะไม่มีงานทำ จึงขึ้นกับความกรุณาของนายจ้างว่าจะให้คนงานเหล่านี้อยู่อะไรกันอย่างไร หรือให้กลับไปอยู่บ้าน หรือไปหางานอื่นทำไปพลางๆก่อน

อาชีพลูกจ้างประมงเป็นอาชีพที่เสี่ยง แต่รายได้ไม่เกินเดือนละ 5,000 บาท จึงทำให้คนไทยไม่อยากไปทำ เป็นเหตุให้เกิดภาวะขาดแคลนแรงงาน ธุรกิจประมงจึงจ้างแรงงานต่างด้าว โดยเฉพาะแรงงานจากพม่ากับกัมพูชา ซึ่งยินดีรับค่าแรงต่ำกว่าแรงงานไทย กล่าวคือ รายได้เฉลี่ยของแรงงานประมงต่างด้าวตกประมาณเดือนละ 3,000-4,000 บาทเท่านั้น แต่ยังมีข้อดีที่นายจ้างเป็นคนรับผิดชอบเรื่องการกินอยู่ประจำวันขณะที่ออกเรือให้ทั้งหมด หากจะกล่าวในเชิงความยากจนสัมบูรณ์ ลูกจ้างประมงมีรายได้สูงกว่าเส้นความยากจน แต่พวกเขาขาดโอกาส ขาดอำนาจต่อรอง และเป็นแรงงานต่างด้าว พวกเขาจึงขาดสิทธิ บางคนอยู่ในเมืองไทยนานนับสิบปีแต่ไม่มีสัญชาติไทย บางคนแต่งงานมีครอบครัวแต่ไม่มีถิ่นฐานบ้านเรือนที่แน่นอน ลูกๆจึงขาดโอกาสและขาดสิทธิที่จะได้รับการศึกษา

สถานภาพของแรงงานต่างด้าวในอาชีพประมงมีตัวอย่างให้ศึกษาจากกรณีศึกษาเรื่อง แรงงานต่างด้าวอาชีพประมงในจังหวัดชลบุรี โดย ธิระพงษ์ ภูริปณิก (2545) ซึ่งเป็นโครงการวิจัยย่อยของโครงการนี้ ซึ่งรายงานชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นภาวะด้อยสิทธิและด้อยโอกาสของแรงงานประมงต่างด้าวชัดเจน

3.3.2 กลุ่มแรงงานในภาคอุตสาหกรรม

ในงานวิจัยนี้หมายถึง แรงงานรับจ้าง (wage workers) ผู้ยังชีพอยู่ได้ด้วยการทำงานของตนเองเท่านั้น มาร์กซ์เรียกคนงานเหล่านี้ว่า ชนชั้นกรรมาชีพ (proletariats) ผู้ปราศจากปัจจัยการผลิตของตนเอง ซึ่งความหมายนี้คงใช้ได้ดีที่สุดกับคนงานในยุโรปยุคก้าวสู่ความเป็นอุตสาหกรรมเต็มตัว

แต่สำหรับสังคมไทย คนงานหลาย ๆ ส่วนมีความทับซ้อนกับครอบครัวชาวนา ยังมีสายสัมพันธ์กับชนบท บางรายยังทำงานส่งเงินให้พ่อแม่ไปจ้างคนทำนา หรืออาจกล่าวได้ว่า คนงานบางส่วนมิได้ปราศจากปัจจัยการผลิตอย่างสิ้นเชิง แรงงานรับจ้างในสังคมไทยยังคงความเป็นทวิลักษณ์ระหว่างแรงงานรับจ้างกับครอบครัวชาวนา

พิจารณาจากสถิติในปี 2545 กำลังแรงงานทั้งหมดมี 34.24 ล้านคน เป็นผู้ที่มีงานทำ 33 ล้านคน เป็นผู้ที่ทำงานในภาคเกษตร 13.67 ล้านคน ทำงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิต (โรงงาน) 5.24 ล้านคน ก่อสร้าง 1.7 ล้านคน โรงแรมและภัตตาคาร 2.09 ล้านคน อุตสาหกรรมอื่นๆอีก 10.30 ล้านคน ว่างาน 0.766 ล้านคน รอกฎการผลิต 0.48 ล้านคน และอยู่นอกกำลังแรงงาน (อายุต่ำกว่า 15 ปี เกินกว่า 60 ปี รวมทั้งผู้ที่ไม่อยู่ในตลาดแรงงานอื่นๆ เช่น ภิกษุ นักเรียน นักศึกษา ฯลฯ) 13.43 ล้านคน (กรมจัดหางาน, 2546: 9)

จากตัวเลขดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ในปี 2545 ผู้ที่ทำงานนอกภาคเกษตรมีถึง 19.33 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 58.6 ของผู้มีงานทำทั้งหมด การทำงานนอกภาคเกษตรหมายถึง การทำงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิต การค้าและบริการ (รวมราชการและรัฐวิสาหกิจ) ผู้ทำงานเหล่านี้มีทั้งที่เป็นลูกจ้าง นายจ้าง และผู้ทำงานอิสระของตนเอง ส่วนที่เป็นลูกจ้างเอกชนมีประมาณ 10 ล้านคน คนงานยากจนคือกลุ่มคนที่อยู่ใน 10 ล้านคนนี้ อาการความจนของคนงานแสดงให้เห็นได้จากภาวะตกงาน ค่าจ้างต่ำ ขาดอำนาจต่อรอง ด้อยสิทธิ และมีความไม่มั่นคงในตำแหน่งการงาน

1. ภาวะตกงาน

เป็นภาวะที่ไม่มีรายได้ ถือว่าเป็นช่วงของความยากจนที่สุด บางคนอาจจะได้เงินชดเชยจากนายจ้างไปส่วนหนึ่ง แต่ถ้าว่างงานเกิน 6 เดือน ก็จะประสบกับภาวะขาดแคลนอย่างรุนแรง เนื่องจากส่วนใหญ่ของลูกจ้างที่ได้รับเงินชดเชยมักจะได้รับไม่ถึง 6 เดือน ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจปี 2541 ตามสถิติของทางการ มีคนว่างงาน 1.41 ล้านคน ในปี 2544 ก็ยังมีคนว่างงาน 1.09 ล้านคน แต่การที่คนว่างงานเหล่านี้ยังคงดำรงชีพอยู่ได้ทั้งๆที่ไม่มีการประกันการว่างงานก็เพราะว่าส่วนหนึ่ง

กลับไปพึ่งพิงครัวเรือนในชนบท ส่วนหนึ่งเข้าสู่ตลาดแรงงานอิสระ เช่น ขายของเล็กๆน้อยๆ ส่วนหนึ่งไปรับจ้างทำของหรือเป็นคนงานในกิจการรับเหมาช่วง (sub-contracting sector)

กรณีคนตกงานจังหวัดสุรินทร์ เป็นตัวอย่างรูปธรรมที่แสดงให้เห็นว่า ผู้ตกงานจากกรุงเทพฯ กลับชนบทพึ่งพิงพ่อแม่ ญาติพี่น้อง ทำไร่ทำนา ทำอาชีพเสริม ผู้หญิงทำอาชีพเสริมมีรายได้เดือนละ 1,000-2,000 บาท ส่วนผู้ชายก็ทำไร่ทำนาเป็นหลัก บางคนก็บอกว่า ถ้ากรุงเทพฯ มีงานก็จะกลับเข้ากรุงเทพฯ แต่บางคนก็บอกว่าจะไม่กลับกรุงเทพฯ อีกแล้ว (ประชุมกลุ่มเฉพาะ, 23 มีนาคม 2545 และดู พัททรวีโล, 2545)

บางส่วนของคนตกงานกลับชนบท แต่ยังคงเชื่อมโยงกับคนงานจากกรุงเทพฯ โดยการทำงานรับเหมาช่วงรับจ้างตัดเย็บรองเท้า เขาตั้งใจว่า ถ้ามีงานทำในชนบทก็จะไม่กลับกรุงเทพฯ เพราะอยู่ชนบทได้ใกล้ชิดครอบครัวและญาติพี่น้อง อีกทั้งค่าครองชีพยังต่ำกว่า (ประชุมกลุ่มเฉพาะ, 24 มีนาคม 2545 และ ดู สุภาพร, 2545)

ตารางที่ 3.3 จำนวนคนว่างงานปี 2541-2545

หน่วย: ล้านคน

ภาค	2541	2542	2543	2544	2545
กรุงเทพฯ	0.17	0.16	0.13	0.14	0.11
กลาง	0.22	0.20	0.14	0.16	0.12
เหนือ	0.23	0.22	0.18	0.17	0.10
ตะวันออกเฉียงเหนือ	0.67	0.68	0.64	0.33	0.32
ใต้	0.31	0.10	0.09	0.08	0.43
รวม	1.41	1.37	1.19	1.09	0.76

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ

สำหรับผู้ว่างงานชั่วคราว หรือไม่เกิน 6 เดือน ก็สามารถจะประทั่งชีวิตไปได้โดยการพึ่งพาญาติพี่น้องและเพื่อนฝูง บางคนก็อาจจะพอมีเงินชดเชยจากนายจ้างบ้าง แต่สำหรับผู้ที่ไม่มียานจ้างหรือมีนายจ้างแต่ไม่มีเงินชดเชย การว่างงานหมายถึงการไม่มีรายได้ ไม่มีเงินออม หรือก็คือการกลายเป็นคนยากจนทันที

2. ภาวะค่าจ้างต่ำ

หลายๆคนอาจจะคิดว่า กรรมกรนั้นไม่น่าจะมีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน (ปี 2545 เดือนละ 916 บาทต่อคน – ค่าเฉลี่ย) เพราะพิจารณาจากค่าจ้างขั้นต่ำที่สูงกว่าระดับเส้นความยากจนมาก แต่ถ้าพิจารณาอีกด้านหนึ่ง แท้จริงแล้วรายได้ของกรรมกรคนหนึ่งๆอาจต้องแบ่งให้พ่อแม่และเลี้ยงดูลูกๆด้วย ตัวอย่างเช่น กรรมกรในเขตกรุงเทพฯ ในปี 2545 มีค่าจ้างขั้นต่ำวันละ 169 บาท เดือนหนึ่งทำงาน 26 วัน มีรายได้เดือนละ 4,394 บาท และส่วนใหญ่เป็นลูกจ้างรายวัน ฉะนั้นถ้าวันไหนไม่ได้ทำงานก็จะไม่ได้ค่าจ้าง ถ้ามีลูก 2 คน และต้องช่วยเหลือพ่อแม่ด้วย รายได้เท่านี้จะไม่เพียงพอ เพราะการอาศัยในกรุงเทพฯต้องเสียค่าที่อยู่อาศัย ค่าอาหาร ค่าเดินทาง ฯลฯ รายได้เดือนละ 4,394 บาท จึงไม่พอค่าใช้จ่ายตามความจำเป็น ดังนั้นกรรมกรส่วนใหญ่จึงต้องทำงานล่วงเวลาเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น

ประเด็นสำคัญก็คือว่า ยังมีลูกจ้างอีกมากที่ได้รับค่าจ้างต่ำกว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ โดยเฉพาะลูกจ้างในโรงงานเล็กๆที่นายจ้างเองก็ต้องต่อสู้ดิ้นรนปากกัดเช่นเดียวกัน ลูกจ้างเหล่านี้ก็ตกอยู่ในสภาพยากจน ถ้าตัวคนเดียวก็พอจะอยู่ได้ แต่ถ้ามีครอบครัว มีบุตร จะมีความยากลำบากมากจากภาวะค่าครองชีพในเมืองที่ทุกอย่างต้องได้มาด้วยเงิน

ค่าจ้างขั้นต่ำในสังคม แม้จะมีกฎหมายรองรับ บังคับให้มี แต่เป็นค่าจ้างสำหรับการครองชีพของคนเดียว ไม่รวมถึงคู่ครองและบุตร ในประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก ไม่มีการกำหนดค่าจ้างขั้นต่ำ แต่มีการกำหนดรายได้ขั้นต่ำ หมายความว่า พลเมืองทุกคนจะต้องมีหลักประกันของรายได้ ถ้าไม่มีค่าจ้างเงินเดือน เนื่องจากพิการ ทุพพลภาพ หรือเป็นหญิงหม้าย รัฐบาลจะต้องจ่ายค่าเลี้ยงดูด้วยอัตราที่พอจะทำให้มีชีวิตอยู่ได้ตามอัตภาพ เช่น ในเยอรมนีจ่ายให้คนละ 270 ยูโรต่อเดือน ในฝรั่งเศสคนละ 433 ยูโรต่อเดือน ถ้าบางคนมีงานทำบ้างแต่รายได้ต่ำกว่าระดับนี้ ส่วนที่ขาดรัฐบาลจะจ่ายสมทบให้

ในสังคมเมือง การพึ่งพาอาศัยกันในเชิงแบ่งปันเจือจานเรื่องอาหารการกินมีน้อยกว่าในชนบท ในชนบท สังคมอยู่กันลักษณะชุมชน ผู้ที่ยากจนขาดแคลนอาจจะมีการพึ่งพาอาศัยเรื่องอาหารได้ดีกว่าในเมือง เช่น การไปใช้แรงงานให้เพื่อนบ้านในชุมชนก็จะได้รับการแบ่งปันอาหาร แต่ในสังคมเมือง การจะได้มาซึ่งอาหารและปัจจัยสี่ล้วนแต่ต้องใช้เงิน และการจะได้เงินมาสำหรับกรรมกรก็มีเพียงแต่จะต้องขายแรงงานในตลาดแรงงาน คือต้องมีผู้ว่าจ้าง ดังนั้น แม้การหารายได้ในเขตเมืองอาจจะทำได้ง่ายกว่าในชนบท แต่การพึ่งพาอาศัยกันในยามชีวิตวิกฤตินั้น ในชนบททำได้ง่ายกว่า เช่นนี้เองเมื่อคนงานประสบภาวะวิกฤติเศรษฐกิจรุนแรงในช่วงปี 2540-42 คนจำนวน

มากจึงต้องกลับไปพึ่งพิงชนบท

คนงานที่ทำงานในเมืองมีแรงยั่วและแรงจูงใจต่างๆ ให้มีการใช้จ่ายมากกว่าคนในชนบท ทั้งนี้เพราะต้องใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมของระบบทุนนิยมเต็มตัว ที่เร่งเร้าการบริโภคประเภทต่างๆ ผ่านสื่อโฆษณา และผลักดันให้เกิดการเลียนแบบการบริโภค เช่น ในเมืองใหญ่ มีสินค้าประเภทแมคโดนัลด์ เคนดักกี พิชซ่า ซึ่งเป็นอาหารมวลชนสไตล์ตะวันตก ที่มีราคาแพงกว่าอาหารพื้นบ้านของไทย มีดนตรี ภาพยนตร์ สถานบันเทิง ที่ยั่วให้ใช้จ่ายมากกว่าชีวิตในชนบท เพราะฉะนั้นรายจ่ายของกรรมกรจึงมักจะสูงกว่ารายได้ ตัวอย่างเช่น กรณีศึกษาคนงานที่ลำพูน พบว่า ค่าจ้างเฉลี่ยของคนงานในนิคมอุตสาหกรรมลำพูนในปี 2544 ประมาณเดือนละ 4,200 บาท ขณะที่คนงานมีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยเดือนละ 5,650 บาท คนงานจึงต้องหารายได้อื่นชดเชย เช่น ขายของ เล่นแชร์ และกู้เงินนอกระบบ (Gehrt, 2545)

บางคนอาจจะเห็นว่า คนงานไม่รู้จักประมาณตน ใช้จ่ายเกินตัว ก็คงถูกส่วนหนึ่ง แต่ดังกล่าไปแล้ว คนงานเหล่านี้มักจะมีผู้พึ่งพิงที่เป็นคนในครอบครัว คือ พ่อแม่ และบุตร ยิ่งกว่านั้น คนส่วนใหญ่ที่เติบโตขึ้นมาภายใต้ระบบ “บริโภคนิยม” ของทุนนิยมสมัยใหม่ ถูกสภาพแวดล้อมและระบบตลาดหล่อหลอมและลากจูงให้เข้าสู่ “บริโภคนิยม” อย่างถ้วนหน้า เพราะถ้าคนส่วนใหญ่ไม่ก้าวสู่ “บริโภคนิยม” ทุนนิยมสมัยใหม่ก็จะอยู่ไม่ได้ จะมีการผลิตล้นเกิน สินค้าขายไม่ได้ การลงทุนจะลด การจ้างงานก็ลดตาม ดังนี้เอง แม้แต่รัฐบาลก็ยังพยายามกระตุ้นการบริโภคของประชาชน ฉะนั้น ไม่ควรโทษกรรมกรแต่เพียงด้านเดียวเลย เพราะอีกด้านหนึ่งมันคือวิถีการผลิตของทุนนิยมสมัยใหม่ “บริโภคนิยม” คือปัจจัยกระตุ้นความเติบโตของทุนนิยม

3. ขาดอำนาจต่อรอง

อำนาจต่อรองเป็นพลังอำนาจของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่นำมาใช้ในการ “ต่อรอง” เพื่อให้ฝ่ายตนได้บรรลุสิ่งที่ต้องการ ในด้านแรงงาน มีทฤษฎีที่เรียกว่า ทฤษฎีการต่อรองของค่าจ้าง (bargaining theory of wage) อธิบายว่า ค่าจ้างจะถูกกำหนดจากกระบวนการ (process) ต่อยระหว่างตัวแทนของแรงงานและตัวแทนของฝ่ายจัดการ ซึ่งอำนาจของแต่ละฝ่ายขึ้นอยู่กับประเพณี กฎหมาย และการปฏิบัติการรวมกลุ่ม (collective action) ดังนั้น ระดับค่าจ้างแรงงานจึงมิได้ถูกกำหนดจากกลไกตลาด (demand & supply) แต่เพียงด้านเดียว (ดู Scruton, 1982: 37) ทฤษฎีดังกล่าวอาจจะไม่ใช่ความจริงทั้งหมด เนื่องจากในสังคมอุตสาหกรรมที่คนงานมีการรวมตัวเข้มแข็ง ทฤษฎีนี้จะใกล้ความเป็นจริง มากขึ้น

ดังนั้น การขาดอำนาจต่อรองของแรงงานไทย หมายความว่า แรงงานไทยไม่มีพลังอำนาจ

พอที่จะกำหนดระดับค่าจ้างให้แก่ตนเองได้ ส่วนใหญ่ระดับค่าจ้างจึงถูกกำหนดจากกลไกตลาด หรืออีกนัยหนึ่ง ฝ่ายนายจ้างมีพลังอำนาจพอที่จะกำหนดระดับค่าจ้างให้เป็นไปตามทิศทางที่ตน ต้องการได้

ถ้าพิจารณาว่าอำนาจต่อรองของแต่ละฝ่ายขึ้นอยู่กับ ประเพณี กฎหมาย และปฏิบัติการ รวมกลุ่ม เราก็จะพบว่า ในประเพณีของสังคมไทยนั้น ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้ใหญ่-ผู้น้อย เป็น ความสัมพันธ์ไม่เท่าเทียม สังคมไทยยอมรับความสัมพันธ์ไม่เสมอภาคของผู้ที่มีฐานะเหนือกว่า (superior) กับผู้มีฐานะด้อยกว่า (inferior) สังคมไทยจึงเป็นสังคมที่มีลำดับชั้นทางสังคมที่เข้มข้น (strong hierarchical society) ดังนั้น โดยประเพณี นายจ้าง จึงเป็นผู้มีระดับชั้นที่เหนือกว่าลูกจ้าง (superior) ลูกจ้างเป็นผู้ด้อยกว่า (inferior) สังคมยอมรับให้นายจ้างมีพลังอำนาจเหนือกว่าโดย แทบจะไม่มีเงื่อนไข

อย่างไรก็ตาม ในยุคพัฒนาประชาธิปไตย มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิ เสรีภาพ และ ความเสมอภาค แม้ว่าความเสมอภาคในทางสังคมไม่มีความเป็นจริง แต่อย่างน้อยก็ได้มีกฎหมาย รับรองสิทธิและเสรีภาพของลูกจ้าง และมีกฎหมายคุ้มครองลูกจ้าง รวมถึงกฎหมายกำหนดให้มีค่า จ้างขั้นต่ำ กฎหมายยุคประชาธิปไตยพัฒนาจึงสร้างอำนาจต่อรองให้กับลูกจ้างได้ระดับหนึ่ง แต่เมื่อ พิจารณาจากปัจจัยการปฏิบัติรวมกลุ่ม ก็พบว่า การปฏิบัติการรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรอง ของลูกจ้างในสังคมไทยอยู่ในระดับต่ำ ในสภาพการณ์ขณะนี้ ลูกจ้างเอกชนมีประมาณ 10 ล้านคน ที่รวมกันเป็นสหภาพแรงงานมีไม่ถึง 200,000 คน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การรวมตัวเป็นสหภาพ ของลูกจ้างเอกชนมีเพียงประมาณไม่ถึง 2% การรวมตัวเป็นสหภาพของคนงานเป็นตัวบ่งชี้ศักยภาพ ของปฏิบัติการรวมกลุ่มของลูกจ้าง หมายความว่า มีการรวมสูง โอกาสที่คนงานจะมีอำนาจต่อรองสูง ก็มีมาก เช่น ในประเทศสวีเดน การรวมตัวเคยสูงถึง 80% ในออสเตรเลียเคยสูงถึง 60% เป็นต้น และ เป็นที่ยอมรับกันว่า ในสองประเทศนี้แรงงานมีอำนาจต่อรองสูงมาก

การที่การรวมกันเป็นสหภาพแรงงานมีสัดส่วนต่ำในสังคม ด้านหนึ่งเป็นเพราะสังคมไทย ขาดวัฒนธรรมองค์กรมวลชน หรือองค์กรแนวราบ เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมที่มีลำดับชั้นเข้มข้น องค์กรรวมกลุ่มของสังคมไทยยุคเก่าแก่จึงมักจะยึดโยงกันด้วยบุคคลที่มีลำดับชั้นต่างกัน สังเกตได้ จากสมาคมการกุศลยุคเก่าๆที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน องค์กรที่เป็นกลุ่มพลังกดดัน (pressure group) ที่เคยยิ่งใหญ่ที่สุด มีพลังมากที่สุด เมื่อยุคปี 2517-2520 คือกลุ่มลูกเสือชาวบ้าน ถ้าวิเคราะห์โครง สร้างของกลุ่ม ก็จะเห็นชัดเจนว่า จุดยึดโยงลูกเสือชาวบ้านคือ บุคคลที่มีลำดับชั้นสูงกว่าชาวบ้าน ทั่วไป

องค์กรประชาชนที่ยึดโยงกันด้วยผลประโยชน์ร่วมและอุดมการณ์ร่วมของคนในลำดับเดียวกันค่อนข้างจะมีน้อยและดำรงอยู่ได้ยาก ยิ่งถ้าถูกผู้ที่มีลำดับชั้นสูงกว่าในสังคมปฏิเสธ ก็ยิ่งมีความยากลำบาก นี่คือความจริงในสังคมไทย

องค์กรสหภาพแรงงาน นับว่าเป็นองค์กรมวลชนแนวราบของคนงานที่ยึดโยงองค์กรด้วยผลประโยชน์ร่วมกัน (คือเพื่อสภาพการจ้างที่ดีขึ้น) แต่ก็ถูกจอมพลสฤษดิ์ทำลายเมื่อปี 2501 แล้วก็เริ่มต้นกันใหม่เมื่อปี 2515 แล้วก็ถูกทำลายลงอีกหลายส่วนด้วยอำนาจรัฐเผด็จการเมื่อปี 2520 ขณะที่การรวมกลุ่มของพ่อค้านักธุรกิจโดยการร่วมมือกับผู้ที่มีอำนาจรัฐได้มีการจัดตั้งองค์กรในลักษณะหอการค้า สมาคมพ่อค้า มายาวนาน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ได้รับการส่งเสริมจากรัฐให้พัฒนาต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (ดู ณรงค์, 2518: 1-34) จะเห็นได้ว่า โดยพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และการใช้อำนาจรัฐ มีส่วนสำคัญยิ่งที่ทำให้ "แรงงานไทย" ขาดอำนาจต่อรอง ไม่อาจมีส่วนต่อรองให้ระดับค่าจ้างเป็นไปตามทิศทางของตนได้

ทัศนะของพ่อค้านักธุรกิจต่อการรวมตัวของคนงานรุ่นใหม่ (หลังปี 2516) เป็นทัศนะที่ปฏิเสธอย่างแข็งกร้าวและไม่เห็นด้วยที่กฎหมายแรงงานยอมให้มีการรวมตัวของคนงาน ตัวอย่างเช่น ประธานสภาหอการค้ายุคนั้นได้กล่าวไว้ในคำบรรยายเรื่อง "ภาวะเศรษฐกิจในรอบปี 2517 การค้า-การเกษตร" เมื่อ 14 สิงหาคม 2517 ตอนหนึ่งว่า

"ก่อนที่จะมี พ.ร.บ.แรงงานสัมพันธ์ สนับสนุนกรมแรงงาน คนงานและนายจ้างอยู่กันเหมือนอย่างคนในครอบครัวเดียวกัน รักใคร่กัน มีความเห็นไม่ตรงกันเล็กน้อยก็ตกลงกันได้ด้วยดี การนัดหยุดงานแทบไม่มี ถ้ามีข้อพิพาทระหว่างนายจ้างกับคนงาน กรมแรงงานก็มักเข้าข้างคนงานทุกครั้งไป เหมือนเช่นเวลานี้ มีการนัดหยุดงาน 395 ครั้ง คนงานไม่เคยผิดเลย นายจ้างเลว ทารุณ ทั้งนั้น สมัยก่อนถ้าคนงานและนายจ้างตกลงกันไม่ได้ก็ฟ้องศาล ซึ่งให้ความยุติธรรม ตัดสินอย่างไรก็ปฏิบัติอย่างนั้น แต่สมัยนี้ กรมแรงงานบังคับเฉพาะนายจ้างให้ปฏิบัติตาม พ.ร.บ.แรงงาน แต่ฝ่ายเดียว ไม่ได้บังคับลูกจ้างเลย ... เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบควรละอายแก่ใจ ควรลาออกไปได้แล้ว" (ณรงค์, 2518: 250-251)

การปฏิเสธการต่อรองของลูกจ้างยังคงมีอยู่ทั่วไปในระบบอุตสาหกรรมไทย ทั้งๆที่เราคิดว่าสังคมไทยเป็นสังคมประชาธิปไตยแล้ว แต่สังคมประชาธิปไตยไทยก็ยังไม่พร้อมที่จะยอมรับความขัดแย้งระหว่างผู้เหนือกว่า (superior) และผู้ด้อยกว่า (inferior) จึงทำให้กลุ่มลูกจ้างขาดอำนาจต่อรองทั้งมิติทางการเมือง มิติทางสังคม และมิติทางเศรษฐกิจ (ดู วรวิทย์ และนภาพร, 2546: 71-78)

4. ด้อยสิทธิด้อยโอกาส

ลักษณะด้อยสิทธิด้อยโอกาสของคนงานมี 2 ลักษณะ

ลักษณะแรก เป็นคนงานที่ด้อยสิทธิด้อยโอกาสแท้จริง โดยที่กฎหมายไม่รับรองสิทธิของคนงานเหล่านี้ เช่น ลูกจ้างในไร่นา ไร่อ้อย ไร่มัน คนงานประมงในเรือประมงที่จ้างลูกจ้างต่ำกว่า 20 คน ลูกจ้างรับเหมาช่วงที่รับงานไปทำที่บ้าน คนใช้ในบ้าน ฯลฯ คนเหล่านี้กฎหมายแรงงานไม่คุ้มครองสิทธิ หรือไม่ได้อยู่ภายใต้การคุ้มครองของกฎหมายแรงงาน จึงไม่มีสิทธิเบิกค่าล่วงเวลา ไม่มีสิทธิได้รับเงินค่าชดเชยเมื่อถูกปลดออกจากงาน ไม่มีสิทธิเรียกร้องค่าตอบแทนในยามลาคลอด วันหยุดวันลาถูกกำหนดโดยนายจ้างเท่านั้น

ลักษณะที่สอง เป็นคนงานที่กฎหมายคุ้มครองสิทธิ แต่เป็นคนด้อยโอกาส ขาดการศึกษา ไม่มีความรู้เรื่องสิทธิตามกฎหมาย มีความเกรงกลัวนายจ้าง จึงไม่สามารถใช้ "สิทธิ" ของตนเองได้ คนงานประเภทนี้มักจะเป็นแรงงานเด็ก แรงงานวัยรุ่น (โดยเฉพาะแรงงานหญิง) ที่ทำงานในโรงงาน หรือกิจการเล็กๆ ที่มีการจ้างงานประมาณไม่เกิน 20 คน

คนงานที่ด้อยสิทธิอย่างสมบูรณ์ในงานทุกประเภทคือ คนงานอพยพผิดกฎหมาย ที่พร้อมจะรับทำงานแทบทุกชนิด และยินดีปฏิบัติทุกอย่างตามนายจ้างต้องการ คนงานเหล่านี้ไม่ได้รับค่าจ้างขั้นต่ำ ไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายแรงงาน ชำร่วยยังคงอยู่ในฐานะผู้ทำผิดกฎหมายเข้าเมือง ไม่มีสิทธิที่จะทำงาน

การด้อยสิทธิด้อยโอกาสเป็นที่มาของค่าจ้างต่ำ ถูกเอารัดเอาเปรียบ รายได้ไม่พอเลี้ยงชีพ ถ้ามีครอบครัวก็ยังมีปัญหามาก กลุ่มแรงงานด้อยสิทธิด้อยโอกาสเหล่านี้ส่วนใหญ่ทำงานอยู่ในระบบการผลิตการค้าที่ไม่เป็นทางการ (informal sector) เช่น คนงานรับเหมาเย็บรองเท้า (ที่บ้าน) มีรายได้ประมาณวันละ 80-130 บาท โดยที่ต้องลงทุนซื้อเครื่องมือเย็บด้วยตนเอง (พันธ์, 2545) หรือในกรณีรับรองเท้าไปเย็บที่บ้านในชนบท ใช้แรงงานเด็กและคนแก่ ก็จะมีรายได้ประมาณวันละ 32 บาท (ดู สุภาพร, 2545) หรือในกรณีแรงงานต่างด้าวที่เข้ามาทำงานอย่างถูกกฎหมาย ซึ่งมีสิทธิได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายแรงงาน แต่เนื่องจากคนงานเหล่านี้ "ด้อยโอกาส" ไม่รู้หนังสือไทย ไม่รู้สิทธิตามกฎหมาย ไม่มีโอกาสที่จะได้เรียนรู้หรือได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น พวกเขาจึงได้รับค่าจ้างที่ต่ำกว่าค่าจ้างขั้นต่ำ ทำงานวันละ 10-14 ชั่วโมง โดยไม่ได้รับค่าล่วงเวลา หรือถ้าได้บ้างก็ได้ต่ำกว่ากฎหมายกำหนด (ดู อติสร, 2546 และ สุคนธ์, 2545)

ปัญหาสำคัญของคนงานด้อยสิทธิด้อยโอกาส นอกจากจะมีค่าจ้างต่ำ กฎหมายแรงงานไม่คุ้มครอง หรือบางกลุ่มไม่สามารถเรียกร้องสิทธิของตนเองได้แล้ว พวกเขายังประสบปัญหา "ความ

เสี่ยง” ต่อการตกงานสูงมาก การจะได้งานทำหรือไม่ขึ้นอยู่กับความพอใจของนายจ้างเท่านั้น ยิ่งในกลุ่มผู้ทำงานรับเหมาช่วง ไม่มีหลักประกันของความต่อเนื่องของงาน บางช่วงก็มีงาน บางช่วงก็ไม่มี รายได้จึงไม่แน่นอน รายได้เฉลี่ยทั้งปีจึงต่ำ และไม่มีสวัสดิการใดๆจากนายจ้างเลย

5. ความไม่มั่นคงในตำแหน่งการงาน

กลุ่มคนงานที่มีความไม่มั่นคงในตำแหน่งการงานมากที่สุดคือ คนงานต่างด้าวผิดกฎหมาย รองลงมาคือ คนงานต่างด้าวที่เข้ามาทำงานอย่างถูกกฎหมาย ลำดับถัดไปคือ คนงานรับเหมาช่วง ที่บางช่วงก็มีงาน บางช่วงก็ไม่มี กลุ่มต่อมาคือ คนงานที่นายจ้างทำสัญญาจ้างระยะสั้น แล้วปลดออก เพื่อเสี่ยงกฎหมายแรงงานว่า เป็นลูกจ้างทดลองงาน ปลดออกได้โดยไม่ต้องจ่ายค่าชดเชย ถ้าจะกลับมาทำงานใหม่ต้องรอไปอีกสัปดาห์สองสัปดาห์ค่อยมาทำสัญญาใหม่ เป็นลูกจ้างทดลองงานต่อไปอีก เนื่องจากการเป็นลูกจ้างทดลอง กฎหมายแรงงานอนุญาตให้จ่ายค่าแรงช่วงทดลองงานต่ำกว่าลูกจ้างทั่วไปได้ (ดู วรวิทย์ และนภาพร, 2546: 60-63) และถ้าลูกจ้างทำงานได้ไม่ครบ 120 วัน แล้วถูกปลดออก นายจ้างไม่ต้องจ่ายค่าชดเชย (กฎหมายแรงงาน มาตรา 118)

กลุ่มแรงงานประมง เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความไม่แน่นอนของตำแหน่งงาน เพราะบางช่วงของฤดูกาลเรือประมงออกจับปลาไม่ได้ นายจ้างบางรายไม่สามารถจ่ายค่าจ้างให้แก่ลูกเรือได้ บางรายก็อาจจ่ายให้บ้าง บางรายก็อาจจะให้เพียงอาหาร

ความไม่มั่นคงในตำแหน่งการงานทำให้รายได้ไม่แน่นอน ได้บ้าง ไม่ได้บ้าง มีผลให้รายได้เฉลี่ยต่ำ

6. ความเสี่ยงอันตรายจากการทำงาน

มีลูกจ้างจำนวนมากที่ทำงานในสถานประกอบการที่เสี่ยงต่ออันตราย จากสถิติผู้ประสบอันตรายหรือเจ็บป่วยจากการทำงาน พบว่า ตั้งแต่ปี 2537-2544 แต่ละปีมีผู้ประสบอันตรายจากการทำงานถึงประมาณปีละ 170,000-200,000 คนทีเดียว ผู้ที่ประสบอันตรายมีตั้งแต่รุนแรงที่สุดคือ เสียชีวิต ลงมาถึงระดับทุพพลภาพและสูญเสียอวัยวะ สำหรับผู้ที่ต้องเสียชีวิตจากการทำงานนั้นมีประมาณถึง 600-1,000 คน สูญเสียอวัยวะบางส่วน 3,500-5,000 คน (ดู วรวิทย์ และนภาพร, 2546: 65)

กรณีประสบภัยจากที่ทำงานและตายหมู่ เป็นข่าวทั่วประเทศ คือ กรณีไฟไหม้โรงงานเคเคเคอร์ ย่านพุทธมณฑล นครปฐม เมื่อ 10 พฤษภาคม 2536 คนงานเสียชีวิต 188 คน บาดเจ็บ 481 คน ต่อมาวันที่ 13 สิงหาคม 2536 โรงแรมรอยัลพลาซ่าถล่ม แหกผู้มาพักและพนักงานโรงแรม

เสียชีวิตรวมกัน 157 ราย วันที่ 11 กรกฎาคม 2540 โรงแรมรอยัลจอมเทียนกล่ม มีผู้เสียชีวิต 91 คน วันที่ 19 กันยายน 2542 ที่อำเภอสันป่าตอง เชียงใหม่ โรงงานอบลำไยแห่ง บริษัทหงษ์ไทยเกษตร พัฒนา เกิดระเบิด คนงานเสียชีวิต 36 ราย บาดเจ็บ 2 ราย นอกจากนี้ ยังมีคนงานอีกมากที่ประสบภัยที่มองไม่เห็น อันเกิดจากการที่ร่างกายสะสมสารพิษ ฝุ่น และใยฝ้าย ใยสังเคราะห์ ทำให้เจ็บป่วยเรื้อรัง หลังจากที่ได้ทำงานมานานระยะหนึ่ง เช่น กรณีคนงานทอผ้า โรงงานทอผ้ากรุงเทพ ที่เป็นโรคทางเดินหายใจเรื้อรังอันเนื่องมาจากฝุ่นฝ้าย (ดู เล่มเดียวกัน: 66-68) การล้มตาย บาดเจ็บ และทุพพลภาพ อันเกิดจากภัยพิบัติจากที่ทำงาน มีผลให้ครอบครัวประสบภาวะเดือดร้อน ขาดรายได้ ผู้ทุพพลภาพสูญเสียสมรรถภาพ มีปัญหาในการดำรงชีพระยะยาว

7. การถูกหลอกลวงและถูกเอาเปรียบกรณีไปทำงานต่างประเทศ

แต่ละปีจะมีคนไทยเดินทางไปทำงานต่างประเทศเฉลี่ยประมาณปีละ 100,000 คน ในปี 2545 มีแรงงานไทยไปทำงานต่างประเทศ 148,309 คน และในแต่ละปีส่งเงินกลับเป็นรายได้เข้าประเทศประมาณ 60,000-70,000 ล้านบาท ตลาดแรงงานหลักของไทยอยู่ในภูมิภาคเอเชียร้อยละ 81.22 ส่วนใหญ่อยู่ไต้หวัน สิงคโปร์ มาเลเซีย และฮ่องกง (กรมจัดหางาน กกจ. 34/2546: 10) อย่างไรก็ตาม คนไทยเดินทางไปทำงานในประเทศต่างๆ ทั้งเอเชีย ยุโรป และสหรัฐอเมริกา โดยเฉลี่ยคนไทยเหล่านี้ต้องจ่ายค่าบริการให้แก่หน้า “ในอัตราที่แพง” คือ แพงกว่าเวียดนามประมาณร้อยละ 50 แพงกว่าฟิลิปปินส์ประมาณร้อยละ 30-40

คนงานไทยที่ไปทำงานอิสราเอลต้องจ่ายค่าหัวประมาณคนละ 120,000-150,000 บาท ไปทำงานไต้หวันต้องจ่ายค่าหัวประมาณ 180,000-200,000 บาท และพบว่า คนงานที่ถูกหลอกลวงไปทำงานในฝรั่งเศส แต่ไม่มีงานทำ ต้องจ่ายค่าหัวสูงถึง 300,000 บาท กรณีการหลอกลวงมีหลายรูปแบบ (ดู เล่มเดียวกัน: 57-59 และ กัณณิกา, 2546)

คนงานที่ต้องจ่ายค่าหัวแพงๆแต่ไปทำงานในระยะเวลาสั้นๆ และบางรายถูกหลอกไปทำงานโดยไม่มีการทำ สัญญาเงินทอง สัญญาไร่นา เนื่องจากเอาที่ดินไปจำนองเพื่อให้ได้เงินมาเป็นค่าใช้จ่าย แทนที่จะทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น กลับสูญเสียรายได้ มีหนี้สินจำนวนมาก ขาดเติมความยากจนให้หนักขึ้นไปอีก

ในการศึกษาเรื่อง “การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับกลุ่มแรงงาน” วรวิทย์ และนภาพร ได้แบ่งกลุ่มคนงานหรือลูกจ้างออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มแรก เป็นลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรมที่เป็นทางการ (formal sector) กลุ่มนี้แม้ว่าส่วนใหญ่จะทำงานอยู่ในโรงงานที่บริหารอย่างเป็นระบบ มีกฎหมายแรงงานคุ้มครอง ได้รับสิทธิตาม

กฎหมายดีกว่ากลุ่มอื่นๆ แต่พวกเขาก็ยังประสบภาวะยากจนจากปัญหาการถูกปลดจากงาน (ตกงาน) ค่าจ้างต่ำ ขาดอำนาจต่อรอง เสี่ยงอันตรายจากการทำงาน

กลุ่มที่สอง เป็นลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรมที่ไม่เป็นทางการ เช่น ลูกจ้างในกิจการเหมาช่วง (sub-contractors) เล็กๆ ที่รับงานไปทำที่บ้าน กิจการโรงงานห้องแถว เป็นต้น ลูกจ้างกลุ่มนี้นอกจากประสบปัญหาเหมือนกลุ่มแรกแล้ว ยังเป็นลูกจ้างที่ด้อยสิทธิด้อยโอกาส แม้กฎหมายจะพยายามให้ความคุ้มครอง แต่ส่วนใหญ่ลูกจ้างเหล่านี้ไม่รู้สิทธิหรือไม่กล้าใช้สิทธิ เพราะมักจะทำงานอยู่ในครัวเรือนที่ทำกิจการเล็กๆ และถ้าเป็นคนงานในไร่ในนา คนใช้ในบ้าน กฎหมายแรงงานก็ไม่คุ้มครอง

ในมาตรา 12 ของกฎหมายคุ้มครองแรงงาน ให้ความคุ้มครองลูกจ้างรับเหมาช่วง แต่ลูกจ้างที่ทำงานในกิจการเหมาช่วงเล็กๆ เช่น มีลูกจ้าง 5-10 คน หรือผู้รับเหมาช่วง นำงานไปส่งให้ทำที่บ้าน คนทำงานรับจ้างเหล่านี้กลายเป็นผู้ด้อยสิทธิ คือ ไม่รู้สิทธิ หรือรู้ก็ไม่กล้าทวงสิทธิ อย่างไรก็ตาม จากการที่ผู้วิจัยไปร่วมการประชุมกลุ่มเฉพาะที่บ้านหนองตาด จังหวัดสุรินทร์ พบว่า ผู้รับเหมาช่วงเล็กๆ ที่รับเหมารองเท้าไปตัดเย็บไม่มีอำนาจต่อรอง รับเหมางานมาในราคาต่ำ จึงต้องจ่ายค่า "เย็บรองเท้า" เพียงประมาณคู่ละ 5-7 บาท โดยต้องทำงานถึงวันละ 12 ชั่วโมง (ถ้ามีของให้ทำ) คนเย็บรองเท้าเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นช่างเย็บหรือผู้รับเหมางาน ล้วนอยู่ในสถานภาพเดียวกัน คือ รายได้ต่ำ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง "คนงาน" เหล่านี้ไม่มีโอกาสที่จะเรียกร้องสิทธิตามกฎหมายแรงงานได้ เพราะผู้รับเหมาเองก็แทบจะยืนอยู่ไม่ได้เช่นเดียวกัน ลักษณะการทำงานจึงกลายเป็นการร่วมทุกข์ร่วมสุข ใ้งานมากก็แบ่งกันทำ แบ่งรายได้เฉลี่ยกันไป ถ้าใครส่วนใหญ่ก็ตกอยู่กับพ่อค้าใหญ่หรือโรงงานในกรุงเทพฯ (ดู สุภาพร, 2546)

กลุ่มที่สาม คือ แรงงานต่างด้าวในตลาดแรงงานไทย กลุ่มนี้ประสบปัญหาต่างๆยิ่งกว่ากลุ่มหนึ่งและกลุ่มสอง เพราะเป็นคนงานด้อยสิทธิ ด้อยโอกาส ด้อยอำนาจ การงานไม่มั่นคง ไม่แน่นอน บางกลุ่มยังเป็นแรงงานเข้าเมืองผิดกฎหมาย จึงพร้อมที่จะทำงานทุกชนิดที่พอจะทำได้ให้มีรายได้

กลุ่มสุดท้าย คือ กลุ่มแรงงานไทยที่ไปทำงานต่างประเทศ สำหรับแรงงานกลุ่มนี้ ภาวะที่นำไปสู่ความยากจนคือ การถูกหลอกลวง การจ่ายค่าหัวแพง แต่ได้ทำงานระยะสั้น ไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายที่เสียไป

3.2.3 กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพอิสระรายย่อย

ในงานวิจัยนี้หมายถึง ผู้มีสถานภาพในกำลังแรงงาน เป็นผู้ทำงานให้ตนเอง (self employed) เช่น ถ้าขายเล็กน้อยๆที่ไม่มีลูกจ้าง ประเภทบับเบ่ แผงลอย คนเก็บขยะ คนขับรถมอเตอร์ไซด์

รับจ้าง คนเก็บสามล้อ คนขับรถบรรทุก คนขายดอกไม้และพวงมาลัย เป็นต้น

ดังนั้น กลุ่มอาชีพอิสระที่เป็นคนจนจึงไม่ใช่ผู้มีอาชีพอิสระที่มีลักษณะเป็นผู้ประกอบวิชาชีพ (professional) เช่น แพทย์ หนายความ นักร้อง นักดนตรี ซึ่งก็จัดเป็นกลุ่มอาชีพอิสระเช่นเดียวกัน

ในการศึกษาความยากจนของกลุ่มอาชีพอิสระ วิทยากร เชียงกูล ได้จำแนกคนจนในกลุ่มนี้ออกเป็น 5 กลุ่ม คือ

- กลุ่มหาบเร่แผงลอยหรือค้าขายรายเล็กรายน้อย
- กลุ่มคนเก็บของเก่าจากกองขยะ
- กลุ่มคนที่จ้กรยานสามล้อ มอเตอร์ไซด์ และขับรถรับจ้าง
- กลุ่มผลิตหัตถกรรมและรับจ้างทั่วไป
- กลุ่มทำประมงรายย่อยและเลี้ยงสัตว์ (เนื่องจากกลุ่มนี้มีลักษณะทับซ้อนกับกลุ่มเกษตรกร จึงจะไม่นำมากล่าวในหัวข้อนี้)

1. กลุ่มหาบเร่แผงลอยหรือค้าขายรายเล็กรายน้อย

คนกลุ่มนี้จะเห็นได้ทั่วไปในเขตเมือง กลุ่มนี้ยังชีพด้วยการขายอาหาร ผัก ผลไม้ หนังสือพิมพ์ ดอกไม้ พวงมาลัย เสื้อผ้าราคาถูก ฯลฯ แหล่งทำมาหากินก็มักจะเป็นริมถนน บนทางเท้า ตลาดนัด งานวัด งานเทศกาลต่างๆ

ในพัฒนาการของระบบทุนนิยม คนกลุ่มนี้มีบางคนที่สามารถสะสมทุนจากการค้าเล็กๆ น้อยๆ (petty trade) ไปสู่ความเป็นนายทุนน้อย (petty bourgeoisie) และก้าวพ้นจากความเป็นนายทุนน้อยไปสู่ความเป็นนายทุนเต็มตัว เช่น กรณีเจ้าของสินค้า super ware ตรานกเพนกวิน เจ้าของรองเท้ายี่ห้อฮารามา ซึ่งต่อมาคือยี่ห้อเซนโซ และอีกหลายๆกรณีในสังคมไทย โดยเฉพาะด้านการก้าวสู่ความเป็นเจ้าของคนจีนรุ่นก่อนๆ ซึ่งล้วนมาจากความเป็นทุนน้อย

อย่างไรก็ตาม กลุ่มทุนน้อยส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้ภาวะยากจน ข้ามไม่พ้นจากการค้าเล็กๆ น้อยๆ เพราะด้านหนึ่งด้อยสมรรถนะในการแข่งขัน ด้านหนึ่งไม่มีทุนและเทคโนโลยี ดังนั้นจึงถูกทุนที่ใหญ่กว่าเบียดขับ จึงเป็นได้เพียงทุนน้อยที่มีรายได้ ไม่ต่างไปจากค่าแรงกรรมกรในโรงงาน ถ้าพูดตามภาษามาร์กซิสต์ ทุนน้อยส่วนใหญ่จะถูก proletarianized หรือถูกทำให้จนลง และต้องกลายเป็นคนงานรับจ้างในที่สุด

สภาพทั่วไปของผู้ค้าขายเล็กๆ น้อยๆ คือ รายได้ต่ำและเสี่ยงต่อการขาดทุน การศึกษา ปัญหาความยากจนของกลุ่มหาบเร่แผงลอยในจังหวัดเชียงใหม่ โดย สมนึก แพนงคร เป็นตัวอย่าง กรณีศึกษาที่แสดงให้เห็นว่า คนค้าขายเล็กๆ น้อยๆ นั้นใช้เวลาในการทำงานวันหนึ่งๆ ไม่ต่ำกว่า 12

ชั่วโมง ตั้งแต่เข้ายันค่ำ มีรายได้วันละ 100 บาทบ้าง 200 บาทบ้าง ไม่แน่นอน ก็มีอยู่บ้างที่มีรายได้ถึงวันละ 300 บาท รายได้ของหาบเร่แผงลอยในเขตเทศบาลแม่สาย จังหวัดเชียงราย ก็มีรายได้ประมาณนี้เช่นเดียวกัน (ดู ชำนาญ และเอกสิทธิ์, 2545)

คนค้าขายเล็กๆน้อยๆมีความเสี่ยงในอาชีพมากกว่ากรรมกร กรรมกรนั้นขายแรงงานอย่างเดียว ความเสี่ยงคือการถูกปลดออกจากรางาน และโรคภัยหรือการบาดเจ็บจากการทำงาน แต่กรรมกรไม่ได้ลงทุน จึงไม่ต้องกังวลเรื่องการขาดทุน และยังมีกฎหมายคุ้มครองแรงงานให้ทรงสิทธิได้ ขณะที่คนค้าขายเล็กๆน้อยๆ นอกจากจะต้องลงแรงเหมือนกรรมกรแล้ว ยังต้องลงทุนอีกด้วยด้วย "การขาดทุน" มิได้หมายถึงเฉพาะการมีรายได้ไม่คุ้มค่าแรงงาน แต่ยังหมายถึงการทำให้รายได้ที่มีอยู่หดหายไป อีกทั้งยังไม่มีหลักประกันใดๆในเรื่องการคุ้มครองแรงงานและสวัสดิการ จะมีก็คือเรื่องสวัสดิการ 30 บาทรักษาทุกโรค ที่เพิ่งเริ่มมีเมื่อปี 2544 สิ่งที่คนค้าขายเล็กๆน้อยๆติงว่าการเป็นคณงานขายแรงงานก็คือ ความเป็นอิสระ เป็นเจ้านายตัวเอง เลือกเวลาทำงานของตัวเองได้มากกว่า แต่ความเป็นอิสระก็อยู่ภายใต้ความเสี่ยง คือ เสี่ยงต่อการถูกตำรวจจับกุม เสี่ยงต่อควันพิษ ฝุ่น และความแปรวนแปรของดินฟ้าอากาศ บางครั้งเงินขาดมือ (โดยเฉพาะถ้าเป็นช่วงที่ขาดทุน) ก็ต้องไปกู้ยืมเงินนอกระบบมาเป็นทุนหมุนเวียนในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 20 (ดู วิทยากร, 2546: 41)

คนค้าขายเล็กๆน้อยๆเหล่านี้ ต้องทำมาหากินกับแหล่งชุมชน ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องหาที่พักพิง ที่อยู่ ใกล้ชุมชน เพื่อสะดวกในการประกอบอาชีพค้าขาย แต่เนื่องจากเป็นผู้มีรายได้น้อย ไม่มีเงินพอที่จะหาที่อยู่อาศัยที่ดีๆได้ จึงต้องเช่าที่อยู่อาศัยราคาถูกๆ แคบๆ หรือบางทีถ้าไม่ต้องการเสียค่าเช่าก็อาจจะบุกรุกที่สาธารณะเพื่อสร้างเพิงพัก สภาพเช่นนี้นำไปสู่ความแออัด หรือเป็นที่มาของชุมชนแออัดในเขตเมืองต่างๆ

ข้อสรุปของ สมนึก แพนงนคร ผู้ศึกษากรณีศึกษา หาบเร่แผงลอยในจังหวัดเชียงใหม่ คือ

"ปัญหาพื้นฐานที่สุดที่เป็นจุดกำเนิดของความทุกข์ยากของพวกเขาคือ การขาดปัจจัยทำกิน ความล้มเหลวในภาคเกษตร ... จึงดิ้นรนย้ายถิ่นมาหากินในเมือง ซึ่งดูเหมือนจะเหนื่อยยากและเครียดยิ่งกว่าเก่าเสียอีก"

สภาพดังกล่าวนี้ คือปัญหาพื้นฐานของกลุ่มหาบเร่แผงลอยในจังหวัดต่างๆ รวมทั้งในกรุงเทพฯ แม้จะมีบางส่วนที่ดูเหมือนว่าไม่ได้มีรากฐานมาจากชนบท แต่ดูเหมือนว่ารุ่นปู่ย่าตายายก็มักจะมีถิ่นกำเนิดจากชนบทเช่นกัน

มีข้อที่น่าสังเกตคือ ผู้ประกอบอาชีพหาบเร่แผงลอยส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง อย่างเช่นกรณีศึกษา วิธีการดำรงชีวิตของคนหาบเร่ขายหาบบางแสน ที่ศึกษาโดย จุฑามาศ ไชยรบ พบว่า แต่เดิมมาผู้

ประกอบอาชีพหาบเร่เป็นผู้หญิงเกือบร้อยเปอร์เซ็นต์ ต่อมาปัจจุบันมีสัดส่วนผู้ชายเพิ่มขึ้นเป็น 15 เปอร์เซ็นต์ ผู้หญิงยังคงมีสัดส่วนสูงถึง 85 เปอร์เซ็นต์

ดูเหมือนว่า การค้าขายเล็กๆน้อยๆนี้ ในสังคมไทยผู้หญิงจะมีบทบาทสูงกว่าผู้ชาย ในทัศนะของผู้วิจัย เห็นว่า บทบาทการประกอบอาชีพค้าขายเล็กๆน้อยๆนี้ ผู้หญิงไทยมีบทบาทมายาวนาน ดังนั้นสังคมไทยจึงเคยชินกับคำว่า “แม่ค้า” ซึ่งให้ความรู้สึกในความหมายของผู้หญิงที่ประกอบการค้าขายเล็กๆน้อยๆ แต่ถ้ากล่าวถึง “พ่อค้า” ก็มักจะให้ความรู้สึกไปในทางที่เป็นการค้าขายที่มีขนาดใหญ่กว่า

การที่ผู้หญิงไทยมีบทบาทสูงในกิจการค้าเล็กๆน้อยๆ คงเป็นเพราะว่าตั้งแต่ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ผู้ชายไทยตั้งแต่อายุ 18-60 ปี จะต้องตกเป็นไพร่ ถูกกะเกณฑ์ให้เข้าเวรทำงานรับใช้เจ้านายปีละ 3-6 เดือน ผู้หญิงจึงต้องมีหน้าที่จัดการ “กิจการครัวเรือน” มากกว่าผู้ชาย ตั้งแต่การเลี้ยงลูก การดูแลไร่นา ยามที่สามีไม่อยู่ และรวมถึงการที่ผู้หญิงมีเวลาและมีโอกาสที่จะทำการค้าเล็กๆน้อยๆมากกว่าผู้ชาย เพราะเป็นผู้ที่อยู่กับครัวเรือนและอยู่กับผลผลิตของครัวเรือนมากกว่าผู้ชาย

และจากการที่ผู้วิจัยสังเกตตลาดนัดหรือตลาดแบบกับดิน (open market) ในประเทศยุโรปหลายประเทศ พบว่า ผู้ค้าขายเล็กๆน้อยๆในตลาดเหล่านั้นมีสัดส่วนของผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นคนขายปลา ขายผักและผลไม้ ขายอาหาร ล้วนแต่มีสัดส่วนของผู้ชายสูงกว่า ในขณะที่ในตลาดสดของไทย คนขายปลา ขายผักและผลไม้ ขายอาหาร จะมีสัดส่วนของผู้หญิงมากกว่า

“แม่ค้า” โดยส่วนใหญ่ก็เป็นพวกตีนถีบปากกัด หารายได้ยังชีพวันต่อวัน ถ้าช่วงใดขาดทุน ก็จะตกอยู่ภายใต้วงวนของการเป็นหนี้นอกระบบ เพราะเมื่อขาดทุน เงินลงทุนหมุนเวียนจะขาดมือ ต้องไปกู้มาเพิ่มจึงจะมีเงินลงทุนหมุนเวียนต่อไปได้ หรือถ้าเป็นกรณีรับของมาขายด้วยเงินเชื่อเกิดขาดทุน อย่างเช่น สมพิศ แม่ค้าหาบเร่บางแสนรำพึงว่า

“อยากมีรายได้มากกว่านี้ เพราะต้องส่งเสียลูกเรียน ตอนนี้เป็นหนี้อยู่ 7,000 บาท ที่เป็นหนี้ก็เพราะเวลารับของมาขายก็ใช้เครดิตรับมาก่อน ถ้าขายไม่ได้กำไรก็ต้องเป็นหนี้เขา”

ในบรรดากลุ่มอาชีพอิสระ กลุ่มหาบเร่แผงลอยน่าจะเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของคนเหล่านี้มีตั้งแต่หาบเร่แผงลอยริมถนนที่ไม่มีถิ่นฐานบ้านเรือนที่แน่นอน (เช่น คนขายของแบบกับดินริมคลองหลอด) ไปถึงระดับพอมีอันจะกิน มีถิ่นฐานบ้านช่องเป็นหลักแหล่ง จัดเป็นคนชั้นกลางระดับล่าง แต่ส่วนใหญ่เป็นพวกหาเช้ากินค่ำ รายได้ต่ำ ไม่มีความมั่นคงในชีวิต หาบเร่แผงลอยในเมืองใหญ่ๆ เช่น กรุงเทพฯ สงขลา เชียงใหม่ และขอนแก่น จำนวนมากอาศัย

ในที่สาธารณะและในชุมชนแออัด ดังนั้นปัญหาของผู้ประกอบอาชีพหาบเร่แผงลอยจึงเป็นปัญหาทับซ้อนกับชุมชนแออัดไปด้วย

สภาพความจนของผู้ประกอบอาชีพหาบเร่แผงลอย พอจะสรุปเป็นข้อๆได้ดังนี้

- ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ที่อยู่อาศัยคับแคบ ไม่เพียงพอ
- รายได้ต่ำ ในช่วงที่ขาดทุนเกิดขึ้นสินนอกระบบพอกพูน
- มีความเสี่ยงในการประกอบอาชีพบนทางเท้า คือ เสี่ยงต่ออันตรายจากการจราจร และเสี่ยงต่อการถูกจับกุม ขັບไล่

- ใช้เวลาทำงานยาวนาน แต่รายได้ไม่แน่นอน
- ถิ่นที่อยู่อาศัยขาดแคลนบริการสาธารณะ (เช่น ถนน ท่อระบายน้ำ ประปา ไฟฟ้า)
- ไม่มีเวลาอยู่กับครอบครัว ลูกๆประสบปัญหาห่างเหินกับพ่อแม่

อาจกล่าวได้ว่า สำหรับหาบเร่แผงลอย ประเภทเร่ร้อน นอนริมถนน เป็นกลุ่มคนที่มีอาการความจนทั้ง 4 มิติ คือ จนทรัพย์ จนสิทธิและโอกาส จนอำนาจ และจนศักดิ์ศรี อย่างไรก็ตาม กลุ่มนี้มีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับหาบเร่แผงลอยทั้งหมด

ถ้าสรุปภาพรวมของหาบเร่แผงลอยโดยส่วนใหญ่ โดยพิจารณาจากกรณีศึกษาและการประชุมกลุ่มเฉพาะ ก็สรุปได้ว่า คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ประสบปัญหาภาวะการทำมาหากิน มีความขัดสนทางเศรษฐกิจ มีปัญหาเรื่องสิทธิ โดยเฉพาะสิทธิในที่อยู่อาศัย (ในที่ดินที่สร้างที่พักอาศัย) สิทธิในสถานที่ให้ประกอบการทำมาหากิน เป็นผู้ด้อยอำนาจ จึงไม่มีปากมีเสียงพอที่จะต่อสู้เพื่อตนเอง มีปัญหาเรื่องสุขภาพและสวัสดิการสังคม คือมีความเสี่ยงในชีวิตประจำวัน และไม่มีระบบสวัสดิการสังคมรองรับเหมือนลูกจ้าง

2. กลุ่มคนเก็บของเก่าจากกองขยะ

ปัจจุบันขยะกลายเป็นธุรกิจที่มีการประกอบการอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ตัวอย่างเช่น โรงงานคัดแยกขยะเพื่อรีไซเคิลวงษ์พาณิชย์ จังหวัดพิษณุโลก ที่มี นายสมไทย วงษ์เจริญ เป็นเจ้าของ บนเนื้อที่ 6 ไร่ครึ่ง สามารถรองรับปริมาณขยะได้ถึงประมาณวันละ 80,000-100,000 กิโลกรัม มีสาขาทั่วประเทศถึง 20 สาขา อยู่ในจังหวัดพิษณุโลก 10 สาขา (สมไทย, 2544)

แม้ว่าในเชิงธุรกิจ ผู้ประกอบการธุรกิจขยะจะกลายเป็นเศรษฐีเงินร้อยล้าน แต่สำหรับคนเก็บขยะรายเล็กรายน้อย พวกเขายังคงอยู่กับความยากจน กองขยะเป็นเพียงปัจจัยยังชีพของพวกเขา และปัจจัยยังชีพประเภทนี้ได้เติบโตขยายตัวตามลักษณะการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนอุตสาหกรรม ที่มีการผลิตขนาดใหญ่ (mass production) มีการบริโภคสินค้าจำนวนมากและ

หลากหลายชนิด ดังนั้น “ขยะ” จึงเกิดขึ้นทั้งจากกระบวนการผลิต (ขยะอุตสาหกรรม) และขยะจากการบริโภค (ของเก่า หีบห่อ และเศษซากต่างๆ)

สิ่งของเหล่านี้ เมื่อนำมาจำแนกแยกแยะออกเป็นประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกระดาษ พลาสติก โลหะ และขวดแก้ว สามารถนำกลับไปหมุนเวียนเป็นวัตถุดิบผลิตสินค้ารอบใหม่ได้ กองขยะจึงกลายเป็น “เหมืองวัตถุดิบ” เพื่อการอุตสาหกรรมยุคใหม่ คนเก็บขยะคือผู้รวบรวมวัตถุดิบรายเล็กรายน้อย และขายวัตถุดิบนั้นเพื่อการยังชีพวันต่อวัน

กรมควบคุมมลพิษ (2544) ได้มีการประมาณว่า ในแต่ละปีประเทศไทยมีปริมาณขยะ 13.6 ล้านตัน ในจำนวนนี้เป็นขยะในเมือง 7.6 ล้านตัน และใน 7.6 ล้านตัน เป็นขยะในกรุงเทพฯ 3.3 ล้านตัน หรือคิดเป็นประมาณร้อยละ 23.7 ของปริมาณขยะทั้งประเทศ อาชีพการเก็บขยะจึงช่วยลดปริมาณกองขยะเหล่านี้ ทำให้ไม่คั่งค้างมากเกินไป และช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายของรัฐในการกำจัดขยะ ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายในการกำจัดประมาณตันละ 800 บาท

การมีอาชีพเก็บขยะขาย ด้านหนึ่งช่วยลดภาระรัฐบาล อีกด้านหนึ่งเป็นการสร้างอาชีพให้คนยากจนมีรายได้พอประทังชีวิต และที่สำคัญ ในทางเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม การเก็บขยะที่ขยายตัวเป็นธุรกิจขนาดใหญ่ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างเต็มประสิทธิภาพ และช่วยรักษาสภาพแวดล้อมของสังคมให้ทรุดโทรมมากเกินไป พิจารณาในแง่นี้ อาชีพเก็บของขายได้สร้างคุณูปการแก่ระบบสังคมเป็นอย่างยิ่ง

แต่ในสภาพความเป็นจริงทางสังคม “คนเก็บขยะ” มองตนเองว่าไม่มีศักดิ์ศรี ไม่มีความภูมิใจในอาชีพ ที่ต้องทำเพราะไม่มีทางเลือกอื่นที่ดีกว่า ในสายตาของคนทั่วไป พวกเขาเป็นกลุ่มคนที่สังคมไม่ให้เกียรติ เป็นพวกสกปรก ไม่น่าไว้วางใจ ไม่น่าคบหา

เราอาจจำแนกและลำดับชั้นคนเก็บขยะตามลักษณะการครอบครองปัจจัยการผลิตหรือเครื่องมือยังชีพตามลำดับชั้นดังนี้

- (1) กลุ่มพื้นฐานที่สุดและอาจจะจนที่สุด คือกลุ่มที่ใช้ถุงใช้กระสอบเก็บของริมถนนหรือตามกองขยะ
- (2) กลุ่มที่ดีขึ้น คือกลุ่มที่ใช้รถเข็น เคลื่อนที่ได้สะดวกกว่า เก็บของได้น้ำหนักมากกว่า
- (3) กลุ่มที่พอจะมีเงินลงทุนบ้าง คือกลุ่มที่ใช้รถสามล้อ ขาเล้ง ใช้แรงถีบ
- (4) กลุ่มที่ลงทุนสูงขึ้น สามารถเดินทางไปได้ไกลและสะดวกกว่า คือกลุ่มที่ใช้ขาเล้งมีเครื่องยนต์ และกลุ่มมอเตอร์ไซด์พ่วงข้าง
- (5) กลุ่มสุดท้าย เป็นกลุ่มที่มีกิจการมั่นคงกว่า คือกลุ่มที่มีรถกระบะรับซื้อของเก่า

กลุ่มที่ 1 และ 2 โดยทั่วไปเป็นกลุ่มเก็บขยะไปขาย ไม่ได้รับซื้อจากผู้อื่น ส่วนกลุ่มที่ 3 นั้น บางคนทั้งเก็บขยะเองและรับซื้อจากผู้อื่น สำหรับกลุ่มที่ 4 และ 5 เป็นพวกพ่อค้าเร่ รับซื้อของเก่า และผลิตผลจากกองขยะ ในบรรดา 5 กลุ่มนี้ กลุ่มที่ 1 และ 2 จัดว่าเป็นกลุ่มล่างสุด รายได้ต่ำที่สุด และอยู่กับความสกปรกเน่าเหม็นมากที่สุด เป็นกลุ่มคนที่สังคม “ไม่ให้เกียรติ” มากที่สุด

สภาพความยากจนและปัญหาอันเกิดจากความยากจนของคนกลุ่มนี้พอจะสรุปรวบรวมได้ ดังนี้ (ดูรายละเอียดจาก วิทยากร, 2546: 55-72; จิระวัฒน์ และนภาพร, 2545; กิจฐเขต และนันทนา, 2545 และ ชลลดา, 2545)

- รายได้ต่ำ เพียงประมาณร้อยละ 50-200 บาท ขึ้นอยู่กับสถานที่
- ภาวะรายได้ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับโอกาสที่จะเข้าถึงกองขยะและผลิตผลจากกองขยะ
- เสี่ยงอันตรายจากกลิ่นที่เป็นพิษ จากวัสดุมีพิษ จากวัสดุที่อาจทำให้เกิดบาดแผล
- เสี่ยงอันตรายจากเชื้อโรคต่างๆที่อยู่ในกองขยะ
- อยู่กับความสกปรกเน่าเหม็น ผู้คนรังเกียจ
- คนเก็บขยะมักจะเป็นผู้ขาดที่อยู่อาศัยที่เป็นหลักแหล่งแน่นอน บางคนอาศัยใต้สะพาน บางคนอาศัยวัด บางคนอาศัยมุมหนึ่งของทางเท้า ที่พอจะมีที่อยู่อาศัยก็มักจะอยู่ในชุมชนแออัด
- มีปัญหาเรื่องสุขภาพและการเจ็บไข้ได้ป่วยที่ไม่ค่อยได้รับการดูแลรักษาอย่างถูกต้องและเพียงพอ
- บุตรหลานขาดการศึกษาและเด็กๆบางคนก็ต้องไปช่วยพ่อแม่เก็บขยะ
- มีหนี้สินที่ไม่สามารถชำระได้หมดสิ้น แม้จะเป็นจำนวนไม่มาก แต่มักจะวนเวียนเป็นหนี้ อยู่เป็นประจำ และทั้งหมดเป็นหนี้ในระบบ

กล่าวสรุปรวม คนกลุ่มนี้ ประเภทที่ 1 และ 2 เป็นกลุ่มคนที่มีความยากจนทั้ง 4 มิติ คือ จนทรัพย์สิน จนสิทธิและโอกาส จนอำนาจ และจนศักดิ์ศรี โดยเฉพาะเรื่อง “สิทธิและโอกาส” นั้น พบว่า กองขยะที่อยู่ภายใต้การดูแลของหน่วยงานรัฐ (เทศบาลและกรุงเทพมหานคร) คนเก็บขยะไม่มีสิทธิและโอกาสอย่างเสรี เพราะกองขยะเหล่านี้มีผู้รับเหมาสัมปทาน ควบคุมผลประโยชน์ ใครจะเข้าไปเก็บขยะต้องจ่ายค่าธรรมเนียม

ตัวอย่างกรณีกองขยะในกรุงเทพฯ คนเก็บขยะต้องจ่ายค่าเสียวัน 180 บาท จ่ายค่าผ่านประตูวันละ 10 บาท จ่ายค่าชักเสื่อวันละ 5 บาท และจ่ายค่าประกันชีวิต 1,600 บาทต่อปี โดยทยอยชำระวันละ 50 บาท มีผลให้คนเก็บขยะบางคนขาดทุนและเลิกอาชีพนี้ไปก็มี (ดู วิทยากร, 2546: 7)

3. กลุ่มคนขี่สามล้อ มอเตอร์ไซด์ และรถรับจ้าง

อาชีพขี่สามล้อรับจ้างเป็นอาชีพเก่าแก่ ที่ครั้งหนึ่งมีอยู่ทั่วประเทศในเขตเมือง ดูเหมือนว่ากำเนิดของอาชีพขี่สามล้อนั้นพัฒนามาจากคนลากรถ ต่อมาเมื่อมีการประดิษฐ์สามล้อขึ้นมาใช้ การลากรถรับส่งผู้โดยสารก็เปลี่ยนมาเป็นขี่สามล้อที่ใช้แรงถีบขับเคลื่อน ต่อมาก็มีการประดิษฐ์สามล้อที่ติดเครื่องยนต์ เรียกว่า สามล้อเครื่อง ซึ่งครั้งหนึ่งเคยมีเกลื่อนกลาดทั่วไปในเขตเมือง ปัจจุบันก็ยังมียี่ห้ออยู่บ้าง โดยพัฒนาเป็นสามล้อ “สกายแล็บ” ที่มีเครื่องยนต์ขนาดใหญ่กว่า สามล้อเครื่องรุ่นเก่า “สกายแล็บ” ยังมีให้เห็นในเขตต่างจังหวัดบางแห่ง

จากนั้นญี่ปุ่นก็ได้ผลิตรถยนต์สามล้อที่ใช้พวงมาลัย เมื่อส่งเข้ามาในเมืองไทยก็มีการนำมาใช้แทนรถสามล้อเครื่องที่ถูกทางการประกาศยกเลิกไป ด้วยเหตุผลว่าส่งเสียงดังและพ่นควันพิษ รถยนต์สามล้อถูกนำมาใช้เป็นรถโดยสารได้ช่วงระยะเวลาหนึ่งก็ถูกทางการคุมกำเนิด โดยเหตุผลว่าไม่ปลอดภัย เสียงดัง จึงไม่ขอให้เพิ่มจำนวน และหันไปส่งเสริมให้ใช้รถยนต์สี่ล้อ เป็นรถแท็กซี่รับส่งผู้โดยสาร แต่เนื่องจากรถยนต์แท็กซี่ราคาแพงและรับผู้โดยสารได้เต็มที่ไม่เกิน 5 คน จึงมีการนำรถยนต์สี่ล้อเล็กมาเป็นรถโดยสาร ทั้งวิ่งประจำทางในซอยและเรียกใช้เหมือนรถแท็กซี่ แต่ต่อมาก็ถูกจำกัดจำนวน และห้ามรับส่งผู้โดยสารในเส้นทางหลัก

เดิมรถยนต์สามล้อมีทั้งรับส่งผู้โดยสารในลักษณะรถแท็กซี่และเป็นรถประจำทางขนาดเล็กในตรอกในซอย แต่เมื่อมีรถยนต์สี่ล้อเล็กเข้ามาแทนที่ รถยนต์สามล้อประจำซอยก็ค่อยๆหายไป เหลือไว้แต่รถยนต์สามล้อที่รับส่งผู้โดยสารในลักษณะเป็นรถแท็กซี่

รถยนต์สามล้อญี่ปุ่นที่แต่เดิมใช้พวงมาลัยข้างขวา ทำให้ผู้ขับขี่ต้องนั่งชิดไปทางด้านขวา ในขณะที่ล้อหน้ามีเพียงล้อเดียว ทำให้ศูนย์ถ่วงด้านหน้าไม่ค่อยดี การทรงตัวไม่ค่อยดี ข้างไทยเลยดัดแปลงรถยนต์สามล้อญี่ปุ่นให้นั่งขับอยู่ตรงกลาง ทำให้การทรงตัวดีขึ้น ส่วนตัวถังรถก็ดัดแปลงให้คล้ายๆกับตัวถังรถสามล้อเครื่องของไทย รูปทรงใหม่ของรถยนต์สามล้อพันธุ์ทางนี้เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า รถตุ๊กตุ๊ก ซึ่งออกเสียงตามเสียงของจังหวัดเครื่องยนต์ที่ดัง ตุ๊กตุ๊กๆ

ตุ๊กตุ๊กรับจ้าง แพร่หลายอยู่ในกรุงเทพฯ ส่วนในต่างจังหวัด โดยเฉพาะทางใต้ ถนนหนทางไม่ดี ถนนส่วนใหญ่ที่ตัดเข้าป่าเขา ทุ่งนา มีลักษณะเป็นถนนคนเดิน แคบ และขรุขระ รถยนต์วิ่งได้ยาก การคมนาคมทางใต้จึงค่อนข้างลำบาก ผู้เดินทางไกลๆหรือผู้ที่ไม่ต้องการเดินทางด้วยเท้าจึงหันไปใช้มอเตอร์ไซด์ ส่วนคนที่ไม่มียี่ห้อมอเตอร์ไซด์ก็หันไปว่าจ้างผู้มีมอเตอร์ไซด์ให้ขับไปส่งปลายทาง ธุรกิจมอเตอร์ไซด์รับจ้างจึงเริ่มแพร่หลายในภาคใต้ก่อนที่อื่นๆ แล้วต่อมาก็แพร่หลายเข้ามาในกรุงเทพฯ เป็นมอเตอร์ไซด์รับจ้างประจำซอย หลังจากที่ถูกจำกัดประจำทางและสี่ล้อเล็กประจำทางถูกจำกัด

จำนวนและค่อยๆหายไป

ปัจจุบันนี้ ในกรุงเทพฯ กลุ่มคนขับรถรับจ้างที่จัดอยู่ในกลุ่มอาชีพอิสระคือ คนขับรถตุ๊กตุ๊ก ขับรถสี่ล้อเล็ก ขับรถสองแถว และขับมอเตอร์ไซด์ ในต่างจังหวัด มีตุ๊กตุ๊กน้อย แต่สองแถวและมอเตอร์ไซด์มีมาก ในจังหวัดสงขลา สี่ล้อเล็กมีมากกว่าจังหวัดอื่นๆ ในหลายๆจังหวัด สามล้อถีบยังมีให้เห็นในเขตเทศบาล และในบรรดาคนขับรถรับจ้างอิสระด้วยกัน พบว่า คนถีบสามล้อ เป็นกลุ่มคนที่มีรายได้น้อยที่สุด

คนถีบสามล้อที่ยังหลงเหลือประกอบอาชีพอยู่ ส่วนใหญ่อายุ 50-60 ปีแล้ว ที่ยังต้องถีบสามล้ออยู่ก็เพราะเคยทำอาชีพนี้มานาน ไม่มีความรู้และทักษะพอจะไปทำอย่างอื่น จึงต้องทำต่อไปเรื่อยๆจนกว่าจะหมดแรงถีบ อย่างไรก็ตาม จากกรณีศึกษาที่ขอนแก่น พบว่า ก่อนที่คนเหล่านี้จะหันมาถีบสามล้อ พวกเขาเคยทำนา เคยเป็นลูกจ้าง เคยค้าขายเล็กๆน้อยๆ แต่เมื่อตกงาน นาแล้ง นาล้ม ค้าขายขาดทุน คนเหล่านี้จึงหันมาสู่อาชีพถีบสามล้อ (ดู บำเพ็ญจิต, 2545)

คนถีบสามล้อมีรายได้วันต่อวัน โดยเฉลี่ยประมาณวันละ 80 บาท ส่วนใหญ่รถสามล้อต้องเช่าเขามาถีบในอัตราวันละ 15-30 บาท เช่น คนถีบสามล้อในจังหวัดขอนแก่นร้อยละ 80 ต้องเช่ารถเป็นต้น

คนถีบสามล้อเสมือนคนเร่ร่อน เพราะบางคนอาศัยนอนบนรถสามล้อนั่นเอง สำหรับผู้ที่มิที่อยู่อาศัยในเมือง ส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนแออัด ส่วนพวกที่อาศัยนอนบนรถสามล้อ ก็มักจะเป็นผู้ที่มีครอบครัวอยู่ต่างถิ่น กรณีศึกษาคนถีบสามล้อจังหวัดขอนแก่น แม่สาย และชลบุรี ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกันว่า คนถีบสามล้อในปัจจุบันมีความยากลำบากในการหาเงินมากขึ้น เพราะถูกแข่งขันจากมอเตอร์ไซด์รับจ้าง ลูกค้าจึงลดลง ลูกค้าขาประจำมักจะเป็นกลุ่มแม่ค้า (ดู บำเพ็ญจิต, 2545; ธีรวัต, 2545 และ กิจฐเรศ และนันทนา 2545)

นอกจากรายได้จะลดลง ถูกแข่งขันจากมอเตอร์ไซด์และรถสองแถวแล้ว อาชีพถีบสามล้อยังเสี่ยงต่อการถูกจี้ถูกปล้นได้ง่าย และเสี่ยงอันตรายจากการถูกรถชนได้ง่ายๆอีกด้วย

คนถีบสามล้อเป็นคนจนที่ไม่มีอนาคต คนยึดอาชีพนี้ส่วนใหญ่อายุมาก ถีบกันไปจนกว่าจะหมดแรงถีบ เพราะไม่มีทางเลือก ยามใดที่พวกเขาหมดแรงถีบ พวกเขาก็หมดหลักประกันในชีวิต ไม่มีรายได้ ไม่มีคนดูแล อาการเจ็บป่วย ปวดหลัง ปวดกล้ามเนื้อ ปวดเข่า มีปัญหาโรคกระเพาะกำเริบ อันเนื่องมาจากการตรากตรำสะสมช่วงที่ถีบสามล้อ เพราะพบว่า ส่วนใหญ่ของพวกเขาไม่มีโอกาสได้รับบัตร 30 บาทรักษาทุกโรค เนื่องจากไม่มีทะเบียนบ้าน และมักจะมีภูมิลำเนาอยู่ต่างถิ่น ต่างจังหวัด หลายคนที่ย่างอายุมากขึ้น ยามเจ็บไข้ได้ป่วย ทำงานไม่ได้ ต้องอาศัยวัด ขอข้าวพระกิน

ปัจจุบันอาชีพเก็บสามล้อเป็นอาชีพของคนกลุ่มน้อย เป็นอาชีพตกค้างของรอยต่อความเจริญของบ้านเมือง ที่ผู้โดยสารส่วนใหญ่หันไปใช้มอเตอร์ไซด์และรถสองแถว คงเหลือคนบางกลุ่มที่ยังโดยสารรถสามล้ออยู่บ้าง คนเก็บสามล้อจึงถูกมองข้ามโดยสังคมส่วนใหญ่ พวกเขาจึงเป็นคนจนที่หลบมุมอยู่ในหีบในซอกของสังคม เป็นกลุ่มคนจนที่จนทั้งรายได้ จนสิทธิและโอกาส จนอำนาจ และจนศักดิ์ศรี เพราะในด้านศักดิ์ศรี ความมีตัวตน ความเป็นคนในสังคม เมื่อเทียบกับคนขับมอเตอร์ไซด์และคนขับสองแถว คนเก็บสามล้อจะด้อยต่ำกว่า ความทันสมัยของเครื่องยนต์กลไกและรูปแบบของยานยนต์ ทำให้สามล้อและคนเก็บสามล้อดูล้าหลังไปมาก ในเขตเมืองใหญ่ๆจึงประกาศยกเลิกอาชีพสามล้อเก็บ เพราะเห็นว่าล้าหลังและกีดขวางทางจราจร สิทธิและโอกาสในการประกอบอาชีพของพวกเขาจึงถูกจำกัดลงเรื่อยๆตามลำดับ

ลองฟังเสียงร่ำร้องของคนเก็บสามล้อจากอำเภอแม่สายดูสิ

“เป็นอาชีพที่ไม่มีใครทำ เหนื่อยมาก เวลาพักผ่อนไม่มี มีลูกค้าไม่แน่นอน รายได้ไม่มีความมั่นคง บางครั้งคนเมาก็โกงค่าสามล้อ บางวันหาเงินไม่ได้เลย ต้องไปขอข้าววัดกิน ช่วงนี้อากาศหนาวมาก มีเพื่อนเก็บสามล้อหนาวตายบนรถเหมือนหมาข้างถนน ...”

กลุ่มคนขับมอเตอร์ไซด์ ดูจะมีภาวีกว่าคนเก็บสามล้อ และส่วนใหญ่เป็นคนวัยหนุ่มสาว ที่ว่าหนุ่มสาวก็เพราะในงานวิจัยพบว่า มีหลายแห่งหลายที่ที่คนขับมอเตอร์ไซด์รับจ้างมีผู้หญิงวัยสาวเป็นผู้ขับที่ กระนั้นคนขับมอเตอร์ไซด์ก็เป็นกลุ่มคนขับที่รับจ้างที่อยู่กับระบบที่ค่อนข้างซับซ้อน

คนขับมอเตอร์ไซด์ดูเหมือนจะมีรายได้ดี เพราะเที่ยวหนึ่งๆได้ค่าโดยสาร 15-20 บาท แต่เมื่อพิจารณาขั้นตอนต่างๆ รายจ่ายต่างๆ กลับสูงมาก เช่น ค่าเช่าเสื้อวินตัวละประมาณ 900-2,000 บาทต่อเดือน ขึ้นอยู่กับวิน ถ้าจะซื้อเสื้อวินเป็นของตนเอง ก็ต้องจ่ายสูงถึง 40,000 บาท คนขับมอเตอร์ไซด์รับจ้างส่วนใหญ่จึงมักจะเช่า

นอกจากค่าเสื้อ ยังต้องจ่ายค่าคิวประมาณ 200 บาทต่อเดือน ค่าน้ำมันรถวันละ 40-60 บาท ค่าผ่อนรถประมาณเดือนละ 1,700-4,000 บาท แล้วแต่ยี่ห้อและขนาดของรถ รายได้ต่อวันเมื่อหักค่าน้ำมันรถแล้วประมาณวันละ 100-300 บาท ถ้าทำงานทุกวันเฉลี่ยแล้วก็ได้ประมาณเดือนละ 5,000-6,000 บาท เมื่อต้องหักค่าเช่าเสื้อ ค่าผ่อนรถ และค่าคิวแล้ว พวกเขาก็จะมีรายได้ประมาณเดือนละ 2,000-3,000 บาทเท่านั้น นี่ยังไม่รวมค่าตอบแทนน้ำใจตำรวจ “ที่เป็นธุระช่วยดูแล” ให้การประกอบอาชีพราบรื่น (ดู วรณี, 2545; โสภณ และพาลินท์, 2545)

อาชีพขี้นมมอเตอร์ไซด์มีความเสี่ยงบนท้องถนนพอๆหรือมากกว่าอาชีพถีบสามล้อ เพราะมอเตอร์ไซด์มักจะเสี่ยงต่อความเร็ววัดเฉวียน ซึ่งนำไปสู่การชนและการเชกลาล้ม และเสี่ยงต่อการถูกจี้ถูกปล้นเพื่อแย่งชิงมอเตอร์ไซด์ อาชีพนี้ไม่มีความปลอดภัยในชีวิตและสุขภาพ พวกเขาเลือกประกอบอาชีพนี้เพราะความเป็นอิสระและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของสิ่งที่เขาทำอยู่

กลุ่มคนขับรถรับจ้าง (รถบรรทุกสิบล้อ) เป็นกลุ่มคนที่มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจตลาดมาก เพราะระบบเศรษฐกิจตลาด ที่การผลิตขนาดใหญ่ (mass production) ขยายตัว ต้องการระบบการขนส่งและการกระจายสินค้าที่รวดเร็ว คล่องตัว มีประสิทธิภาพ (logistic system) การขนส่งโดยรถสิบล้อเป็นระบบที่รองรับความต้องการดังกล่าวได้ดี เพราะสามารถเข้าถึงปลายทางห่างไกลได้ทุกตำบล ทุกอำเภอ อย่างทั่วถึง คนกลุ่มนี้มีจำนวนสูงถึงประมาณ 600,000-700,000 คน

คนขับรถบรรทุกสิบล้อ ถ้าดูกันเผินๆดูเหมือนจะเป็นผู้ที่มีรายได้ไม่เลว เพราะเดือนหนึ่งมีรายได้ประมาณ 5,000-6,000 บาท แต่ปัญหาหลักเรื่องรายได้ก็คือ ความไม่แน่นอนของงาน ถ้าเป็นคนขับรถของบริษัทใหญ่ๆ บริษัทจะจ้างเป็นพนักงานประจำ ฐานะการงานมั่นคงแน่นอน แต่ถ้าเป็นกิจการเล็กๆ คนขับรถมีรายได้ไม่แน่นอน ในฤดูกาลงานชุกๆอาจจะได้เดือนละเป็นหมื่น เพราะถ้าแก้จ่ายค่าเที่ยวให้ ยิ่งมากเที่ยวก็ยิ่งได้ค่าเที่ยวมาก แต่ในฤดูกาลงานน้อยต้องพักงาน ไม่มีรายได้ ต้องกลับไปหางานอื่นทำ (ดู ยงยุทธและชัยสิทธิ์ ใน ณรงค์ บก., 2545)

จากการศึกษาของ ยงยุทธ และ ชัยสิทธิ์ พบว่า อาชีพขนส่งสิบล้อนั้น นอกจากเจ้าของรถหรือเจ้าของบริษัทจะต้องจ่ายส่วยให้ตำรวจทางหลวงอย่างเป็นระบบแล้ว คนขับรถบรรทุกยังต้องจ่ายเพิ่มเติมอีก โดยเฉพาะในกรณีที่มีการตั้งด่านตรวจ คนขับรถบรรทุกจะต้องจ่ายครั้งละ 20-100 บาท

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งของคนขับรถสิบล้อก็คือ การที่ต้องขกขวยโอกาสเร่งทำงานให้ได้มากที่สุด ในฤดูกาลที่มีการขนส่งสินค้าชุก เช่น ในฤดูกาลหีบอ้อย ที่ต้องขนส่งอ้อยเข้าโรงงาน เป็นต้น การเร่งทำงานทำให้ไม่มีเวลาพักผ่อน กำลังไม่มี จึงต้องหันไปเสพยาเพื่อเสริมพลัง

นอกจากนี้ ชวงน้ำขึ้นรีบตัก พวกเขามักจะไม่ค่อยได้กลับบ้าน บางรายต้องนำเอามารยาติดรไปด้วย หุงหาอาหารกินบนรถ นอนบนรถ เป็นเหตุให้ต้องเหินห่างจากลูกๆ

อย่างไรก็ตาม หากจะเปรียบเทียบกับกลุ่มคนถีบสามล้อ มอเตอร์ไซด์รับจ้างแล้ว อาจกล่าวได้ว่า คนขับรถสิบล้อมีรายได้สูงกว่า เสี่ยงอันตรายน้อยกว่า (แต่มักจะก่ออันตรายให้แก่ผู้อื่นได้มากกว่า)

ด้านทัศนะต่ออาชีพของคนขับรถสิบล้อนั้น พวกเขาไม่ภูมิใจในอาชีพ เพราะในสายตาของสังคม มักมองคนขับรถสิบล้อว่าเป็นพวกที่น่าอันตราย โดยมีมายาคติว่า พวกเขาเสพยาบ้า ก่ออุบัติเหตุรถชน (ดู ยงยุทธ และชัยสิทธิ์ ใน ณรงค์ บก., 2545: 114 และ 120)

ภาพที่ตราตรึงสังคมในลักษณะนี้ ทำให้คนขับสิบล้อมีความรู้สึกด้อยศักดิ์ศรี และการที่พวกเขาต้องยอมจำนนต่อตำรวจทางหลวงอยู่ทุกวัน เป็นการทำให้พวกเขารู้สึกว่า พวกเขาไม่มีอำนาจเรียกร้องต่อรองหรือทวงสิทธิใดๆเลย

ยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ใช้รถเป็นปัจจัยเลี้ยงชีพ คือกลุ่มเลี้ยงชีพด้วยรถเข็น ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในตลาดสดต่างๆ คนกลุ่มนี้ในแต่ละตลาดมีอยู่หลายสิบคันหรือหลายร้อยคัน อย่างกรณีตลาดผักผลไม้ที่หัวขี้อู อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีกลุ่มรถเข็นรับส่งของในตลาดถึงประมาณ 300-400 คน (ดู สุธาสนี, 2545)

คนเหล่านี้เป็นแรงงานอิสระที่ไม่มีนายจ้าง ร้อยละ 60-70 ไม่มีรถเข็นเป็นของตนเอง ต้องเช่ามาใช้วันละ 20 บาทต่อคัน มีรายได้วันละ 150-200 บาท แต่เป็นผู้ใช้แรงงานที่ปราศจากระบบการคุ้มครองแรงงาน เป็นผู้ใช้แรงงานที่ไม่มีระบบสวัสดิการใดๆเลย

แรงงานเหล่านี้ แม้จะเป็นแรงงานอิสระ แต่ถูกเอาเปรียบและถูกกดขี่โดยระบบ คือ ไม่สามารถเข้าไปทำงานในตลาดได้อย่างเสรี ต้องจ่ายค่าทำงานให้แก่เจ้าของตลาดในลักษณะของค่าเช่าเสือ (ระบุสังกัด) เดือนละ 1,000 บาท เมื่อตลาดมีรายได้จากค่าเช่าเสือ ตลาดก็จะใช้วิธีให้มรดเข็นเข้ามาขายบริการมากๆ เพื่อจะมีรายได้มากกว่าจากค่าเช่า แต่มีผลให้กลุ่มมรดเข็นต้องแข่งขันบริการตัดราคากันเอง อำนาจต่อรองกับผู้ว่าจ้างลดลง รายได้ลดลง

กลุ่มคนเหล่านี้มีปัญหาค่าใช้จ่ายสามล้อคือ ทำงานหนัก ใช้แรงกายตลอดเวลา วันหนึ่งๆต้องยกของขึ้นลงรวมแล้วประมาณวันละ 10-15 ตัน ทำให้เกิดปัญหาสุขภาพ คือ เจ็บหน้าอก ปวดหลัง ปวดเอว เมื่อหมดแรงก็คือหมดงาน หมดรายได้ ไม่มีหลักประกันอย่างอื่น

4. กลุ่มผลิตหัตถกรรมและรับจ้างทั่วไป

ในกลุ่มนี้ ตามที่ วิทยากร เชียงกุล จัดกลุ่มไว้ เป็นกลุ่มคนจนที่ประกอบอาชีพอิสระ ซึ่งมีทั้งการรับจ้างทำของและการประกอบอาชีพอิสระของตนเอง คือการทำประมงรายย่อย ซึ่งคาบเกี่ยวกับกลุ่มคนจนที่เป็นเกษตรกร และกลุ่มคนจนที่เป็นแรงงาน

อย่างไรก็ตาม กรณีศึกษาคนจนกลุ่มนี้มีภาพสถานการณ์ที่แสดงให้เห็นสถานภาพของคนกลุ่มนี้ว่า

- คนกลุ่มนี้มีรายได้ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับสภาพของงาน การว่าจ้าง และตลาด ช่วงตลาดดี มีงานชุก ผลผลิตขายได้ดี มีผู้ว่าจ้างมาก ก็พอจะมีรายได้ แต่เมื่อตลาดซบเซา ผลผลิตขายได้น้อย ผู้ว่าจ้างก็ไม่ว่าจ้าง รายได้ก็ลดลง บางทีก็ว่างงาน ไม่มีรายได้เลย นำไปสู่ภาวะการเป็นหนี้ในระบบ เช่น กรณีคนเดินพลอยหรือนายหน้าขายพลอยในอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย และกลุ่มรับจ้าง

ผลิตสิ่งทอ (ผ้าถุง พรหมเช็ดเท้า) ในอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ซึ่งสภาพเช่นนี้เป็นลักษณะทั่วไปของกลุ่มรับเหมางานไปทำที่บ้าน ที่พบว่า ส่วนใหญ่มีรายได้ประมาณปีละ 10,000-30,000 บาทเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กว่าร้อยละ 40 มีรายได้ต่ำกว่าปีละ 10,000 บาท (ดู วิทยากร, 2546: 100)

- คนกลุ่มนี้ไม่มีอำนาจต่อรอง ราคาผลิตภัณฑ์ถูกกำหนดโดยผู้ซื้อหรือพ่อค้าคนกลาง ค่าจ้างทำของถูกกำหนดโดยผู้ว่าจ้างแต่ฝ่ายเดียว

- เป็นกลุ่มคนที่ขาดแคลนเงินทุนและปัจจัยการผลิต จึงมีลักษณะเหมือนผู้ขายแรงงานทั่วไป แต่มีรายได้ต่ำกว่าลูกจ้าง เพราะลูกจ้างยังมีสิทธิรับค่าจ้างขั้นต่ำที่มีระดับสูงกว่าค่าจ้างจากการรับจ้างทำของ

- คนกลุ่มนี้ “ด้อยสิทธิ” โดยเฉพาะ “สิทธิ” ที่จะได้รับการคุ้มครองแรงงานและคุ้มครองสภาพการจ้าง

- ในกลุ่มที่เลี้ยงชีพด้วยปัจจัยการผลิตของตนเอง คือกลุ่มประมงน้ำจืดและประมงทะเลรายย่อย ประสบปัญหาความไม่แน่นอนของอาชีพ กรณีประมงน้ำจืด อำเภอขุนตลาด จังหวัดเชียงราย กำลังประสบปัญหาเรื่องจำนวนปลาที่ลดลง เพราะสภาพธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป ขณะเดียวกันจำนวนคนหาปลากลับเพิ่มขึ้น กรณีประมงพื้นบ้าน อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช ประสบปัญหาทรัพยากรชายฝั่งกำลังร่อยหรอลงเรื่อยๆ จำนวนปลาลดลง ถูกประมงการค้า (อวนรุน) แย่งชิงพื้นที่ทำมาหากินและทำลายพันธุ์สัตว์น้ำ

- คนกลุ่มนี้ไม่ค่อยได้รับบริการจากรัฐ ไม่ว่าจะเป็นบริการด้านสวัสดิการ ด้านการเข้าถึงทรัพยากร (ป่า ดิน น้ำ) ด้านการศึกษาของบุตรหลาน และด้านบริการสาธารณะ กรณีคนเลี้ยงหมูในอำเภอนาดใหญ่ จังหวัดสงขลา อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดริมทางรถไฟ ไร้สิทธิในที่อยู่อาศัย ไม่มีทะเบียนบ้าน จึงทำให้ลูกหลานมีปัญหาเรื่องโรงเรียนและชุมชน มีปัญหาเรื่องไม่ได้รับบริการเรื่องน้ำและไฟฟ้า (ดู โสภณ และเอมอร, 2545)

- เป็นกลุ่มคนที่มักจะมีหนี้ในระบบ ดอกเบี้ยสูง ต้องหารายได้ชำระหนี้วันต่อวัน ยิ่งซ้ำเติมภาวะรายได้ไม่พอรายจ่าย

- คนในกลุ่มนี้ จำนวนหนึ่งถูกแรงกดดันจากสภาพการดำรงชีพและหันไปหาทางออกที่เป็นอบายมุข คือ ต้มเหล้า และเสี่ยงโชคด้านการพนัน ซ้ำเติมปัญหาชีวิตให้รุนแรงขึ้น

3.2.4 คนจนที่อยู่นอingkำลังแรงงาน

ในทางสถิติกำลังแรงงาน ผู้ที่อยู่ในกำลังแรงงานคือผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 15-60 ปี แต่ไม่ได้หมายความว่าคนในวัยนี้ทุกคนอยู่ในกำลังแรงงาน ผู้ที่เป็นนักเรียน นักศึกษา แม่บ้าน สมณะ คนพิการ ล้วนแต่ถูกจัดให้เป็นกลุ่มคนนอกกำลังแรงงานทั้งสิ้น ส่วนคนที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี และเกิน 60 ปี ถูกจัดให้เป็นกลุ่มคนนอกกำลังแรงงาน หรืออยู่นอกวัยแรงงาน ทั้งๆที่ในชีวิตจริง คนกลุ่มนี้จำนวนมากที่ยากจนยังคงดิ้นรนตีนถีบปากกัด หาเลี้ยงชีพตนเอง

จากตัวเลขของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พบว่า กลุ่มคนนอกกำลังแรงงานที่เป็นเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปี ในปี 2545 มีจำนวนประมาณ 15,765,000 คน เป็นชาย 7,985,000 คน เป็นหญิง 7,780,000 คน ส่วนคนสูงอายุที่มีอายุเกิน 60 ปี มีทั้งหมดประมาณ 5,991,000 คน เป็นชาย 2,738,000 คน และหญิง 3,253,000 คน ดังนั้น กลุ่มคนที่จัดว่าอยู่นอกกำลังแรงงานจึงมีทั้งหมดประมาณ 21,756,000 คน เป็นชาย 10,723,000 คน และหญิง 11,033,000 คน

พิจารณาตัวเลขอย่างหยาบๆ สรุปได้ว่า ผู้อยู่นอกกำลังแรงงานมีประมาณ 1 ใน 3 ของจำนวนประชากรทั้งหมด นอกจากนี้แล้ว ผู้ที่อยู่ในวัยทำงานที่เป็นนักเรียน นักศึกษา แม่บ้าน สมณะ และคนพิการ ก็เป็นกลุ่มคนที่ไม่อยู่ในตลาดแรงงาน หรืออยู่นอกกำลังแรงงาน (non-labour force) ตามตัวเลขของกรมจัดหางาน กระทรวงแรงงาน บอกว่า ผู้ที่ไม่อยู่ในกำลังแรงงานแต่มีอายุอยู่ในช่วง 15-60 ปี มีถึง 13,430,000 คน ดังนั้นเมื่อรวมกับกลุ่มคนนอกกำลังแรงงาน (เด็ก-คนชรา) จำนวน 21,756,000 คน ก็จะมีรวมกันทั้งสิ้น 35,186,000 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 55.4 ของจำนวนประชากร (63.46 ล้านคน ในปี 2545)

ดังนั้น ถ้าคนส่วนใหญ่ที่มีงานทำมีรายได้เพียงพอต่อการประทังชีพของตนเพียงคนเดียว แต่ในความเป็นจริงต้องแบ่งปันรายได้นั้นให้แก่ผู้อื่นด้วย โดยภาพรวม คนเหล่านี้ต้องตกอยู่ในภาวะยากจนข้นแค้น

งานวิจัยของกลุ่มนอกลำดับแรงงานที่ดำเนินงานโดย ชัตติยา กรรณสูต และ จตุรงค์ บุญยรัตน
สุนทร ได้แบ่งคนกลุ่มนี้ออกเป็น 4 กลุ่มย่อย คือ เด็ก คนพิการ คนสูงอายุ และสมณะ

1. เด็ก

แท้จริงเด็กและเยาวชนยากจนก็หมายถึง เด็กและเยาวชนที่มาจากครอบครัวยากจน เพราะถ้าเป็นเด็กและเยาวชนที่มาจากครอบครัวร่ำรวย ก็คงมีน้อยมากที่จะกลายเป็นเด็กยากจน

อย่างไรก็ตาม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้พยายามประมาณตัวเลขของเด็กและเยาวชนที่อยู่ในเกณฑ์ต้องช่วยเหลือด้านสวัสดิการสังคมประมาณ 3.8 ล้านคน เด็กเหล่านี้มีตั้งแต่เด็กอ่อนไม่ถึงวัย 15 ปี ขณะที่สถานสงเคราะห์เด็ก อันประกอบด้วย สถานแรกรับ (เด็กอ่อน) สถานพินิจคุ้มครอง (เด็กโต) และศูนย์เด็ก ภายใต้งบประมาณของกรมประชาสงเคราะห์ ซึ่งมีอยู่ 34 แห่ง ในปี 2544 สามารถรับเด็กไปดูแลได้เพียง 11,398 คนเท่านั้น

เด็กในความหมายของกำลังแรงงาน คือผู้ที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี ซึ่งผู้อยู่นอกกำลังแรงงานเหล่านี้ไม่ควรที่จะไปทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง พวกเขาควรได้รับการเลี้ยงดู ให้ได้รับการศึกษา ได้รับปัจจัยยังชีพที่พอเพียง เพื่อสร้างสรรคให้เป็นทุนมนุษย์ (human capital) ที่มีประสิทธิภาพ แต่ในความเป็นจริง เด็กเหล่านี้จำนวนมากไม่ได้อยู่ในสถานศึกษา หรือบางคนยังเรียนหนังสืออยู่แต่ต้องดิ้นรนช่วยเหลือครอบครัว เพราะพ่อแม่ยากจน เราจึงพบว่า เด็กๆ ที่มาจากครอบครัวยากจนจำนวนมากอยู่ในตลาดแรงงาน แต่ไม่มีใครสามารถระบุได้ว่า มีเด็กวัยต่ำกว่า 15 ปีจำนวนเท่าไรที่อยู่ในตลาดแรงงาน และคำว่า อยู่ในตลาดแรงงาน หมายถึง การทำงานที่มีลักษณะซื้อขายแรงงาน หรือ เป็นลูกจ้างทำงานให้นายจ้าง อยู่ภายใต้เงื่อนไขของนายจ้าง คนที่ทำงานให้ครอบครัวก็อยู่ภายใต้การเลี้ยงดูของพ่อแม่ ไม่ได้ถือว่าอยู่ในตลาดแรงงานโดยตรง เช่น เด็กที่ทำงานในไร่กับพ่อแม่ เป็นต้น

เด็กที่อยู่ในตลาดแรงงานโดยตรงมักจะถูกเอารัดเอาเปรียบรุนแรง คือ ทำงานชั่วโมงยาวนาน (เกินวันละ 8 ชั่วโมง) แต่ได้รับอัตราค่าจ้างที่ต่ำกว่าผู้ใหญ่มาก ไร้สิทธิ ไร้สวัสดิการ ไร้การศึกษา กฎหมายคุ้มครองแรงงานฉบับใหม่ห้ามมิให้นายจ้างว่าจ้างเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีเข้าทำงาน ในประเทศยุโรปและสหรัฐอเมริกาได้มีการต่อต้านการใช้แรงงานเด็ก และมีการบอยคอตไม่ซื้อสินค้าที่ผลิตจากการใช้แรงงานเด็ก กฎเกณฑ์กติกาและหลักการเหล่านี้ น่าจะดี แต่ก็มีต้นทุนที่สูง

ในประเทศไทย พ่อแม่ไม่สามารถเลี้ยงดูบุตรได้อย่างพอเพียง กดดันให้เด็กต้องหาเลี้ยงชีพช่วยเหลือครอบครัว แต่เมื่อมีกฎหมายห้ามนายจ้างรับเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีเข้าทำงาน เด็กๆ เหล่านี้ก็ยากที่จะทำงานได้อย่างถูกกฎหมาย เด็กๆ เหล่านี้ต้องดิ้นรนหนีความยากจนโดยยอมทำงานที่ต้องหลบๆ ซ่อนๆ ผิดกฎหมาย การหลบๆ ซ่อนๆ ผิดกฎหมายทำให้นายจ้างมีความเสี่ยง และเป็นเหตุให้นายจ้างใช้แรงงานเด็กอย่างทารุณ โดยไม่ปรากฏแก่สายตาของสังคม ผลด้านกลับบางส่วนจึงกลายเป็นการปิดโอกาสของเด็กที่ต้องดิ้นรนและถูกกดดันให้เข้าทำงานในสถานประกอบการที่ผิดกฎหมาย และอีกส่วนหนึ่งที่ไม่สามารถเป็นลูกจ้างได้ ก็อาจจะกลายเป็นพวกลักเล็กขโมยน้อย หรือถ้าเป็นผู้หญิงก็อาจถูกชักชวนให้ขายตัว ถ้าเป็นกรณีในเมืองไทย เยาวชนเหล่านี้ก็อาจกลายเป็นเครื่องมือของผู้ค้ายาบ้า

สำหรับเด็กที่ยังรักดี แต่ต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพ ก็มักจะหันไปเลี้ยงชีพด้วยการขายพวงมาลัย ขายหนังสือพิมพ์ เช็ดกระจกรถยนต์ ฯลฯ มีลักษณะร่วมกันคือ

- เป็นเด็กที่มาจากครอบครัวยากจนในเมือง
- อาศัยในชุมชนแออัด
- ครอบครัวแตกแยก ขาดความอบอุ่น
- ครอบครัวขาดรายได้ที่จะเลี้ยงดู
- การศึกษากระพือกระแท่น

เด็กขายพวงมาลัย ขายหนังสือพิมพ์ และเช็ดกระจกรถยนต์ เห็นได้ทั่วไปในเมืองใหญ่ โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ การศึกษาของ สุนทราภรณ์ จันทโสภา (2545) นักวิจัยสมทบของโครงการ ก็พบว่า เด็กเช็ดกระจกและขายพวงมาลัยในเขตเทศบาลเมืองนครศรีธรรมราช เป็นเด็กที่มีลักษณะทั่วไปดังกล่าวแล้ว ที่น่าเป็นห่วงก็คือ หากพวกเขาไม่สามารถหารายได้จากอาชีพเหล่านี้ได้เพียงพอ ประทับชีพ แรงกดดันจะทำให้พวกเขาค่อยๆ หันเหไปสู่วิถีทางผิดๆ เช่น ลักขโมย และติดสารเสพติด

2. คนพิการ

กระทรวงสาธารณสุขได้กำหนดลักษณะของคนพิการไว้ 5 ประเภท คือ

- คนพิการทางสายตา ตั้งแต่มองเห็นไม่ชัด ไปจนถึงมองไม่เห็นอะไรเลยแม้แต่แสงสว่าง
- คนพิการทางหู ตั้งแต่ได้ยินบ้างไม่ได้ยินบ้าง ไปจนถึงไม่ได้ยินอะไรเลย
- คนพิการทางร่างกาย มีตั้งแต่พิการบางส่วนของร่างกายแต่พอยังใช้งานได้ ไปจนถึงบางส่วนของร่างกายใช้การไม่ได้เลย เช่น แขนขาด ขาขาด เป็นต้น
- คนพิการทางจิต มีตั้งแต่พฤติกรรมและจิตใจแปรปรวนผิดปกติจากคนทั่วไปในบางครั้ง บางเวลา ไปจนถึงคนที่มีพฤติกรรมผิดปกติ ควบคุมตนเองไม่ได้เลย เช่น คนวิกลจริต
- คนพิการทางสติปัญญา หรือคนปัญญาอ่อน มีตั้งแต่ประเภทที่พอจะพึ่งพาตนเองได้ ไปจนถึงระดับพึ่งตนเองไม่ได้ ต้องอาศัยการช่วยเหลือเลี้ยงดูจากผู้อื่นตลอดเวลา

จากตัวเลขของสำนักงานสถิติ ปี 2544 ประมาณว่า มีคนพิการประเภทต่างๆ ประมาณ 1.1 ล้านคน และพบว่า ประชากรนอกเขตเทศบาลมีอัตราส่วนของคนพิการสูงกว่าคนในเขตเทศบาล คือ นอกเขตเทศบาลมีคนพิการประมาณร้อยละ 2.0 ขณะที่ในเขตเทศบาลมีร้อยละ 1.3 ตามลำดับ

คนพิการที่มีจำนวนมากที่สุดคือ กลุ่มคนพิการทางร่างกาย มีประมาณร้อยละ 40.6 ของคนพิการทั้งหมด รองลงมาคือ พิการทางหู ร้อยละ 21.9 พิการทางสติปัญญา ร้อยละ 20.2 พิการทางตา ร้อยละ 11.2 และพิการทางจิตใจและพฤติกรรม ร้อยละ 7.4

คนพิการกว่าร้อยละ 70 เป็นผู้ที่มีการศึกษาน้อย คือ ร้อยละ 31.6 ไม่มีการศึกษา และร้อยละ 44.6 ไม่จบชั้นประถมศึกษา จากสถิติของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เมื่อปี 2544 คนพิการจำนวน 1.1 ล้านคน เป็นคนที่ไม่มียานพาหนะถึง 680,000 คน ในจำนวนนี้ ประมาณครึ่งหนึ่งเป็นผู้ที่ไม่สามารถทำงานได้ เนื่องจากเป็นผู้ไร้ความสามารถ และสำหรับผู้ที่มียานพาหนะ มีรายได้ ก็จะได้รับรายได้ต่ำกว่าบุคคลปกติประมาณครึ่งหนึ่ง จึงสรุปได้ว่า กลุ่มคนพิการเป็นกลุ่มคนยากจนในมิติของรายได้ที่ชัดเจน และการที่ส่วนใหญ่ไม่มียานพาหนะ และจำนวนมากเป็นผู้ไร้ความสามารถ ทำงานไม่ได้ ต้องพึ่งพาผู้อื่นตลอดเวลา ส่วนใหญ่การศึกษาน้อยหรือไม่มีการศึกษาทำให้คนพิการมีมิติความยากจน ทั้งจนทรัพย์สิน จนสิทธิและโอกาส จนอำนาจ และจนศักดิ์ศรี

สังคมไทยส่วนใหญ่มักจะไม่ค่อยคำนึงถึงศักดิ์ศรี สิทธิและโอกาส ของคนพิการ ที่จะส่งเสริมให้พวกเขามีสิทธิและโอกาสเท่าเทียมคนปกติ รูปธรรมทั่วไปคือ ไม่มีทางข้ามถนนสำหรับคนตาบอดโดยเฉพาะ ไม่ค่อยมีลิฟต์และทางลาดสำหรับคนพิการที่นั่งรถเข็น แม้แต่ตึกอาคารในมหาวิทยาลัยใหญ่ๆ เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก็ไม่ได้จัดลิฟต์และทางลาดขึ้นลงสำหรับคนพิการ เป็นต้น สะท้อนให้เห็นความด้อยสิทธิและด้อยโอกาสในชีวิตประจำวันของคนพิการในสังคมไทย แม้ว่าจะมีพระราชบัญญัติการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ พ.ศ.2534 ที่กำหนดให้มีการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยการรักษาฟื้นฟูทางแพทย์ ทางการศึกษา และทางสังคม แต่สิทธิและโอกาสของคนพิการในสังคมก็ยังคงถูกละเลย

ดังนั้น คนพิการจึงต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาลและสังคม กล่าวคือ ตามรายงานของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ.2544 ประชากรร้อยละ 94.1 ของคนพิการต้องการความช่วยเหลือจากรัฐและสังคม โดยร้อยละ 40.7 ต้องการความช่วยเหลือด้านการรักษาพยาบาล การผ่าตัด และกายภาพบำบัด ร้อยละ 12.7 ต้องการเงินกู้สำหรับประกอบอาชีพ และร้อยละ 12.7 ต้องการความช่วยเหลือด้านอาชีพและการมีงานทำ

อาชีพของคนพิการที่พบเห็นมากที่สุดคือ การขายล็อตเตอรี่ การขายของเล็กๆน้อยๆตามชุมชนต่างๆ ความน่าสงสารอาจทำให้คนพิการบางคนสามารถขายของเหล่านั้นมากกว่าคนปกติ ซึ่งทีมงานวิจัยได้พบตัวอย่างคนพิการแขนขาทั้งสองข้างขายของเล็กๆน้อยๆประเภทยาต้ม ยาอม ลูกอม (ฮอลด์, แอ็ค) มีรายได้บางวันสูงถึง 2,000 บาท ทำงานเลี้ยงลูก เลี้ยงเมีย ที่เป็นคนมีอวัยวะสมบูรณ์ คนพิการที่ขายล็อตเตอรี่ก็มีรายได้ดีพอเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง รวมทั้งครอบครัวด้วย สรุปว่าคนพิการนั้น ถ้าพวกเขามีสิทธิและโอกาสเท่าเทียมคนปกติ พวกเขาจำนวนมากก็สามารถเป็นกำลังแรงงานของสังคม ทำมาหากินเลี้ยงปากเลี้ยงท้องพึ่งตนเองได้ แต่น่าเสียดายที่สิทธิและโอกาสใน

การมีงานทำของคนพิการยังคงมีน้อย ไม่ถึงร้อยละ 5 ของจำนวนคนพิการทั้งหมด (ดู ชัตติยา และ จตุรงค์, 2546: 17)

3. คนสูงอายุ

ตามความหมายขององค์การสหประชาชาติ พ.ศ.2525 คนสูงอายุหมายถึง บุคคลที่มีอายุ ตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ปัจจุบันนี้ในสังคมอุตสาหกรรมตะวันตก ผู้สูงอายุมีจำนวนมากกว่า 1 ใน 3 ของประชากรทั้งหมด ในประเทศแถบเอเชียและแปซิฟิก จำนวนผู้สูงอายุกำลังเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในประเทศไทย ประชากรผู้สูงอายุในปี 2545 มีประมาณ 6 ล้านคน จากจำนวนประชากรราว 64 ล้านคน

ตามตัวเลขของสำนักงานสถิติ ผู้สูงอายุนอกเขตเทศบาลมีมากกว่าในเขตเทศบาล ทั้งนี้ก็ เพราะว่าในสังคมไทยประชากรนอกเขตเทศบาลมีจำนวนมากกว่าในเขตเทศบาล และคนนอกเขตเทศบาลส่วนใหญ่มีอาชีพทำไร่ทำนา ลูกหลานวัยทำงานก็มักจะอพยพเข้ามาทำงานในเมือง ส่วนคนสูงอายุก็นั่งอยู่เฝ้าบ้านเหมือนเดิม สังคมอุตสาหกรรมได้ดึงดูดเอาบุตรหลานให้แยกห่างจากครอบครัว ทำให้คนแก่คนเฒ่าในชนบทมีสภาพชีวิตที่แตกต่างไปจากยุคก่อนๆ พบว่า มีผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งที่ถูกลดทอนให้ต้องดิ้นรนเลี้ยงชีพด้วยตนเอง บางคนยังต้องเลี้ยงหลานเล็กๆ ขณะที่ลูกๆหรือพ่อแม่ของหลานเสียชีวิตไปบ้าง ทอดทิ้งลูกบ้าง ความยากจนของคนสูงอายุจึงน่าเวทนา เพราะจนทั้งทรัพย์สิน สิทธิ โอกาส อำนาจ ศักดิ์ศรี โดยเฉพาะคนสูงอายุที่ถูกทอดทิ้งในชนบทนั้น นอกจากแก่เฒ่าไม่ค่อยมีกำลังวังชาแล้ว ความรู้ก็ไม่มี บางคนอ่านเขียนไม่ได้ ต้องดิ้นรนดำรงชีพด้วยความยากลำบากยิ่ง

งานกรณีศึกษาของ พรณี ปิ่นทอง และ ธัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2545) เรื่อง ผู้สูงอายุในครอบครัวที่มีสมาชิกป่วยและเสียชีวิตด้วยโรคเอดส์ในชนบทจังหวัดเชียงใหม่ สะท้อนให้เห็น ผู้สูงอายุที่ต้องดิ้นรนดิ้นรนดิ้นรนปากกัดทำมาหาเลี้ยงชีพให้อยู่รอด เพราะลูกของแม่เฒ่าป่วยเป็นเอดส์ และต้องเสียชีวิตไป ไม่เพียงแต่ร่างกายของแม่เฒ่าจะโรยแรงอ่อนล้าเพราะความชราภาพเท่านั้น แต่ยังมีโรคภัยไข้เจ็บคุกคาม เช่น ปวดเมื่อย หน้ามืด เป็นลม เป็นโรคหัวใจ โดยที่ห่างไกลหมอ ห่างไกลยา ห่างไกลจากสวัสดิการของรัฐ (ดู ณรงค์ บก., 2545: 170-172)

ปัญหาทุกข์ยากของผู้สูงอายุอาจสรุปเป็นข้อๆได้ดังนี้ (ดู ชัตติยา และจตุรงค์, 2546: 23-24)

- ด้านสุขภาพอนามัย มีโรคที่มักจะเป็นกันทั่วไปคือ ความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ และโรคเบาหวาน

- ด้านการศึกษา ส่วนใหญ่ไม่ได้รับการศึกษา

- รายได้ไม่พอเลี้ยงชีพ เพราะไม่มีกำลังวังชาประกอบอาชีพได้เหมือนเดิม
- ถูกทอดทิ้ง เพราะสังคมยุคใหม่ที่พัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรมดูตึงให้สมาชิกครอบครัวแยกห่างจากครอบครัวเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม

- ขาดสวัสดิการ ไม่ว่าจะเป็นสวัสดิการโดยรัฐและโดยภาคประชาชน ยังมีไม่เพียงพอและไม่ทั่วถึง เนื่องจากอัตราการขยายตัวของประชากรสูงอายุเพิ่มเร็ว แต่ระบบสวัสดิการพัฒนาช้ามาก

ปัญหาของผู้สูงอายุสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สถาบันครอบครัวอ่อนแอลง ความสัมพันธ์ในครอบครัวหลดหลวมมากขึ้น ความสัมพันธ์เชิงการผลิตทุนนิยม (นายจ้าง-ลูกจ้าง) ขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่สถาบันสวัสดิการของทุนนิยมไทยยังอ่อนแอ จึงไม่อาจทดแทนสวัสดิการจากสถาบันครอบครัวได้ ในสังคมทุนนิยมตะวันตก สวัสดิการในระบบทุนนิยมได้เข้ามาแทนที่สวัสดิการของครอบครัว แต่ดูเหมือนว่าสถาบันทุนนิยมไทยไม่พร้อมที่จะเป็นเช่นนั้น

ทางเลือกจึงน่าจะเป็นว่า ด้านหนึ่งต้องยกระดับสวัสดิการสังคมของสถาบันทุนนิยมไทยให้สูงขึ้นกว่าเดิม ขณะเดียวกันก็ต้องพยายามส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง โดยการพัฒนาการผลิตและอาชีพในภาคเกษตรและภาคชนบทให้มีความพอเพียงเลี้ยงตนเองได้ เป็นการเลือกแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแบบสมดุล (balance growth) ระหว่างภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม ภาคชนบทและภาคเมือง ภาคตลาดต่างประเทศและตลาดในประเทศ เพราะการพัฒนาแบบสมดุลจะยังคงทำให้ภาคเกษตรกรรมและภาคชนบทไม่ล้มละลาย ครอบครัวในชนบทและชุมชนในชนบทก็จะไม่หลดหลวมคลายเกลียวสัมพันธ์มากเกินไป สวัสดิการจากครอบครัวและชุมชนก็จะเป็นองค์ประกอบสำคัญเคียงคู่ไปกับระบบสวัสดิการจากสถาบันทุนนิยม ซึ่งคงจะไม่ก้าวไปเต็มที่เหมือนรัฐสวัสดิการในยุโรป แต่ก็น่าจะเหมาะกับสังคมไทย ที่จะต้องผสมผสานสวัสดิการจากสถาบันครอบครัวและสวัสดิการจากสถาบันทุนนิยม ซึ่งโดยรูปธรรมคือ สวัสดิการของลูกจ้างที่ครอบคลุมไปถึงพ่อแม่ และเป็นสวัสดิการที่รัฐบาลและธุรกิจเป็นผู้จัดให้

4. สมณะ

ในสังคมไทย การเป็น "สมณเพศ" คือ การเปลี่ยนฐานะทางสังคม คนจนคนยากไร้ ไร้ศักดิ์ศรี ไร้สมบัติ แต่เมื่อเป็นสมณเพศและได้ปฏิบัติธรรมก็จะกลายเป็นผู้ที่สังคมยอมรับ ถ้ายังเป็นผู้ที่เคร่งครัดในศีลในวินัย ประชาชนทั่วไปก็ยิ่งศรัทธา พระที่เคร่งศีล เคร่งวินัย ศึกษาเล่าเรียนรอบรู้ธรรม จะก้าวพ้นจากความจนทางโลก เพราะถึงแม้จะเป็นผู้ไร้สมบัติ แต่สังคมจะอุมชูและศรัทธา

ดังนั้น ในสังคมไทย "วัด" จึงเป็นสถาบันที่บรรเทาความยากจนทางโลก เป็นสถาบันสวัสดิการสังคมที่เกื้อกูลให้ "สมณเพศ" ก้าวพ้นความยากจนทางโลก และสมณเพศที่เคร่งศีลเคร่ง

ธรรมเป็นทรัพยากรมนุษย์ของพระศาสนาที่คอยเสริมสร้าง “ทุนสังคม” ด้านความเชื่อ ความศรัทธา และจริยธรรม ของประชาชน ช่วยลดความรุ่มร้อนทางโลกก็ลงไปบ้าง วัดและสมณะยังเป็นสถาบัน และบุคคลที่ก่อให้เกิดสวัสดิการสังคมแก่กุลบุตรกุลธิดาของคนยากจน ให้มีโอกาสได้ที่พักพิง ได้ อาหาร และได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน โดยผ่านการศึกษาพระธรรมวินัย และช่วยลดภาระของเด็ก ยากจนที่ศึกษาทางโลก ในประเด็นหลังนี้ ผู้ชายวัย 45 ปีขึ้นไปในสังคมไทยจำนวนมากได้มีโอกาส ศึกษาเล่าเรียนก็เพราะเป็น “เด็กวัด” ที่ได้ที่พักพิง ได้อาหาร ช่วยลดภาระพ่อแม่ในการส่งเสียให้เล่าเรียน ในลักษณะนี้ “พระ” คือผู้กลมเกลียวและเลี้ยงดูผู้อยู่ในวัยการศึกษาของสังคมไทย

คนยากคนจนในชนบทที่ไม่สามารถส่งเสียให้ลูกเรียนได้โดยตรง แต่ปรารถนาจะให้ลูกมีความรู้ ก็มักจะให้ลูก “บวชเรียน” คือ บวชเป็นพระแล้วศึกษาพระธรรมวินัย บางทีก็ควบคู่ไปกับการเรียนความรู้ทางโลกไปด้วย พบว่า ปัจจุบันนี้มี “สมณะ” ไปศึกษาเล่าเรียนร่วมกับฆราวาสเพิ่มขึ้น เช่น ทีมมหาวิทยาลัยเกริก จะมีสมณะไปศึกษาระดับปริญญาโทร่วมกับฆราวาส เป็นต้น และเหตุที่ต้องเป็น “สมณะ” ทั้งๆที่เรียนความรู้ทางโลก ก็เพราะว่าฐานะทางบ้านยากจน การเป็นสมณะมีค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันน้อย จึงพอจะเก็บหอมรอมริบเงินเป็นค่าเล่าเรียนได้

งานของ ปราณี จิตวัฒนา (2521) พบว่า พระ นิสิต ที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา (วิทยาลัยสงฆ์) ส่วนใหญ่มาจากครอบครัวยากจนและมีภูมิลำเนาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเริ่มต้นจากการเป็นเด็กวัดอยู่กับพระ แล้วบวชเป็นพระศึกษาพระธรรมวินัยควบคู่กับการศึกษาความรู้ทั่วไป เมื่อสอบเทียบได้ระดับชั้นสูงขึ้นจึงเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยสงฆ์ราชภัฏสงขลา จึงเห็นได้ชัดว่า แท้จริงแล้วผู้เป็น “สมณเพศ” จำนวนมาก คือผู้ที่มาจากครอบครัวยากจน

โต๊ะครู ในศาสนาอิสลาม ก็จัดเป็นสมณเพศกลุ่มหนึ่ง ถ้าพูดถึงรายได้ของโต๊ะครู ต้องจัดว่ามีน้อย เพราะโต๊ะครูเป็นผู้สอนศาสนาในโรงเรียนปอเนาะ ที่ไม่ได้ค่าตอบแทน แต่ทำอาชีพนี้เพื่อผลบุญในปรโลกและเกียรติคุณจากการยอมรับของสังคมมุสลิม (ชัตติยา และจตุรงค์, 2546: 28)

3.2.5 คนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม

นักวิจัยหลักของกลุ่มนี้คือ ผศ.อภิญญา เวชยชัย และ ผศ.ดร.กิตติพัฒน์ นนทบุรีมะตุลย์ ในการศึกษานี้ ผู้วิจัยได้จัดแบ่งกลุ่มคนที่เข้าไปศึกษาออกเป็น 6 กลุ่ม คือ กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น กลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม กลุ่มผู้เสพยาเสพติด กลุ่มคนทำงานบริการทางเพศ กลุ่มคนขอทาน และกลุ่มผู้ติดเชื่อเฮดส์

1. กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น

อาจเรียกได้ว่า คนจนกลุ่มนี้มีมิติแห่งความยากจนทั้ง 4 มิติ ได้แก่ จนทรัพย์สิน จนสิทธิ และโอกาส จนอำนาจ และจนศักดิ์ศรี กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีปัญหามากในสังคมไทยคือ กลุ่มที่คนทั่วไปเรียกกันว่า “ชาวเขา” หรือกลุ่มชนเผ่า ที่มีปัญหาเรื่องสัญชาติ ในแง่ของนักวิชาการ แม้แต่คำว่า “ชาวเขา” ก็เป็นศัพท์ภาษาที่สะท้อนถึงการแบ่งแยกและเหยียดหยาม จัดลำดับชั้นของ “ศักดิ์ศรีความเป็นคน” (human dignity) ให้ด้อยลง มีความหมายในเชิงลบว่า เป็นผู้ก่อการร้าย ปลุกผีเน่ด ตัดไม้ทำลายป่า เป็นคำตราหน้าว่า “ชาวเขา” เป็นใคร (ดู อภิญา และกิติพัฒน์, 2546: 24)

ในแง่การเมืองการปกครอง ก็มองว่ากลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้มีปัญหาด้านความมั่นคง เสี่ยงต่อการที่จะทำให้เกิดภัยคุกคามประเทศชาติ จึงมีแผนเร่งรัดให้ “ชาวเขา” สำนึกในความเป็นพลเมืองไทย เป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย จึงรักภักดีต่อสถาบันหลักของชาติไทย ดังนั้น นโยบายความมั่นคงแห่งชาติด้านชาวเขาจึงอยู่ภายใต้การดูแลของสำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ และได้มีการกำหนดแผนแม่บทเพื่อพัฒนาชาวเขา พ.ศ.2540-2544 โดยเน้นด้านความมั่นคงและการผสมกลมกลืนให้ “ชาวเขา” เข้าสู่สังคมและวัฒนธรรมไทย (assimilation) ดังนั้น การที่กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ถูกจัดให้เป็นกลุ่มคนประเภทที่ “เสี่ยงต่อความมั่นคงของชาติ” จึงมีผลให้ “สิทธิและโอกาส” ของคนกลุ่มนี้ด้อยกว่าคนไทยทั่วไป ไม่ว่าสิทธิและโอกาสด้านสัญชาติ ด้านการศึกษา ด้านการทำมาหาเลี้ยงชีพ และด้านการเข้าถึงบริการต่างๆของรัฐ

กรณีศึกษา กลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอญอ บุญเพิ่ม ฤทัยกริม (2545) พบว่า ชาวปกาเกอญอที่เคยพึ่งพาธรรมชาติในป่าในเขามาโดยตลอดนั้น หลายๆส่วนไม่อาจพึ่งพาธรรมชาติได้อีกแล้ว เพราะความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติกำลังหมดไป คนเหล่านี้จึงหันมาทำเกษตรเชิงเดี่ยว (mono crops) เพื่อหาเลี้ยงชีพ แต่ภาวะการผลิตและภาวะตลาดที่ไม่เอื้ออำนวย ต้นทุนค่าปุ๋ยค่ายาแพง แต่ราคาพืชผลต่ำ ทำให้เกิดความยากจน เป็นหนี้เป็นสิน กดดันให้พวกเขาต้องลงจากภูเขามาหางานทำในที่ราบด้วยค่าจ้างต่ำๆ และด้วยเงื่อนไขการจ้างที่เสียเปรียบ ลูกหลานที่อยู่ในวัยการศึกษา เมื่อจบชั้นประถมแล้วก็ไม่มีปัญญาจะส่งเสียให้เรียนต่อได้ บางคนที่ยากเรียนต่อก็ต้องอพยพจากหมู่บ้านเข้ามาเสี่ยงภัยในเมือง ทั้งทำงานและเรียนหนังสือ แต่บางคนก็ต้องหลุดพ้นจากวงจรการศึกษา เพราะปัญหาการครองชีพ และเข้าสู่วังวนของธุรกิจทางเพศ

ยิ่งกว่านั้น ลักษณะครอบครัวของกลุ่มปกาเกอญอที่ยังคงเป็นครอบครัวขยาย เมื่อครอบครัวมีบุตรมากขึ้น ต้องเลี้ยงดูบุตรมากขึ้น ที่ทำกินไม่พอเพียง จึงต้องบุกเบิก/ขยายพื้นที่ หรือให้สมาชิกในครอบครัวเคลื่อนย้ายไปบุกเบิกที่ดินแปลงใหม่ เกิดปัญหาทางกฎหมาย ที่ดินทำกินทับ

ซ้อนทับที่ดินของทางราชการ กลายเป็นผู้บุกรุก ผิดกฎหมาย ถูกจับกุมฟ้องร้อง กลายเป็นผู้ด้อยสิทธิ ด้อยโอกาสที่จะได้รับความยุติธรรมไปในที่สุด

ปัจจัยที่ทำกิน การด้อยสิทธิในที่ทำกินผลักดันให้กลุ่มชาติพันธุ์รุ่นใหม่ต้องอพยพเข้ามาหา งานทำในเมือง ภูมิศักดิ์ และปรีดา (2545) พบว่า ผู้อพยพเข้าเมืองส่วนใหญ่อายุ 18-30 ปี และจาก ข้อมูลผู้อพยพเข้าเมือง 1,994 คน (วัย 18-30 ปี) เป็นเพศหญิงถึง 1,256 คน เพศชาย 648 คน โดย ร้อยละ 30.97 มีอาชีพเป็นหญิงขายบริการ ร้อยละ 46.79 เป็นลูกจ้าง ขายของ ขายอาหาร และ กรรมกรในโรงงาน

ขณะที่กรมประชาสัมพันธ์ก็เคยศึกษา พบว่า แรงงานชาวเขาส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง คิด เป็นประมาณ 2 เท่าของเพศชาย แรงงานหญิงเหล่านี้มีถึงร้อยละ 30.97 เป็นหญิงขายบริการ ร้อย ละ 46.79 เป็นลูกจ้าง ทั้งลูกจ้างในร้านขายของ ลูกจ้างในกิจกรรมครอบครัว ลูกจ้างในร้านอาหาร และลูกจ้างในโรงงาน นอกจากนี้ก็มีอาชีพอื่นๆ คือ คนรับใช้ในบ้าน (ร้อยละ 13.26) เป็นช่างฝีมือ (ร้อยละ 7.46) (ดู อภิญา และกิตติพัฒน์, 2546: 27)

โดยทั่วไปลูกจ้างชาติพันธุ์เหล่านี้ "ด้อยสิทธิ" กว่าลูกจ้างคนไทยทั่วไป ค่าจ้างก็ต่ำกว่า โอกาสที่จะได้ตำแหน่งงานดีกว่าน้อยกว่า โอกาสที่จะได้พัฒนาฝีมือแรงงานก็น้อยกว่า สิทธิในสวัสดิ การก็น้อยกว่า เจ็บป่วยก็ต้องดูแลกันเอง ไม่ได้ได้รับการคุ้มครองสิทธิตามกฎหมายคุ้มครองแรงงาน เพราะบางคนยังมีปัญหาสัญชาติและบัตรประชาชน แคมยังถูกดูถูกเหยียดหยามจากคนพื้นราบ (ดู บุญเพิ่ม, 2545)

ผู้ที่ประสบปัญหาทุกข์ยากในระนาบเดียวกันกับกลุ่มชาติพันธุ์คือ กลุ่มคนอพยพหรือคน ย้ายถิ่น ที่มีความเป็น "ต่างด้าว" ชัดเจน ระดับความยากจนทั้ง 4 ด้าน จึงรุนแรงกว่ากลุ่มชาติพันธุ์ เพราะกลุ่มชาติพันธุ์ภายใต้นโยบายความมั่นคงยังตั้งเป้าที่จะให้เกิด "การผสมกลมกลืน" ในสังคม และวัฒนธรรมไทย แต่ผู้อพยพจากดินแดนใกล้เคียง ไม่ว่าจะเป็นพม่า ลาว และเขมร ฯลฯ รัฐบาลไทย ไม่มีนโยบายที่จะ "ผสมกลมกลืน" แต่มีนโยบายผลักดันออกจากสังคมไทย หรือไม่ก็ยอมให้อยู่ชั่วคราว ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ โดยการยอมให้ทำงานในประเทศไทยชั่วคราว และโดยเหตุผลทางการ เมืองและมนุษยธรรม ก็ให้อยู่ในฐานะผู้ลี้ภัยและผู้ประสบภัยจากสงคราม

คนเหล่านี้อพยพหนีความแร้นแค้นทุกข์ยากจากประเทศของตนเข้าสู่ประเทศไทย ในฐานะ "คนต่างด้าว" ที่มีทั้งถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย ส่วนที่ถูกกฎหมายก็ยังมีด้อยสิทธิ ด้อยโอกาส กว่าคนไทยทั่วไป เช่น กรณีศึกษาของชาวไทใหญ่ของ สรสุม (2545) พบว่า ลูกจ้างชาวไทใหญ่ได้รับ ค่าจ้างเพียงวันละประมาณ 60-80 บาท บางรายได้รับเพียงวันละ 50 บาทก็มี ลูกจ้างเหล่านี้เป็นลูก

จ้างเกษตรกรที่มีงานทำไม่แน่นอน เดือนหนึ่งๆอาจมีงานทำเพียง 9-10 วันเท่านั้น

ในกิจการจ้างงานนอกภาคเกษตร แรงงานอพยพเหล่านี้มีรายได้เพียงประมาณครึ่งหนึ่งของแรงงานไทย ด้อยสิทธิด้อยโอกาสที่จะได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย ด้อยอำนาจต่อรอง เพราะเป็นแรงงานอพยพ เสี่ยงต่อการที่จะถูกจับกุม คุมขัง และส่งกลับดินแดนเดิม แต่แรงงานอพยพเหล่านี้ก็ยังกระเปียดกระเสียวประหยัดเงินส่งกลับไปช่วยครอบครัวของตนเองในดินแดนบ้านเกิด (ดู ศิริพร ใน ณรงค์ บก., 2540: 37)

2. ผู้ประสบความทุกข์ยากในกระบวนการยุติธรรม

ในสังคมไทย คนส่วนใหญ่มักจะรู้สึกกันว่า ผู้ที่ถูกตัดสินด้วยกระบวนการยุติธรรมว่า “มีความผิด ต้องถูกลงโทษ” คือคนต้องโทษที่สมควรต้องรับโทษ แต่มักจะไม่ค่อยมีใครสนใจว่า การต้องโทษและรับโทษนั้น ในกระบวนการของมันมีรายละเอียดอย่างไร เหมาะสมหรือไม่ คนต้องโทษและรับโทษควรได้รับความยุติธรรมจากกระบวนการลงโทษหรือไม่ อย่างไร

การศึกษาของ นัทธิ จิตสว่าง (2543) พบว่า เด็กวัยรุ่นชายบางคนมีความสัมพันธ์ทางเพศกับวัยรุ่นหญิง พ่อแม่ฝ่ายหญิงไม่ประนีประนอม ต้องการเอาผิดฝ่ายชาย วัยรุ่นฝ่ายชายก็ถูกลงโทษ ถูกควบคุมในสถานพินิจและคุ้มครองเด็ก ทั้งๆที่วัยรุ่นชายผู้นั้นเป็นเด็กที่มีความประพฤติทั่วไปดี เรียนดี แต่ผู้ใหญ่ก็ไม่เข้าใจว่า เรื่องเพศ เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ความสัมพันธ์ทางเพศของสองฝ่ายเป็นความยินยอมพร้อมใจของวัยรุ่นทั้งสองฝ่าย ที่อยากรู้ อยากลอง และทนแรงเย้ายวนทางสังคมสมัยใหม่ไม่ได้ มันไม่ใช่เรื่องของผู้ใหญ่ล่วงเกินเด็ก หรือผู้ใหญ่พรากผู้เยาว์

หรือกรณีเด็กทำผิด แต่พ่อแม่ยากจน ไม่มีเงินประกันตัว เด็กก็ต้องถูกควบคุมเกินเวลาที่จำเป็น หรือกรณี ผู้หญิงมีครรภ์ติดคุก คลอดในคุก เด็กก็กลายเป็นคนติดคุกไปด้วย จะเป็นเรื่องสมควรหรือไม่ จะรอให้ผู้หญิงคลอดเสียก่อนแล้วค่อยลงโทษจะได้หรือเปล่า

กรณีครอบครอง “ซีดีปลอม” ถ้าครอบครอง 1 แผ่น ถูกปรับ 10,000 บาท แต่ครอบครองยาบ้า 1 เม็ด ถูกปรับ 5,000 บาท นี่แสดงว่า ครอบครองซีดีปลอมมีโทษหนักกว่า “ยาบ้า” คำถามก็คือ การครอบครองยาบ้ากับครอบครองซีดีปลอมเพื่อเอาไว้ดูเอง ทำไมโทษการครอบครองซีดีปลอมจึงรุนแรงกว่า ทั้งๆที่ก็รู้กันอยู่ว่า “ยาบ้า” สร้างความเสียหายแก่สังคมมากกว่า “ซีดีปลอม” หรือเพราะเห็นว่า เรื่อง “ซีดีปลอม” เป็นเรื่องผลประโยชน์ของพ่อค้าที่มีอำนาจต่อรองกับอำนาจรัฐมากกว่า รัฐจึงกำหนดโทษผู้ครอบครองซีดีปลอมไว้สูงกว่า การกำหนดโทษที่พิจารณาจากความเสียหายต่อชีวิตมนุษย์กับความเสียหายต่อกำไรของพ่อค้า อันไหนควรจะมียุติธรรมมากกว่ากัน ค่าปรับ 10,000 บาทสำหรับคนยากจนคงยากที่จะหามาได้ คงจะต้องติดคุกติดตารางชดใช้แทน ในอัตราวันละ 70 บาท

กรณีศึกษาของ นวลตา (2545) พบว่า ในกระบวนการต้องโทษของเยาวชนในสถานพินิจ นั้น เด็กบางส่วนถูกลงโทษเกินเหตุ หมายความว่า ถูกลงโทษตามกฎหมายแล้วก็ถูกลงโทษนอกกฎหมาย คือ ถูกพวกที่แข็งแรงกว่า เป็นพวก "ขาใหญ่" ในกลุ่มผู้ต้องขัง "รังแก ช่มเหง" บางคนก็ถูกข่มขืน (วัยรุ่นผู้ชายที่หน้าตาดีก็ถูกข่มขืนได้) เพราะฉะนั้น เด็กเหล่านี้แทนที่จะได้รับการฟื้นฟูด้านจิตใจ เพื่อให้ออกไปเป็นคนดี อาจจะทำให้เกิดพฤติกรรมทางพฤติกรรม คือ มีความเจ็บแค้นรุนแรงขึ้น เมื่อออกไปแล้วก็ไประบายกับสังคมภายนอกมากขึ้น เมื่อกลับไปอยู่ในสถานคุมขังก็พัฒนาตัวเองให้แข็งแรงขึ้นเพื่อข่มผู้อื่นและรังแกผู้อื่นต่อไปอีก กลายเป็นการผลิตซ้ำ (reproduction) ของพฤติกรรมด้านลบที่ไม่จบสิ้น ดังนั้น นวลตาจึงพบว่า เด็กในสถานพินิจจังหวัดสงขลาบางคนเข้าๆออกๆ สถานพินิจหลายๆครั้ง บางคนกว่า 10 ครั้ง

ในหลายกรณี ผู้ต้องขังอยู่กันแออัดเกินมาตรฐาน ความแออัดคับแคบ กระทั่งที่จะนอนก็ยังไม่มี ต้องใช้ผ้าขาวม้าทำเปลนอนเพื่อหลีกเลี่ยงการเบียดเสียดบนพื้น โดยมาตรฐานแล้ว พื้นที่สำหรับผู้ต้องขังเฉลี่ยประมาณ 2.25-2.5 ตารางเมตรต่อคน แต่ในโรงพักบางแห่งพบว่า พื้นที่สำหรับผู้ต้องขังมีเพียง 0.8-1.0 ตารางเมตรต่อคนเท่านั้น ความแออัดยัดเยียดเช่นนี้ ถ้าใครคนใดคนหนึ่งเป็นหวัด เป็นวัณโรค หรือโรคติดต่ออื่นใด ทั้งห้องขังก็จะติดโรคกันหมด สภาพเช่นนี้จึงสมควรที่จะถูกเรียกว่า "รังโรค"

การที่พวกเขาต้องเป็นโรค อดคัดพื้นที่ นี้คือ การถูกลงโทษซ้ำเติมที่เกิดขึ้นจากการถูกลงโทษตามกฎหมาย อยู่นอกคุกพวกเขาก็เป็นคนจน เข้าไปอยู่ในคุกยังถูกทำให้จน จนทั้งการรักษาพยาบาล จนที่จะซุกหัวนอน จนสิทธิพื้นฐานตามกฎหมาย

คนที่เคยติดคุกติดตาราง ไม่ว่าจะติดด้วยสาเหตุอันใด ควรหรือไม่ควรติด พันธคุกออกมาแล้วสังคมก็มักจะตราหน้าว่า "เป็นคนขี้คุก" ถ้าเป็นคนมีฐานะ ร่ำรวยเงินทอง ความเป็นขี้คุกขี้ตารางก็จะถูกอำนาจเงินชักล้างออกไปได้ แต่ถ้าเป็นคนจน ความเป็นคนขี้คุกมักจะติดตัวไปนาน นานจนหมดศักดิ์ศรี มีความยากลำบากในการที่จะไปหางานทำ ผู้คนในสังคมมักหวาดระแวง ไม่วางใจ เป็นคนไร้ศักดิ์ศรีในสังคม ยิ่งถ้าติดคุกอยู่นาน การออกสู่โลกภายนอกสำหรับบางคนอาจจะมีความปัญหามากกว่าในคุกเสียอีก บางคนจึงปลดปล่อยพฤติกรรมตนเองให้ทำผิดซ้ำซากและกลับเข้าสู่คุกครั้งแล้วครั้งเล่า

คนยากคนจนที่ถูกทำให้จนซ้ำเติมจากกระบวนการยุติธรรม มิได้จำกัดอยู่เฉพาะคดีความระหว่างประชาชนด้วยกันเท่านั้น ประชาชนด้อยสิทธิที่ถูกตั้งข้อหาจากรัฐก็ถูกซ้ำเติมความยากจน กลุ่มเกษตรกรที่ทำกินในพื้นที่ซ้อนทับกับเขตป่าสงวน เมื่อรัฐใช้อำนาจอ้างสิทธิของรัฐเหนือพื้นที่

พวกเขาก็กลายเป็นจำเลย กลายเป็นผู้ถูกรุก และไม่มีใครที่จะเป็นทนายแก้ต่างทางกฎหมายให้พวกเขา ในที่สุดแล้วพวกเขาเหล่านี้ก็ถูกทำให้หมดสิทธิในการทำกิน กลายเป็นจำเลยของรัฐ ความยากจนก็เพิ่มขึ้น กรณีศึกษาของ สงวนใจ (2545) ที่ทำการศึกษาในกลุ่มเกษตรกร อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นตัวอย่างของเรื่องนี้

3. กลุ่มผู้เสพยาเสพติด

รัฐบาลทักษิณได้ทำสงครามกับยาเสพติด ปราบปรามผู้ค้าและบำบัดรักษาผู้เสพ แต่รากเหง้าของการแพร่กระจายยาเสพติดมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความยากจน ซึ่งเห็นได้จากปรากฏการณ์ที่ว่า แหล่งชุมชนแออัดซึ่งเป็นย่านที่อยู่อาศัยของคนยากจนมักจะมีการแพร่กระจายของยาเสพติดมากกว่าแหล่งอื่นๆ เพราะ

ประการแรก ยาเสพติดประเภทยาบ้า ยุคแรกมักจะแพร่กระจายในกลุ่มคนที่ต้องทำงานหนัก เช่น คนขับรถบรรทุก กรรมกรที่ต้องทำงานสองกะ เพราะยาบ้ายุคแรกเป็นยากระตุ้นประสาท ทำให้ผู้เสพยามีอาการตื่นตัว ทำงานได้นาน ยาบ้าจึงขายดีในกลุ่มคนเหล่านี้

ประการต่อมา คนจนมีรายได้น้อย หางานทำดีๆ รายได้ดีๆ ไม่ได้ จำนวนหนึ่งจึงหันไปเป็นสายค้ายาเสพติดให้แก่พ่อค้ายาเสพติด บางคนก็ติดยา เมื่อไม่มีเงินพอจะซื้อยา ก็หันไปเป็นผู้ค้ายาด้วย เพื่อจะได้มีรายได้และมียาสูบเสมอ

ยาเสพติดประเภทอื่นๆ เช่น สารระเหย กัญชา และยาหล่อมประสาทบางประเภท มักจะแพร่กระจายในหมู่วัยรุ่นมากกว่าคนกลุ่มอื่นๆ โดยเฉพาะยาหล่อมประสาทบางชนิดที่มีราคาแพง ทำให้มีการแพร่กระจายเฉพาะในหมู่วัยรุ่นคนชนชั้นกลางและคนร่ำรวย

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย เคยทำการศึกษาและประมาณตัวเลขไว้เมื่อปี 2538 ว่า มีผู้เสพยาเสพติดประมาณ 1.3 ล้านคน ในจำนวนนี้ เป็นนักเรียนนักศึกษา 71,666 คน ยาเสพติดยอดนิยมของนักเรียนนักศึกษาคือ กัญชา รองลงมาคือ สารระเหย ตามด้วย ยาบ้า (TDRI & ปปส., 2538)

ต่อมาปี 2544 สำนักวิจัยเอแบค มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ ได้ทำการศึกษากลุ่มนักเรียนนักศึกษาตั้งแต่ระดับประถม 6 จนถึงปริญญาตรี จากตัวอย่างทั้งสิ้น 46,936 คน พบว่า ร้อยละ 44.3 ของกลุ่มตัวอย่าง เกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติด

กลุ่มยาเสพติดที่ใช้เสพกันมากที่สุดคือ ยาบ้า (58.5%) รองลงมาคือ กัญชา (42.2%) ยาหล่อมประสาท (33.6%) สารระเหย (16.6%) ยาอี (11.3%) ยาเลิฟ (10.5%) ยาเค (8.7%) เฮโรอีน (7.6%) ผีน (5.6%) โคเคน (4.9%) มอร์ฟิน (4.9%)

นี่ก็หมายความว่า 6 ปีต่อมา หลังจากการศึกษาของ TDR ยาบ้าที่เคยอยู่อันดับสามได้พุ่งขึ้นมาอยู่อันดับ 1 ในหมู่นักเรียนนักศึกษา ทั้งนี้คงเป็นเพราะว่า แหล่งค้ายาบ้ามีมาก หาซื้อได้ง่ายกว่ายาเสพติดประเภทอื่นๆ เพราะจากงานวิจัยชิ้นนี้ได้ระบุไว้ด้วยว่า นักเรียนนักศึกษาเหล่านี้ ร้อยละ 27.3 ซื้อยามาจากเพื่อนในสถานศึกษาเดียวกัน ร้อยละ 20.6 ซื้อจากเพื่อนต่างโรงเรียน ร้อยละ 36.4 ซื้อจากบุคคลในชุมชน ร้อยละ 28.8 ซื้อจากบุคคลนอกชุมชน และร้อยละ 3.8 ซื้อจากบุคคลในครอบครัว

จากข่าวสารการจับกุม การปราบปราม ตลอดจนการไปสัมภาษณ์พูดคุยของนักวิจัย พบว่า กลไกและกระบวนการค้ายาเสพติดที่สร้างเครือข่ายโยงใยบุคคลร่วมสถาบันได้อย่างแพร่หลายและเหนียวแน่นก็คือ ระบบการค้ายาบ้า เพราะโยงใยมาตั้งแต่ผู้มีอิทธิพลด้านการเงิน ด้านการเมือง ด้านอำนาจรัฐ แล้วกระจายลงสู่รากหญ้า คนจน คนสามัญทั่วไป

คนจนที่ติดยาเป็นคนจนซ้ำซ้อน เพราะโดยปกติก็มีปัญหาด้านวัตถุปัจจัยอยู่แล้ว แต่เมื่อติดยาเงินทองก็ต้องหมดไปกับยา การที่จะมีเงินซื้อหาปัจจัยอื่นก็จะยิ่งขาดแคลน คนติดยายังเสี่ยงต่อการที่จะทำผิดต่อสังคม คนติดยาที่อยู่ในสายตาของสังคมก็มักจะเป็นคนที่ถูกมองจากคนที่ไม่ติดยาว่า เป็นพวกมีปัญหา ด้อยศักดิ์ศรี ไม่น่าคบ (ดู อติศร, 2545: 110-111) คนติดยาจึงมักจะมีสังคมของตัวเอง มีพฤติกรรมของกลุ่มตนเอง ดังนั้น ยังมีคนติดยามากสังคมก็จะต้องถูกแบ่งแยกมาก เกิดวัฒนธรรมย่อย (sub-culture) ของคนติดยา โดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่น เช่น มีวัฒนธรรมการจัดปาร์ตี้ยา การจัดแหล่งเสพยาสำหรับสมาชิก การจัดชมรมเสพยาแมวเช็กส์ เป็นต้น

4. กลุ่มคนทำงานบริการทางเพศ

ในปัจจุบันนี้ เมื่อเรากล่าวถึงการบริการทางเพศ ไม่อาจตีความแคบเฉพาะผู้หญิงขายบริการเท่านั้น แต่มันยังรวมไปถึงผู้ชายที่ขายบริการทางเพศด้วย และกลุ่มคนขายบริการทางเพศก็ไม่ได้จำกัดเฉพาะผู้หญิงที่ถูกสังคมเรียกว่า "โสเภณี" เท่านั้น แต่มันยังขยายความกว้างไปถึงคนกลุ่มอื่น เช่น นักเรียน นักศึกษา และผู้หญิงทำงาน ที่ต้องการหารายได้ด้วยการขายบริการทางเพศ (ดู อภิญา และกิติพัฒน์, 2545: 78)

จากการศึกษาของกระทรวงสาธารณสุข เมื่อปี 2545 ได้ประกาศตัวเลขอย่างเป็นทางการว่ามีสถานบริการ 12,000 แห่ง มีพนักงานบริการทั้งหมด 136,000 คน เป็นหญิง 114,840 คน ชาย 21,459 คน ในจำนวนนี้มีพนักงานที่ให้บริการทางเพศ 68,974 คน เป็นหญิง 65,186 คน เป็นชาย 3,788 คน

จากตัวเลขก็สรุปได้เลยว่า เป็นตัวเลขที่ไม่ได้รวมการขายบริการทางเพศที่ไม่อยู่ในสถานบริการ เช่น นักเรียน นักศึกษา และไม่รวมผู้ขายบริการที่อยู่ในสถานบริการเฉพาะสมาชิก (exclusive clubs) ซึ่งเป็นสถานบริการของคนมีเงิน

คนขายบริการทางเพศ ไม่ว่าหญิงหรือชาย อาจมีรายได้สูงกว่าเส้นความยากจน แต่แรงผลักดันหลักที่ทำให้เขาและเธอประกอบอาชีพนี้คือ ความยากจน รายได้ไม่พอเลี้ยงดูตัวเองและครอบครัว การประกอบอาชีพนี้ทำให้พวกเขาพอจะมีรายได้เลี้ยงตัวเองและครอบครัว เพราะการทำอาชีพนี้ แม้จะเป็นกลุ่มที่มีค่าตัวต่ำสุด ครั้งละ 30-40 บาท รายได้รวมต่อเดือนก็คงเกินเส้นความยากจน แต่สิ่งที่เขาและเธอขาดสอยอย่างยิ่งคือ ศักดิ์ศรี (ของความเป็นคน) และการยอมรับของสังคม สำหรับคนที่มีภูมิฐานะอยู่ทางเหนือ ดูจะดีกว่าคนภาคอื่นๆบ้าง เพราะชุมชนในภาคเหนือไม่ถึงกับดูถูกดูแคลนผู้ทำอาชีพนี้มากนัก แต่ในสังคมภาคอื่นๆ โดยเฉพาะภาคใต้ ผู้ที่ประกอบอาชีพนี้จะได้รับแรงกดดันจากสังคมอย่างรุนแรง

กรณีตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือ กรณีการศึกษาของ ปานทิพย์ (2545) ที่ศึกษาชีวิตหญิงขายบริการบริเวณสถานีรถไฟ นครศรีธรรมราช เมื่องานชิ้นนี้ถูกหนังสือพิมพ์ไทยรัฐนำไปเผยแพร่และบอกกล่าวให้สังคมรับรู้ว่ามีหญิงบริการบริเวณสถานีรถไฟดำรงชีวิตด้วยความทุกข์ยากลำบาก อายุก็มากแล้ว แต่ก็ยังจำต้องทำอาชีพนี้ เพราะต้องส่งลูกเรียนหนังสือ สิ่งที่จะย้อนกลับมาคือ การที่ชุมชนบริเวณสถานีรถไฟและ NGOs ที่ทำงานกับชุมชน ต่างพากันไปประท้วงอาจารย์ปานทิพย์ที่สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช เรียกร้องให้อาจารย์ปานทิพย์ขอโทษและชดใช้ค่าเสียหายให้แก่ชุมชน เรียกร้องให้สถาบันราชภัฏลงโทษอาจารย์ปานทิพย์ และเรียกร้องให้โครงการวิจัยนี้ต้องขอโทษและชดใช้ค่าเสียหาย ด้วยเหตุผลว่า ทำให้ชุมชนเสียชื่อเสียง เสียเกียรติภูมิ ทำให้ชุมชนถูกดูหมิ่นดูแคลน

โดยข้อเท็จจริงของงานวิจัย ไม่มีอะไรผิดพลาด อาจารย์ปานทิพย์ได้พูดความจริง ได้พบความจริง ได้วิเคราะห์ให้เห็นความอัปยศ ความด้อยสิทธิ ด้อยศักดิ์ศรี ของหญิงขายบริการเหล่านี้ และเรียกร้องให้สังคมและรัฐบาลช่วยเหลืออาทรต่อพวกเขา แต่อารมณ์ของผู้นำชุมชนกลับตรงข้าม ซึ่งในที่สุด ผู้วิจัย (ณรงค์) ในฐานะหัวหน้าโครงการ จึงต้องนำทีมงานไปชี้แจงทำความเข้าใจและขอโทษต่อชุมชน ที่เป็นเหตุให้ชุมชนเดือดร้อน (แต่ยืนยันว่างานวิจัยถูกต้อง) เรื่องจึงสงบลง

นี่สะท้อนให้เห็นว่า คนขายบริการทางเพศนั้น เป็นคนขาดศักดิ์ศรี เพียงแต่กล่าวว่า พวกเขาอาศัยอยู่ตรงไหน ก็ยังทำให้คนร่วมชุมชนรู้สึกเสียหน้า เสียศักดิ์ศรี ไปด้วย อย่างว่าแต่คนอื่นในชุมชนเลยที่รู้สึกรังเกียจพวกเขา แม้แต่ลูกของตัวเองที่เธอต้องส่งเสียเลี้ยงดูทุกเดือนก็ยังรู้สึกรังเกียจและโกรธเกรี้ยว (ดู ปานทิพย์, 2545: 235)

แม้พวกเขาคิดจะเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่นๆ แต่เมื่อใครรู้ว่าอาชีพเดิมของเธอคือหญิงขายบริการ พวกเธอก็ถูกรังเกียจ ขายอาหารก็ไม่มีใครอยากไปซื้อกิน ไปเป็นลูกจ้างพจนานายจ้างรู้ว่าเคยมีอาชีพขายบริการมาก่อนเขาก็ไล่ออก (ดู อภิญา และกิตติพัฒน์, 2545: 92)

ไม่เพียงแต่หญิงขายบริการเท่านั้นที่รู้สึกลำบาก ด้อยศักดิ์ศรี สังคมไม่ยอมรับ แม้แต่ชายขายบริการก็ตกอยู่ในสภาพเดียวกัน โดยเฉพาะชายขายบริการที่ต้องบริการผู้ชายด้วยกัน พวกเขาบอกว่า มันเป็นภาวะกล้ำกลืนฝืนทำ เพื่อเงินตัวเดียว (ดู อภิญา และกิตติพัฒน์, 2545: 85) กรณีศึกษาของ สุกัญญา (2545) พบว่า เด็กหนุ่มที่เข้าสู่อาชีพนี้ทั้งหมดมาจากครอบครัวยากจนภาคชนบท เด็กหนุ่มเหล่านี้มีภาวะว้าวุ่นสับสน (frustration) ในอาชีพ พวกเขาไม่มีความภูมิใจในตัวเองและในอาชีพ พวกเขาเป็นพวกที่ไม่จนเงิน แต่รู้สึกอับจนและขัดสนในศักดิ์ศรี ขัดสนการยอมรับจากสังคม

5. กลุ่มคนขอทาน

คนขอทานนั้น โดยเฉลี่ยก็เป็นคนจนที่หมดหนทางทำมาหากินโดยวิธีอื่น แต่ก็มีขอทานบางกลุ่มที่ไม่มีความบกพร่องทางร่างกายและจิตใจ แต่เลือกที่จะยึดอาชีพขอทาน เพราะทำได้ง่ายและมีรายได้พอเลี้ยงชีพ แต่โดยทั่วไปแล้วขอทานส่วนใหญ่มักจะเป็นคนพิการ ตาบอด แขนขาด ขาขาด สภาพทางจิตใจและสติปัญญาบกพร่อง เป็นคนแก่คนชราที่ถูกทอดทิ้ง เป็นเด็กเร่ร่อนจรจัด

คนขอทานอาจแบ่งตามลักษณะของวิธีการขอเป็นสองประเภทใหญ่ๆ คือ

ประเภทแรก ขอโดยตรง เจอใครก็ยกมือไหว้ขอเงิน บางคนมีอาการครบ 32 แต่อยากขอเงิน ก็มักจะอ้างว่ามาจากต่างจังหวัด หลงทาง เงินหมด ขอเงินกินข้าว ขอเงินกลับบ้าน ส่วนกลุ่มที่พิการบกพร่องก็มักจะยึดพื้นที่นั่งขอ กลุ่มนี้มักจะเป็นคนพิการ แสดงอาการที่น่าสงสาร ขวนให้หยิบนั่นเศษเงินช่วยเหลือ

ประเภทที่สอง เสนอสิ่งแลกเปลี่ยน เช่น การร้องเพลง เล่นดนตรี คนกลุ่มนี้มักจะเป็นคนตาบอด

คนขอทานส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพอยู่ในเขตเมือง เพราะมีคนหนาแน่น มีแหล่งให้ขอได้มาก คนเหล่านี้มักจะไม่ค่อยที่พักพิงแน่นอน เร่ร่อนจรจัดไปเรื่อยๆ ไม่มีบ้าน ไม่มีบัตรประชาชน จึงมักจะเข้าไม่ถึงบริการของรัฐและสวัสดิการของรัฐ

กลุ่มคนที่ใกล้ๆ ขอทานแต่ไม่ใช่ขอทานคือ กลุ่มคนจรจัด คำไหนนอนนั้น มีรายได้เล็กน้อย จากกองขยะ รับจ้างขายแรงงานวันต่อวัน บางวันมีงานทำ บางวันไม่มี อาศัยริมฟุตบาท ใต้สะพาน และบริเวณวัดบางแห่ง เป็นที่พักพิง

อย่างไรก็ตาม จากกรณีศึกษาของ ศศิธร ไชยประสิทธิ์ (2545) ที่ศึกษาหมู่บ้านขอมในเขตเมืองเชียงใหม่ พบว่า ขอมกลุ่มนี้มีได้ประกอบการขอมในเขตเมือง แต่ไปขอมข้าวในหมู่บ้านขอมเมืองและหมู่บ้านที่ห่างไกลออกไป เหตุที่ต้องขอมข้าวเพราะในอดีตหมู่บ้านนี้เคยประสบความแห้งแล้ง ข้าวยากมากแพง ประชาชนในหมู่บ้านได้ข้าวไม่พอกิน จึงตัดสินใจหาข้าวกินด้วยการรับจ้างแลกข้าวบ้าง ขอเขากินบ้าง โดยเฉพาะครอบครัวที่ไม่มีที่ทำกิน ก็มารับจ้างแลกข้าวไปบ้าง ขอมทานเขากินบ้างเรื่อยๆมาจนถึงปัจจุบันนี้ (ดู ศศิธร, 2545: 206-207)

คนขอมทานโดยส่วนใหญ่แม้จะขอมทานได้เงินทองข้าวของเลี้ยงปากเลี้ยงท้องได้ครบสามมื้อ แต่ความยากจนของขอมที่เงินมากกว่าเงินทองก็คือ จนศักดิ์ศรี (ของความเป็นมนุษย์) จนสิทธิจนโอกาส และจนอำนาจ โดยสิ้นเชิง

ความจนศักดิ์ศรีของขอมทานนั้นมิได้จำกัดอยู่เฉพาะตัวคนขอมทานเท่านั้น แม้แต่ลูกของขอมทานที่เรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนก็มักจะถูกกระบวนกรทางสังคมเบียดขับ ถูกเหยียดหยาม แม้แต่ครูที่ควรจะมีจริยธรรมก็ยังเหยียดหยามลูกคนขอมทาน กรณีศึกษาของ จอมขวัญ และ จุฑามาศ (2545) ได้สะท้อนให้เห็นภาพความทุกข์ของครอบครัววนพิศตามอดที่ประสบปัญหาการถูกเหยียดหยามจากสังคมได้ชัดเจน

6. กลุ่มผู้ติดเชื้อเอดส์ ผู้ป่วยเอดส์ และครอบครัว

ไม่มีใครบอกได้ว่า ในสังคมไทยมีผู้ติดเชื้อเอดส์จำนวนเท่าไร เพราะมีคนจำนวนหนึ่งที่มีเชื้อเอดส์แต่ก็ยังไม่รู้ว่าตัวเองมี บางคนรู้ว่าตัวเองมีแต่ก็ปิดไม่ให้คนอื่นรู้ อย่างไรก็ตาม มักจะมีการพูดกันว่า คนติดเชื้อเอดส์ในสังคมไทยคงมีไม่น้อยกว่า 1 ล้านคน

คนติดเชื้อเอดส์จำนวนหนึ่งกลายเป็นคนจนที่คนมักจะมองไม่เห็น เพราะบางคนอาจจะมียาได้เดือนละ 2,000-3,000 บาท ซึ่งรายได้ระดับนี้นักเศรษฐศาสตร์ไทยก็จะบอกว่า ไม่ใช่คนจน เพราะมียาได้สูงกว่าเส้นความยากจน แต่คนติดเชื้อเหล่านี้ต้องซื้อยากินเอง ค่ายาเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตก็ตกประมาณเดือนละ 2,000-3,000 บาท เป็นอันว่าเงินที่พอหาได้นั้นเพียงค่ายาอย่างเดียวก็หมดแล้ว ไม่มีค่าอาหาร ค่าเสื้อผ้า ค่าปัจจัยจำเป็นอื่นๆ ดังนั้นพวกเขาจึงกลายเป็นคนจนทันที

ยิ่งกว่านั้น ถ้าการติดเชื้อเป็นที่รู้ของคนอื่นๆ เช่น นายจ้าง พวกเขา พวกเขา ก็อาจถูกปลดออกจากรางาน เป็นคนว่างงาน ความจนก็ยิ่งหนักหน่วงรุนแรง กรณีศึกษาของ พจนา (2545) ที่ศึกษาคนติดเชื้อที่เป็นเกษตรกร (หญิง) พบว่า คนเหล่านี้ดำรงชีวิตอยู่อย่างทุกข์ทรมาน เพราะไม่เพียงประสบปัญหาการครองชีพ ไม่มีเงินค่าหมอลำค่ายา ยังประสบปัญหาทางสังคม ถูกรังเกียจเหยียดฉันท์ แม้แต่ญาติพี่น้องใกล้ชิดก็ไม่อยากเข้าใกล้ ไม่อยากอยู่ร่วมสังคม

คนจนที่ติดเชื้อมีกลายเป็นคนจนที่อยู่กับความทุกข์ทรมานรอบด้าน ทั้งด้านภาวะร่างกาย ภาวะจิตใจ และภาวะสังคม แม้แต่จะไปงานบุญ ผู้คนก็ไม่อยากร่วมงานบุญด้วย (ดู อภิญา และ กิตติพัฒน์, 2545: 100)

3.3 สรุปและสังเคราะห์

ในหลายทศวรรษที่ผ่านมา คำว่า “ความยากจน” ถูกครอบงำด้วยความหมายที่ว่า คือ ภาวะที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน (poverty line) ในประเทศไทย คำว่า “ความยากจน” ก็ถูกตีความอยู่ภายใต้ความหมายนี้ แต่จากสถานการณ์ความทุกข์ยากของประชาชนกลุ่มต่างๆตามทีมงานวิจัยได้นำเสนอมานี้ เราจะเห็นได้ว่า ความทุกข์ยากที่เกิดจาก “ความขัดสนยากไร้” นั้น มันมิได้จำกัดอยู่เฉพาะ “ความขัดสนยากไร้” ด้านรายได้และทรัพย์สินเท่านั้น แต่มันมีมิติทางสังคมและการเมืองอยู่ด้วย

โดยเฉพาะในประเทศที่เจริญก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรม การแก้ปัญหาด้านรายได้ได้พัฒนาไปถึงขั้นที่ทุกคนมีหลักประกันด้านรายได้ขั้นต่ำ (minimum incomes) ซึ่งไม่ใช่ค่าจ้างขั้นต่ำ (minimum wages) รายได้ขั้นต่ำเป็นสิ่งที่สังคมและรัฐบาลกำหนดขึ้นว่า คนแต่ละคนในสังคมควรมีรายได้เท่าไรจึงจะมีชีวิตอยู่ในสังคมนั้นได้ ถ้าใครก็ตามไม่สามารถที่จะหารายได้ให้แก่ตนเองเพียงพอตามมาตรฐานรายได้ขั้นต่ำ รัฐบาลก็จะจัดการดูแล หรือที่แท้ก็คือ โอนเงินช่วยเหลือคนเหล่านั้นให้มีรายได้ตามมาตรฐานรายได้ขั้นต่ำ เช่น ในเยอรมนีกำหนดว่า รายได้ขั้นต่ำของแต่ละคนไม่ควรต่ำกว่า 370 ยูโรต่อคนต่อเดือน ในฝรั่งเศสประมาณ 433 ยูโรต่อคนต่อเดือน เป็นต้น

แต่รายได้ขั้นต่ำของแต่ละคนก็ไม่ใช่สิ่งที่จะประกันว่า ทุกคนในสังคมได้ก้าวพ้นความยากจนไปแล้ว เพราะในรายงาน The Wresinski Report of the Economic and Social Council of France เรื่อง ความจนซ้ำซากและการขาดความมั่นคงพื้นฐาน (Chronic Poverty and Lack of Basic Security) นั้น Joseph Wresinski กล่าวว่า “คนจนผู้ยากไร้ นั้น มิได้เพียงแต่ขาดเงินทองเท่านั้น แต่พวกเขายังไม่มีที่อยู่อาศัยหรืออาศัยอยู่ในที่อาศัยที่เสื่อมโทรม แล้วก็อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ หางานทำไม่ได้”

คำกล่าวของ Wresinski บาทหลวงชาวฝรั่งเศสผู้นี้ สะท้อนให้เห็นภาพของคนจนในฝรั่งเศสว่า ถึงแม้รัฐบาลจะประกันรายได้ขั้นต่ำให้แล้ว แต่ก็ไม่สามารถข้ามพ้นความยากจนในมิติทางสังคมไปได้ เพราะยังมีคนไร้ที่อยู่ คนไม่รู้หนังสือ เด็กออกจากโรงเรียนก่อนวัยเรียน คนว่างงานที่ไม่มีความรู้ ฯลฯ

Wresinski Report พิมพ์เผยแพร่เมื่อปี ค.ศ.1987 โดย The Official Journal of the Republic of France ซึ่งเป็นสถาบันของรัฐบาลฝรั่งเศส และในวันที่ 1 ธันวาคม ค.ศ.1988 รัฐบาลฝรั่งเศสก็ได้ผ่านกฎหมายรายได้ขั้นต่ำ (Minimum Income Law) แม้ว่าระดับรายได้ขั้นต่ำที่รัฐบาลฝรั่งเศสกำหนดจะต่ำกว่าที่เสนอโดย Wresinski Report แต่ก็แสดงให้เห็นว่า รัฐบาลฝรั่งเศสยอมรับข้อเท็จจริงตามรายงานของ Wresinski Report ว่า ในปลายศตวรรษที่ 20 นั้น ในฝรั่งเศสยังมีคนจนคนทุกข์ยากอีกมากมาย

ความยากจนซ้ำซากและการขาดความมั่นคงในวิถีชีวิต เป็นสิ่งส่งผลกระทบต่อชีวิตของคนจน "วิถีชีวิตที่ขาดความมั่นคง" มีอาจวัดกันด้วยรายได้ที่เป็นตัวเงินเท่านั้น แม้ว่าในสังคมทุนนิยมเงินเป็นปัจจัยที่ทำให้เข้าถึงสิ่งต่างๆได้มากมาย แต่ในสังคมคนจน แม้พวกเขาอาจจะพอมีเงินเลี้ยงชีพ แต่พวกเขาขาดความมั่นคงด้านอื่นๆอีกหลายด้าน เช่น ด้านสุขภาพ ด้านการศึกษา ด้านอาชีพ ด้านชีวิตและทรัพย์สิน ด้านความยุติธรรมในสังคม (เพราะพวกเขาได้รับการปฏิบัติที่ไม่เสมอภาค) ด้านครอบครัว และการเบียดเบียนของสมาชิกในครอบครัว (เช่น การติดยา) ด้วยสภาพเช่นนี้ Wresinski จึงสรุปว่า

"ความยากจนซ้ำซากเป็นผลจากการขาดความมั่นคงพื้นฐานที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตในหลายๆด้าน สุดท้ายก็นำไปสู่ความลำบากยากจน" (Wresinski Report, 1994: 1)

การขาดความมั่นคงพื้นฐานมีมิติทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม "ความมั่นคงในการครองชีพ" จึงต้องประกอบด้วยความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางสังคม และความมั่นคงทางการเมือง

การเพิ่มรายได้ จึงเป็นเพียงความพยายามด้านหนึ่งในการแก้ปัญหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจ แต่ไม่อาจแก้ปัญหาความมั่นคงทางสังคมและการเมืองได้ ดังนั้น สิทธิมนุษยชน (human right) และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ (human dignity) คือ ปัจจัยที่จะทำให้เกิดความมั่นคงทางสังคมและการเมือง ทั้งสองสิ่งนี้คือสิ่งที่คนจนขาดแคลน คือปัจจัยที่นำไปสู่ความยากจนและซ้ำเติมความยากจน Wresinski Report จึงเรียกร้องให้คืนสิทธิและศักดิ์ศรีแก่คนจน (ดู Wresinski Report: 42) เพราะพบว่า คนจนนั้นมีได้มีแต่ความจนด้านรายได้ แต่ยังจนด้านสิทธิและศักดิ์ศรีอีกด้วย

Wresinski Report ได้รับการพิจารณาจากองค์การสหประชาชาติ และในที่สุดคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติได้ยอมรับข้อเสนอของรายงานเมื่อต้นปี ค.ศ.1989 และเห็นว่า "ความยากจนอย่างรุนแรงและการถูกรังเกียจเหยียดชั้นจากสังคมนำไปสู่การลดศักดิ์ศรีของ